

Διαφοροποιήσεις στην αλληλεπίδραση μητέρων και πατέρων με το βρέφος τους σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού

Μαρία-Άννα Μπαχά

Επόπτρια Καθηγήτρια: Κα Ζαΐρα Παπαληγούρα, Αναπληρώτρια
Καθηγήτρια Εξελικτικής Ψυχολογίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Εξελικτικής και Σχολικής Ψυχολογίας

Διπλωματική εργασία
Θεσσαλονίκη, Μάιος 2010

Θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου, τα πρόσωπα που με βοήθησαν να ολοκληρώσω με επιτυχία τη συγκεκριμένη έρευνα. Κάποια από αυτά μου μετέδωσαν τις γνώσεις και την εμπειρία τους πάνω στο συγκεκριμένο πεδίο μελέτης, ενώ κάποια άλλα με στήριξαν συναισθηματικά σε αυτή μου την προσπάθεια.....

Κατ' αρχήν, θέλω να ευχαριστήσω την κυρία Ζαΐρα Παπαληγούρα, όπου ήταν και επόπτρια της εργασίας, διότι πάντα με βοηθούσε με πολύ προθυμία σε ό,τι τη χρειαζόμουν. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Γρηγόρη Κιοσέογλου που τροποποίησε το πρόγραμμά του, ώστε να με βοηθήσει με τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω και την κυρία Παναγιώτα Βορριά, διότι όταν τη χρειαζόμουν, ακόμα και τις ημέρες που βρίσκονταν σε εκπαιδευτική άδεια, με εξυπηρετούσε άμεσα...

Θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στη φίλη μου τη Χριστίνα, για το αληθινό ενδιαφέρον που έδειξε για μένα, για τη συμπαράστασή της και για τη βοήθειά της σε πολλά σημεία της εργασίας, όπως τη συνεργασία της για τον υπολογισμό της αξιοπιστίας των στατιστικών δεδομένων. Χρωστάω και ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους μου τους συμφοιτητές και τους φίλους, που με βοήθησαν ο καθένας με τον δικό του ξεχωριστό τρόπο στη διεκπεραίωση της εργασίας. Ευχαριστώ πάρα πολύ και όλους τους γονείς που δέχτηκαν με μεγάλη χαρά να συμμετέχουν στην έρευνά μου....

Εκτός, από τους γονείς των βρεφών της έρευνας χρωστάω και ένα μεγάλο ευχαριστώ στους δικούς μου γονείς, στη μητέρα και στον πατέρα μου, για την υπομονή που έδειξαν όλους αυτούς τους μήνες και για την χωρίς όρια συμπαράσταση και κατανόηση που μου παρείχαν ασταμάτητα κάθε μέρα...Μαζί με τους γονείς μου, θέλω να πω ένα τελευταίο ευχαριστώ (ίσως και το μεγαλύτερο) σε ένα αγαπημένο μου πρόσωπο, που με άφησε να ακολουθήσω το όνειρό μου και ήταν κάθε στιγμή δίπλα μου...

*“Making the decision to have a child-it's momentous.
It is to decide forever to have your heart
go walking around outside your body”*

Elizabeth Stone

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	6
Ανασκόπηση της εργασίας.....	7
Κεφάλαιο 1: Η πρόιμη επικοινωνία γονέα-βρέφους	
1.1 Οι πρώτες επιστημονικές παρατηρήσεις της σχέσης γονέα –βρέφους.....	9
1.2 Η σημασία της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους.....	9
1.3 Χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους.....	11
1.4 Η σχέση της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους με τα αναπτυξιακά επιτεύγματα των παιδιών.....	12
1.5 Η έννοια της μητρικής ευαισθησίας.....	15
Κεφάλαιο 2: Αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους	
2.1 Μέθοδοι αξιολόγησης της αλληλεπίδρασης προσώπων.....	17
2.2 Το παιχνίδι ως συνθήκη παρατήρησης της επικοινωνίας γονέα-βρέφους.....	19
2.3 Προγράμματα παρέμβασης για βελτίωση της επικοινωνίας γονέα-βρέφους.....	21
Κεφάλαιο 3: Ο εξελισσόμενος ρόλος της πατρικής φιγούρας	
3.1 Το ερευνητικό ενδιαφέρον για τον πατρικό ρόλο.....	23
3.2 Διαστάσεις της πατρικής εμπλοκής στην ανατροφή του παιδιού.....	23
3.3 Η συμβολή του πατέρα στη βρεφική ανάπτυξη.....	25
3.4 Οι επιπτώσεις της πατρότητας στον άνδρα.....	27
3.5 Ο πατέρας της σύγχρονης εποχής.....	28
Κεφάλαιο 4: Το νεογέννητο και το βρέφος	
4.1 Παλαιότερες απόψεις και θεωρίες για τη βρεφική ανάπτυξη.....	30
4.2 Νεότερες απόψεις και θεωρίες για την ανάπτυξη των βρεφών.....	31
Κεφάλαιο 5: Μελέτες αλληλεπίδρασης μητέρας-βρέφους και πατέρα-βρέφους	
5.1 Παράγοντες που αφορούν στους γονείς και επηρεάζουν την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους	34
5.1.1 Το φύλο του γονέα.....	34
5.1.2 Η εργασία των γονέων.....	37
5.1.3 Η ψυχική και σωματική υγεία των γονέων.....	40

5.1.4 Η ποιότητα της συζυγικής σχέσης	41
5.1.5 Τα βιώματα από την οικογένεια καταγωγής.....	42
5.1.6 Οι αντιλήψεις για το γονεϊκό ρόλο.....	43
5.1.7 Η ηλικία του γονέα.....	43
5.1.8 Χρόνος ενασχόλησης των γονέων με τα βρέφη τους.....	44
5.2 Χαρακτηριστικά που αφορούν στο βρέφος και επηρεάζουν την αλληλεπίδρασή του με τη μητέρα και τον πατέρα του.....	45
5.2.1 Το φύλο του βρέφους	45
5.2.2 Ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά.....	48
5.2.3 Επιπλοκές υγείας.....	49
5.2.4 Η σειρά γέννησης.....	51
5.2.5 Οι συνήθειες ύπνου.....	51
 Κεφάλαιο 6: Στόχοι και υποθέσεις της παρούσας μελέτης	
6.1 Ερευνητικός προβληματισμός.....	52
6.2 Στόχοι της παρούσας μελέτης.....	52
6.3 Συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις.....	53
 Κεφάλαιο 7: Πιλοτική Μελέτη	
7.1 Στόχος	55
7.2 Συμμετέχοντες.....	55
7.3 Μέσα συλλογής δεδομένων.....	55
7.4 Διαδικασία.....	58
 Κεφάλαιο 8: Μέθοδος	
8.1 Συμμετέχοντες.....	61
8.2 Μέσα συλλογής των δεδομένων.....	64
8.3 Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας.....	65
8.4 Ανάπτυξη του συστήματος κωδικοποίησης.....	66
8.5 Μέτρηση της Αξιοπιστίας.....	75

Κεφάλαιο 9: Αποτελέσματα

9.1 Στατιστική Ανάλυση.....	77
9.2 Αποτελέσματα σχετικά με τις ώρες ενασχόλησης και τις δραστηριότητες των γονέων με το βρέφος.....	77
9.3 Αποτελέσματα σχετικά με τις συσχετίσεις των συμπεριφορών μητέρων-πατέρων κατά το παιχνίδι τους με το βρέφος	78
9.4 Αποτελέσματα σχετικά με τις διαφορές των δύο γονέων κατά την αλληλεπίδραση.....	79
9.5 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-βρεφών και πατέρων-βρεφών ως προς το φύλο του βρέφους.....	80
9.6 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-πατέρων ως προς τη σειρά γέννησης του βρέφους.....	81
9.7 Διαφορά εργαζόμενων και μη εργαζόμενων μητέρων κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους.....	81
9.8 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-πατέρων ως προς την παρουσία του πατέρα στον τοκετό.....	82
9.9 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-πατέρων με το βρέφος τους ανάλογα με τις ώρες ενασχόλησης μαζί του.....	83
Κεφάλαιο 10: Συζήτηση – Συμπεράσματα	
10.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων.....	84
10.2 Περιορισμοί της μελέτης.....	93
10.3 Συμπεράσματα.....	94
10.4 Η συγκεκριμένη μελέτη ως έναυσμα για περαιτέρω έρευνα.....	94
Βιβλιογραφία.....	96
Παράρτημα Α Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων και λοιπών πληροφοριών για την οικογένεια.....	135
Παράρτημα Β Συγκατάθεση κατόπιν ενημέρωσης για τη συμμετοχή στην έρευνα.....	138
Παράρτημα Γ Φύλλα κωδικοποίησης.....	139

Περίληψη

Η σχέση που αναπτύσσεται κατά την πρώιμη αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους είναι καθοριστική για την ανάπτυξη του παιδιού. Ωστόσο οι μελέτες για την ποιότητα της σχέσης πατέρα-βρέφους στην Ελλάδα είναι περιορισμένες. Στην παρούσα έρευνα μελετήθηκε η αλληλεπίδραση μητέρων και πατέρων με τα βρέφη τους, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες που αφορούν τόσο στο γονέα, όσο και στο βρέφος. Για το σκοπό αυτό βιντεοσκοπήθηκαν 10 ζευγάρια γονέων με τα 10 έως 12 μηνών βρέφη τους, στο σπίτι τους, σε ελεύθερο παιχνίδι. Για την αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης δημιουργήθηκε ένα σύστημα παρατήρησης και για τη μελέτη των δημογραφικών μεταβλητών χορηγήθηκε σχετικό ερωτηματολόγιο. Η μέθοδος της μικρο-ανάλυσης εφαρμόστηκε στις παρατηρήσεις και τα δεδομένα υπολογίστηκαν με την εφαρμογή του στατιστικού πακέτου SPSS. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι παρόλο που η ανατροφή των παιδιών εξακολουθεί να είναι κυρίως αρμοδιότητα των μητέρων και οι δύο γονείς φάνηκε να είναι εξίσου ευαίσθητοι με τα βρέφη τους, αλλά να διαφέρουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούσαν μαζί τους. Οι μητέρες έδειχναν περισσότερη τρυφερότητα και είχαν πιο θετική συναισθηματική έκφραση σε σχέση με τους πατέρες. Οι πατέρες έδειχναν να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους ανάλογα με το φύλο του βρέφους περισσότερο από τις μητέρες. Συσχέτιση στη συμπεριφορά των γονέων φάνηκε μόνο ως προς τη χρήση ήπιων «σωματικών» και γνωστικών παιχνιδιών. Επίσης, φάνηκε ότι τα πρωτότοκα βρέφη είχαν θετικότερες αλληλεπιδράσεις με τις μητέρες τους σε σχέση με τα δευτερότοκα. Διαπιστώθηκε ελάχιστη επίδραση της εργασίας της μητέρας στη σχέση της με το βρέφος, ενώ φάνηκε να επηρεάζει τον χρόνο εμπλοκής του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού του. Ακόμη η παρουσία του πατέρα στον τοκετό έδειξε να συσχετίζεται με ποιοτικότερες αλληλεπιδράσεις μαζί του. Οι ώρες ενασχόλησης των γονέων με τα βρέφη τους δεν ήταν παράγοντας διαφοροποίησης της αλληλεπίδρασης μαζί τους. Τέλος, τα βρέφη δεν φάνηκε να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους ανάλογα με το φύλο του γονέα τους. Πολλά από τα παραπάνω αποτελέσματα συνάδουν με τα συμπεράσματα προηγούμενων ερευνών στο συγκεκριμένο πεδίο ενδιαφέροντος και αποτελούν έναυσμα για περαιτέρω μελέτη στον ελληνικό χώρο.

Λέξεις-Κλειδιά: αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους, μητέρα, πατέρας, βρέφος, ευαισθησία, παράγοντας διαφοροποίησης

Ανασκόπηση της εργασίας

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια ιστορική αναδρομή σχετικά με τις μελέτες που βασίστηκαν στην παρατήρηση βρεφών, συζητείται η σημασία της πρώιμης αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους, αναφέρονται τα χαρακτηριστικά μιας ποιοτικής αλληλεπίδρασης και διερευνάται η έννοια της μητρικής ευαισθησίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρονται οι κυριότερες μέθοδοι με τις οποίες οι επιστήμονες αξιολογούν την αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους, επισημαίνεται η σημασία της συνθήκης του παιχνιδιού ως μέσου παρατήρησης της δυαδικής αυτής επικοινωνίας και παρουσιάζεται η συμβολή των προγραμμάτων παρέμβασης στη βελτίωση της δυαδικής αυτής επικοινωνίας.

Στόχος του τρίτου κεφαλαίου είναι η παρουσίαση του ρόλου του πατέρα και παρουσιάζονται οι διαστάσεις και η σημασία της εμπλοκής του στην ανατροφή του παιδιού, ενώ γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστεί το πορτρέτο του σύγχρονου πατέρα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθενται ορισμένες από τις πιο σημαντικές θεωρίες για τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των βρεφών στο τέλος του πρώτου έτους.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, συνοψίζονται τα κυριότερα ερευνητικά αποτελέσματα σχετικά με τους παράγοντες που καθορίζουν τον τρόπο αλληλεπίδρασης της μητέρας και του πατέρα με το βρέφος τους.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο γενικός προβληματισμός που υπήρξε εφαλτήριο για τη συγκεκριμένη έρευνα, καθώς και οι επιμέρους στόχοι και οι ερευνητικές υποθέσεις της μελέτης.

Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο στόχος, οι συμμετέχοντες, τα μέσα συλλογής δεδομένων και η διαδικασία διεξαγωγής της πιλοτικής μελέτης.

Στόχος του όγδοου κεφαλαίου είναι η παρουσίαση της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε. Συγκεκριμένα, αναφέρονται τα άτομα που έλαβαν μέρος στην έρευνα, τα μέσα συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν, η διαδικασία που εφαρμόστηκε για τη συλλογή των δεδομένων, ο τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκε το σύστημα κωδικοποίησης για τις παρατηρήσεις των αλληλεπιδράσεων, καθώς και οι δείκτες αξιοπιστίας των μεταβλητών της έρευνας.

Στο ένατο κεφάλαιο αναφέρεται η στατιστική ανάλυση των δεδομένων καθώς και τα αποτελέσματα της μελέτης.

Το δέκατο και τελευταίο κεφάλαιο, περιλαμβάνει τη συζήτηση των αποτελεσμάτων, όπου συγκρίνονται τα ευρήματα της έρευνας με αντίστοιχα αποτελέσματα από την ελληνική

και διεθνή βιβλιογραφία, γίνεται προσπάθεια να ερμηνευθούν ορισμένες αντιφάσεις αλλά και συμφωνίες μεταξύ των αποτελεσμάτων, παρουσιάζονται οι περιορισμοί της μελέτης, τα συμπεράσματα και γίνονται προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

Κεφάλαιο 1: Η πρώιμη επικοινωνία γονέα-βρέφους

1.1 Οι πρώτες επιστημονικές παρατηρήσεις της σχέσης γονέα – βρέφους

Η παρατήρηση μητέρων-βρεφών δεν αποτελεί νέο πεδίο μελέτης για την επιστήμη και την έρευνα. Η άμεση παρατήρηση παιδιών και μητέρων ξεκίνησε στη δεκαετία του 1940 (Freud, 1936· Spitz, 1946).

Κατά τη δεκαετία μάλιστα του 60' και 70' το ενδιαφέρον των ερευνητών για τον τρόπο που ένας γονέας αλληλεπιδρά με το παιδί του ενισχύθηκε. Ο John Bowlby (1958, 1969) συγχώνευσε ψυχαναλυτικές έννοιες με ηθολογικές μεθόδους και την εξελικτική θεωρία, γεγονός που καθιέρωσε το πλαίσιο για τη νατουραλιστική μελέτη της αλληλεπίδρασης μητέρας-βρέφους. Η Ainsworth συνέβαλε σε αυτό με την παρουσίαση καινοτόμων αξιολογητικών διαδικασιών και υποκίνησε νέες απόψεις για τις πρώιμες κοινωνικές σχέσεις (Ainsworth, 1982· Ainsworth et al., 1974· Ainsworth et al., 1978).

Συγκεκριμένα, η Ainsworth (1953, 1963) παρατήρησε μητέρες με τα βρέφη τους στο σπίτι τους, σε φυσικές συνθήκες (π.χ. τάισμα, κλάμα, στενή σωματική επαφή) και κατέληξε ότι κανένα ζευγάρι μητέρας-βρέφους δεν ήταν ακριβώς το ίδιο. Υπήρχαν συστηματικά, ποιοτικά διακριτά είδη στους τρόπους με τους οποίους μητέρες και βρέφη συνδέονταν. Παρατηρήθηκαν εντυπωσιακές ατομικές διαφορές στο πόσο ευαίσθητα, κατάλληλα και έγκαιρα ανταποκρίνονταν οι μητέρες στα μηνύματα των βρεφών τους (Bretherton, 1992).

Τα δεδομένα από τις νατουραλιστικές αυτές παρατηρήσεις, αποτέλεσαν μια πλούσια πηγή για τη μετέπειτα μελέτη των ατομικών διαφορών στην ποιότητα της επικοινωνίας γονέα-βρέφους (Bretherton, 1992).

1.2 Η σημασία της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους

Η σημασία της πρώτης σχέσης για την ανάπτυξη του βρέφους είναι γνωστή και τεκμηριώθηκε από τις επιπτώσεις της συναισθηματικής στέρησης (Spitz,1946). Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες (παλαιότερες και νεότερες) τόνισαν την καθοριστική σημασία της πρώιμης σχέσης του γονέα με το βρέφος του για τη μετέπειτα ανάπτυξη του παιδιού, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της μητέρας.

Σύμφωνα με την κλασική ψυχαναλυτική θεωρία το βρέφος αντλεί χαρά και ευχαρίστηση μέσω της αλληλεπίδρασης με τη μητέρα του, η οποία είναι το πρόσωπο που καλύπτει τα βασικά ένστικτά του και τις ανάγκες του (για παράδειγμα την ανάγκη του για

τροφή μέσω του θηλασμού). Αυτές οι πρώιμες εμπειρίες, είναι καθοριστικές για τη μετέπειτα ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού (Freud, 1905).

Σύμφωνα με τη Melanie Klein (1975) η μητέρα αντιπροσωπεύει από την πρώτη εβδομάδα της ζωής του βρέφους τον εξωτερικό κόσμο, ο οποίος μπορεί άλλοτε να είναι καλός και άλλοτε κακός. Η ίδια υποστήριξε ότι υπάρχουν δύο βασικά προγεννητικά στάδια κατά τον πρώτο χρόνο ζωής του ατόμου. Στο παρανοειδές-σχιζοειδές στάδιο, όπου επικρατεί κατά τους 3-4 πρώτους μήνες, το βρέφος βιώνει τα σημαντικά πρόσωπα στη ζωή του σαν μερικά αντικείμενα αποσπασματικά και όχι σαν ολόκληρα πρόσωπα και συγχρόνως αντιλαμβάνεται το κάθε πρόσωπο-αντικείμενο σαν απόλυτα κακό ή καλό. Με αυτόν τον τρόπο η αντίληψη του βρέφους αμφιταλαντεύεται μεταξύ εξιδανικευμένων και διωκτικών εικόνων του κάθε αντικειμένου, οι οποίες πιστεύει ότι ανήκουν σε διαφορετικά αντικείμενα. Συνεπώς υπάρχει μια καλή εξιδανικευμένη μητέρα και μια διαφορετική κακιά διωκτική μητέρα, ανάλογα με το αν η ίδια προσφέρει ικανοποίηση στο βρέφος της ή όχι.

Εάν η μητέρα φροντίζει το βρέφος αποτελεσματικά, το βοηθάει να μειώσει το άγχος του και την αίσθηση διωγμού από το αντιλαμβανόμενο κακό αντικείμενο, έτσι ώστε να περάσει στο δεύτερο καταθλιπτικό στάδιο που διαρκεί το δεύτερο εξάμηνο του πρώτου χρόνου ζωής. Το δεύτερο αυτό στάδιο, χαρακτηρίζεται από περισσότερη ενοποίηση στις αντιλήψεις του παιδιού, με αποτέλεσμα να αντιλαμβάνεται τα πρόσωπα ως ολοκληρωμένες οντότητες και συγχρόνως να αντιλαμβάνεται ότι ένα πρόσωπο μπορεί να έχει και καλά, αλλά και κακά στοιχεία. Ως αποτέλεσμα το βρέφος αρχίζει να ανέχεται τα αμφιθυμικά συναισθήματά του προς τα εξωτερικά αντικείμενα, να αναγνωρίζει ότι είναι ξεχωριστό πρόσωπο από τη μητέρα του και να διαφοροποιεί μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας (Klein, 1975).

Η Mahler ήταν από τους πρώτους που παρατήρησαν και μελέτησαν τις αλληλεπιδράσεις μητέρων-παιδιών. Σύμφωνα με τη θεωρία της το βρέφος, μέσω της αλληλεπίδρασης με τη μητέρα του, περνάει από διάφορα στάδια ώστε να αντιληφθεί την έννοια του «Εαυτού». Κατά τη διάρκεια των πρώτων εβδομάδων δεν είναι ικανό να αντιληφθεί την παρουσία της μητέρας του (αυτιστικό στάδιο), αφού πιστεύει ότι το ίδιο είναι αυτό που ικανοποιεί τις ανάγκες του. Όμως, μέσα από τη φροντίδα της μητέρας του, αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί από μόνο του να καλύψει τις ανάγκες του, οπότε κάποιο άλλο πρόσωπο φροντίζει για αυτό. Μέσα από την αντίληψη αυτή, το βρέφος αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον εξωτερικό κόσμο. Κατά τη διάρκεια των 2 έως 4 μηνών το βρέφος διαχωρίζει τις ευχάριστες από τις δυσάρεστες εμπειρίες και αντιλαμβάνεται ότι οι ανάγκες του ικανοποιούνται μόνο μέσω της μητρικής παρέμβασης (συμβιωτικό στάδιο). Η σχέση

αυτή με τη μητέρα είναι καθοριστική για τις μετέπειτα σχέσεις του παιδιού με τα πρόσωπα και τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου (Mahler, Pine & Bergman, 1975).

Ο Winnicott επίσης αναφέρθηκε στον κρίσιμο ρόλο της σχέσης μητέρας βρέφους και τόνισε ότι ένα μωρό δεν υπάρχει ποτέ μόνο του, πίσω του υπάρχει πάντα μια μητέρα (Winnicott, 1986). Με τη φράση αυτή έδωσε έμφαση στη σημασία του περιβάλλοντος. Κατ' αυτόν, κατά την πρώτη φάση ζωής, το βρέφος αισθάνεται παντοδύναμο και δεν αναγνωρίζει την εξάρτησή του από τη μητέρα του. Όταν το περιβάλλον του βρέφους, προπαντός η μητέρα του, το αντιμετωπίζει με έναν τρόπο που το βρέφος να αισθάνεται την εξάρτηση αυτή, τότε βιώνει το ίδιο την αίσθηση του άγχους εκμηδένισης (μια αίσθηση πλήρους διάλυσης) και οδηγείται έτσι στην εξέλιξη ενός ψεύτικου εαυτού. Η στάση της μητέρας είναι συνεπώς εξαιρετικά σημαντική για την υγιή ψυχολογική εξέλιξη του βρέφους (Χριστοπούλου, 2001).

Για τον Winnicott μια μητέρα πρέπει να είναι, αρκετά καλή και η ικανότητα της αυτή εξαρτάται από την δυνατότητά της να αντιμετωπίσει την απόλυτη εξάρτηση του βρέφους και την αίσθηση παντοδυναμίας του, μέσω της προσαρμογής της στις ανάγκες του βρέφους της, όπου με αυτόν τον τρόπο το βρέφος θα οδηγηθεί στην αίσθηση ότι η πραγματικότητα είναι προβλέψιμη και αξιόπιστη και κατ' επέκταση στην αντίληψη του αληθινού εαυτού (Χριστοπούλου, 2001). Ο J. Bowlby (1958) επηρεασμένος από την Ηθολογία διατύπωσε τη θεωρία του Δεσμού. Με τον όρο δεσμό, εννοεί μια σταθερή, αμοιβαία συναισθηματική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του βρέφους και του προσώπου που το φροντίζει. Είναι ένα ενδοψυχολογικό σύστημα ρύθμισης στόχος του οποίου είναι να ρυθμίζει συμπεριφορές οι οποίες σχεδιάστηκαν βιολογικά να διατηρούν ή να αποκτούν την εγγύτητα και την επαφή με ένα συγκεκριμένο προστατευτικό πρόσωπο το οποίο αναφέρεται ως φιγούρα δεσμού. Μέσω του συστήματος δεσμού παρέχεται ισορροπία μεταξύ της ανάγκης του βρέφους για ασφάλεια και της ανάγκης του για εξερεύνηση και ποικίλες εμπειρίες μάθησης (Bowlby, 1969).

1.3 Χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους

Η κινηματογράφηση μητέρων βρεφών οδήγησε σε ένα νέο τρόπο μελέτης των και κατανόησης των αλληλεπιδράσεων. Στην αλληλεπίδραση μητέρας βρέφους υπάρχει αμοιβαιότητα και παρατηρείται συναισθηματικό μοίρασμα (Trevarthen, 1977). Για να είναι όμως η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους αποτελεσματική, θα πρέπει να πληρούνται ορισμένες βασικές προϋποθέσεις, όπως είναι η φυσιολογική ανάπτυξη του κεντρικού νευρικού

συστήματος των ατόμων που επικοινωνούν, η φυσιολογική λειτουργία του επικοινωνιακού συστήματος και η ικανότητα του γονέα να διαβάζει τα σήματα του βρέφους και να ανταποκρίνεται σε αυτά, το παιδί να ανταποκρίνεται στα σήματα του γονέα του και το περιβάλλον να διευκολύνει την αλληλεπίδραση αυτή (Anderson, 1981· Jones & Lenz, 1986).

Εάν ο γονέας αγνοεί ή παρερμηνεύει την επικοινωνία του βρέφους ή είναι υπερβολικά παρεμβατικός, ανήσυχος ή πιεσμένος, τότε και η ανταπόκριση του βρέφους προς τον ίδιο θα είναι τυχαία, χαοτική, άκαμπτη ή στερεοτυπική. Εάν ο γονέας όμως ανταποκρίνεται ικανοποιητικά στο βρέφος, αυτό θα αναπτύξει αποτελεσματικές αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις μαζί του. Η αλληλεπίδραση γίνεται με αυτόν τον τρόπο ένα κυκλικό γεγονός που είτε ενισχύει τη συμπεριφορά που εμφανίζεται από το κάθε πρόσωπο ή την τερματίζει (Sullivan, 1991).

Μάλιστα, οι Fogel και Hsu (2003), τόνισαν ότι η ποικιλομορφία μέσα στη δυαδική αλληλεπίδραση είναι καθορισμένη όχι μόνο από τα χαρακτηριστικά των δύο αλληλεπιδρώντων, αλλά και από τη μοναδική μεταξύ τους σχέση. Δηλαδή, η κοινή συν-ρυθμισμένη ιστορία μορφοποιεί τα δυναμικά της αλληλεπίδρασης κάθε στιγμή. Έτσι, η γνώση της προηγούμενης ιστορίας του δυαδικού συστήματος καθεαυτού και όχι του κάθε μέλους ξεχωριστά μπορεί να προσφέρει επιπλέον πληροφορίες σχετικά με την πιθανότητα της δυάδας, είτε να συνεχίσει το ίδιο μοτίβο επικοινωνίας ή να κάνει μια μετάβαση σε άλλη συμπεριφορά.

Βέβαια, η γνώση του προηγούμενου μοτίβου επικοινωνίας γονέα-βρέφους μπορεί μόνο να πληροφορήσει, χωρίς να μπορεί να προβλέψει τη δυναμική σταθερότητα της κάθε αλληλεπίδρασης. Υπάρχει πάντα τρέχουσα δημιουργικότητα, επεξεργασία, επέκταση και νέα στοιχεία κατά τη διάρκεια μιας ρυθμιζόμενης διαδικασίας στη δυαδική επικοινωνία (Fogel & Hsu, 2003).

1.4 Η σχέση της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους με τα αναπτυξιακά επιτεύγματα των παιδιών

Η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους παρέχει ένα πολύ σημαντικό πλαίσιο για την ανάπτυξη των παιδιών, ειδικά στα πρώτα χρόνια (Bornstein, 2002). Σχεδόν, όλες οι εμπειρίες από τον κόσμο των βρεφών προέρχονται από την αλληλεπίδραση με τους γονείς τους (Bornstein, 2003). Μέσω των συμπεριφορών φροντίδας, οι γονείς παρέχουν μία ποικιλία κοινωνικών και μη κοινωνικών ερεθισμάτων, τα οποία συμβάλλουν στη σωματική και ψυχική τους ανάπτυξη (Brinker, Seifer & Sameroff, 1994). Ως αποτέλεσμα, η

αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους δεν είναι το κλειδί μόνο για την κοινωνικοσυναισθηματική προσαρμογή του παιδιού (Emde & Easterbrooks, 1985), αλλά θέτει και τις βάσεις για την ανάπτυξη και κατάκτηση της γλώσσας και άλλων γνωστικών ικανοτήτων (Beckwith, 1996· Bornstein & Tamis-LeMonda, 2001· Falco, Esposito, Venuti & Bornstein, 2008· Greenspan, 1997· Milgrom, Westley & Gemmill, 2004· Rogoff & Gardner, 1984· Venuti, de Falco, Giusti & Bornstein, 2008· Vygotsky, 1978).

Η βιβλιογραφία ακόμη καταδεικνύει ότι η ζεστασιά του μητρικού σώματος επηρεάζει το ενδοκρινολογικό σύστημα του βρέφους, το μητρικό χάδι επηρεάζει την παραγωγή της αυξητικής ορμόνης και επιδρά στη λειτουργία και δομή του εγκεφάλου του βρέφους. Οι πρώτες αλληλεπιδράσεις δεν είναι σημαντικές μόνο για να μάθει το βρέφος τις βασικές δεξιότητες της επικοινωνίας αλλά προσαρμόζοντας η μητέρα τη συμπεριφορά της στο βρέφος της, το βοηθάει να μειώσει το στρες και να ρυθμίσει τη συναισθηματική του κατάσταση (Dennis, 2006).

Η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους δημιουργεί μία σχέση εμπιστοσύνης, που επιτρέπει σε ένα παιδί να προοδεύσει μέσα από τα στάδια της φυσιολογικής ανάπτυξης. Όταν εμποδίζεται η αλληλεπίδραση με το γονέα ή όταν η συμπεριφορά του γονέα δεν είναι συνεπής, η ανάπτυξη του παιδιού υπάρχει πιθανότητα να συνοδεύεται από γνωστικούς, γλωσσικούς και κοινωνικούς περιορισμούς (αντικοινωνική συμπεριφορά όπως ξεσπάσματα θυμού, λιγότερη ικανότητα μοιράσματος, μειωμένη κοινωνική ικανότητα με ξένους και έλλειψη ελέγχου), ανασφαλή δεσμό, κακοποίηση, αμέλεια και προβλήματα διατροφής (Aydlett, 1983· Bakeman & Brown, 1980· Lobo, Barnard & Coombs, 1992· Murray, 1992· Papousek & Papousek, 1982· Tomasello, 1995· Uddenberg & Engleson, 1978).

Παράλληλα η συναισθηματική ή φυσική απουσία του γονέα συσχετίζεται με αρνητικές συνέπειες για τη συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους και την αλληλεπιδραστική του ικανότητα (Beck, 1998· Field, 1994). Καθώς επίσης τα παιδιά μεγαλώνουν, αυτές οι αναπτυξιακές δυσκολίες και συμπεριφορές μπορεί να σχετίζονται με φτωχές σχέσεις με συνομηλίκους και προβλήματα με το σχολείο (Sharp et al., 1995).

Οι εμπειρίες αρνητικών ή μη ευαίσθητων αλληλεπιδράσεων και με τους δύο γονείς, σε αντίθεση με τον ένα γονέα οδηγεί σε μεγαλύτερο κίνδυνο για το παιδί. Αντίθετα, η εμπειρία από μια ευαίσθητη και θετική συμπεριφορά με τουλάχιστον ένα γονέα, δείχνει να αποτελεί έναν προστατευτικό παράγοντα για το βρέφος (Feinberg, 2002· Mezulis, Hyde & Clark, 2004).

Συνοψίζοντας, οι πρώιμες αλληλεπιδράσεις προσφέρουν ένα παράθυρο στη σχέση γονέα-βρέφους, καθώς ακόμα και στις μετέπειτα σχέσεις του βρέφους με τους συνομηλίκους

και τους ενήλικες. Η παρατήρηση του τρόπου αλληλεπίδρασης είναι χρήσιμη, διότι συμβάλλει στην εξέταση της κοινωνικής, συναισθηματικής, γνωστικής και λεκτικής ανάπτυξης του παιδιού, καθώς γενικότερα στην αναγνώριση προβλημάτων που μπορεί να εμποδίσουν την καθημερινή ζωή και τις υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις (Comfort & Farran, 1994).

Γεγονός είναι ότι η επιστήμη, δεν είναι σε θέση να κατανοήσει με ευκολία τους μηχανισμούς που ευθύνονται για τη συσχέτιση της πρώιμης αλληλεπίδρασης με την αναπτυξιακή πορεία του βρέφους (Collins, Maccoby, Steinberg, Hetherington & Bornstein, 2000· Kochanska, Aksan, Prisco & Adams, 2008).

Σύμφωνα με τους Ainsworth και Bell (1974), η γονεϊκή συμπεριφορά επηρεάζει την αναπτυξιακή πορεία του βρέφους τους κατά τρεις πιθανούς τρόπους.

Πρώτον, ο γονέας μπορεί άμεσα να αυξάνει την προσαρμοστική ικανότητα του βρέφους. Για παράδειγμα, έρευνες σχετικές με την ανταπόκριση του γονέα προτείνουν ότι οι μαθημένες ικανότητες των βρεφών ενισχύονται, όταν ακολουθούνται από άμεση θετική ανατροφοδότηση (Finkelstein & Ramey, 1977).

Ένας δεύτερος πιθανός τρόπος της επιρροής του γονέα στο βρέφος είναι ο έλεγχος των εμπειριών του, στο φυσικό του περιβάλλον. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι μητέρες που παρεμπόδιζαν τη διερευνητική συμπεριφορά του βρέφους τους έτειναν να έχουν βρέφη που υστερούσαν στην αναπτυξιακή τους ικανότητα (Ainsworth & Bell, 1974). Όμοια έχει βρεθεί, ότι τα βρέφη που έχουν εκτεθεί σε σπίτια που δεν τους παρέχονταν τα κατάλληλα ερεθίσματα έτειναν να αναπτύσσουν χαμηλότερα νοητικά δυναμικά σε σχέση με τα βρέφη που οι συνθήκες ανατροφής τους ήταν πιο πλούσιες σε περιβαλλοντικά ερεθίσματα (Wachs, 1979).

Τρίτον, η συναισθηματική ποιότητα της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους και ιδιαίτερα η ευαισθησία του γονέα μπορεί έμμεσα να επηρεάζει τη βρεφική προσαρμοστική ικανότητα προς το περιβάλλον του. Τα βρέφη των ευαίσθητων κατά την αλληλεπίδραση γονέων, τείνουν να αναπτύσσουν ασφαλείς δεσμούς μαζί τους και φαίνονται να είναι πιο ικανά για εμπλοκή σε κατάλληλη περιβαλλοντική διερεύνηση. Αντίθετα τα βρέφη με μη ασφαλή δεσμό τείνουν να δυσκολεύονται στην προσαρμοστική τους ικανότητα με τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα (Ainsworth & Bell, 1974).

1.5 Η έννοια της μητρικής ευαισθησίας

Η προσπάθεια πολλών ερευνητών να δώσουν ορισμό στην έννοια της ευαισθησίας του γονέα, έχει οδηγήσει σε μια πληθώρα διαφορετικών απόψεων σχετικά με τις συμπεριφορές που καθορίζουν τη συγκεκριμένη έννοια (Meins, Fernyhough, Fradley & Tuckey, 2001).

Σύμφωνα με την Ainsworth, ως ορισμό της μητρικής ευαισθησίας τέθηκε η μητρική ικανότητα να προσλαμβάνει με ακρίβεια τα σήματα του βρέφους και να ανταποκρίνεται άμεσα, σταθερά και κατάλληλα σε αυτά (Ainsworth, Bell & Stayton, 1974). Η ίδια και οι συνεργάτες της, περιέγραψαν την ευαίσθητη μητέρα ως κατάλληλη στο να αντιλαμβάνεται τα πράγματα από τη θέση του παιδιού και να θεωρεί το παιδί της σαν ένα ξεχωριστό άτομο, να σέβεται τη δική του δραστηριότητα και να αποφεύγει να τη διακόπτει. Επομένως, αυτό που ξεχωρίζει τη συγκεκριμένη μητέρα είναι ότι χρησιμοποιεί τις πληροφορίες από την εξωτερική συμπεριφορά του βρέφους της στο να προβαίνει σε σαφή συμπεράσματα για την ψυχική του κατάσταση (Meins et al., 2001).

Ακόμη, η ευαισθησία από άλλους μελετητές έχει θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει την ικανότητα του γονέα να ταιριάζει την ένταση και τη χρονική διαμόρφωση των συμπεριφορών του σύμφωνα με τη συναισθηματική κατάσταση του βρέφους (Tomasello, 1995).

Από την άλλη πλευρά, οι Claussen και Crittenden (2003) θεωρούν την ευαισθησία πολυπαραγοντική που διαπερνά όλη τη συμπεριφορά. Για παράδειγμα, οι μητέρες μπορεί να είναι ευαίσθητες όταν καταφέρνουν να διατηρούν την προσοχή και το κίνητρο του βρέφους και να διαλέγουν δραστηριότητες που είναι κατάλληλες για το αναπτυξιακό του επίπεδο (Stevens, Blake, Vitale & MacDonald, 1998). Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της άποψης, ο ευαίσθητος γονέας, χρησιμοποιεί την κοινωνικότητά του, το παιχνίδι, τον έλεγχο με τέτοιο τρόπο ώστε να ενισχύει τη συνδιαλλαγή. Για παράδειγμα ο εκφοβιστικός έλεγχος της συμπεριφοράς του παιδιού θεωρείται ένδειξη απουσίας ευαισθησίας, σε αντίθεση με την επιχειρηματολογία που είναι ευαίσθητη ανταπόκριση στη συμπεριφορά του παιδιού (van den Boom, 1997).

Παράλληλα, η ευαισθησία του γονέα καλύτερα περιγράφεται από κάποιους ερευνητές σαν ένα δυαδικό κατασκεύασμα (Claussen & Crittenden, 2003· Mangelsdorf, McHale, Diener, Goldstein & Lehn, 2000· van den Boom, 1997). Σύμφωνα με τους Silvén, Niemi και Voeten (2002), η δυνατότητα του ενήλικα να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του στις εξελισσόμενες δεξιότητες του παιδιού είναι η ουσία της ευαισθησίας. Πράγματι, ευρήματα

από πολλές διαφορετικές έρευνες δείχνουν ότι οι ατομικές βαθμολογίες σε μια δυάδα, αντανακλούν τόσο την ικανότητα του παιδιού να σηματοδοτεί, αλλά και την ετοιμότητα του γονέα να ανταποκριθεί (van den Boom & Hoeksma, 1994).

Αξίζει να σημειωθεί ότι, ο Erich Fromm (1956) προέβαλε μια αναλογία προτείνοντας ότι η μητρική ευαισθησία είναι σαν την ικανότητα ενός έμπειρου οδηγού, να καταλαβαίνει σημαντικές διαφορές στη λειτουργία του αυτοκινήτου του: *«Ακόμα και ένας μικρός, ασυνήθιστος θόρυβος παρατηρείται.... Το μυαλό του είναι σε μια κατάσταση χαλαρωμένης επαγρύπνησης, ανοικτή σε όλες τις σχετικές αλλαγές...»*.

Επίσης έχει συζητηθεί η σχέση της γονεϊκής ευαισθησίας με τον τύπο δεσμού που αναπτύσσεται μεταξύ γονέα-βρέφους (Ainsworth, Blehar, Walters & Walls, 1978· Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn & Juffer, 2003· Belsky, 1999· Pederson et al., 1990· Smith & Pederson, 1988).

Παράλληλα με την ευαισθησία και άλλες γονεϊκές συμπεριφορές φαίνεται να σχετίζονται με τη δημιουργία ασφαλούς δεσμού και σύμφωνα με ορισμένους η ευαισθησία μπορεί να μην είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας (De Wolff & van IJzendoorn, 1997).

Κεφάλαιο 2: Αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους

2.1 Μέθοδοι αξιολόγησης της αλληλεπίδρασης προσώπων

Η αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ δυάδων (και όχι μόνο), ιδιαίτερα μεταξύ των γονέων και των βρεφών, αποτελεί μια συνεχόμενη μεθοδολογική πρόκληση. Όσο η έρευνα σε αυτόν τον τομέα προοδεύει, τόσο δημιουργούνται διαφορετικές κλίμακες και εργαλεία μέτρησης.

Οι παλαιότερες μέθοδοι για τη μέτρηση της αλληλεπίδρασης βασίζονταν σε παρατηρήσεις της γονεϊκής συμπεριφοράς, της ανταπόκρισης του βρέφους και στη γενική αίσθηση του παρατηρητή. Συχνά ήταν ακόμη και τα εργαλεία αυτοαναφοράς (Horowitz et al., 2005). Πολλοί ερευνητές επίσης, περιέγραφαν τη δυαδική επικοινωνιακή συναλλαγή με τον υπολογισμό της συχνότητας των συμπεριφορών. Επειδή όμως η σχέση γονέα-βρέφους γινόταν ολοένα και πιο περίπλοκη με την ηλικία, έγινε αντιληπτό ότι η περιγραφή της αλληλεπίδρασης μέσω των συχνοτήτων όχι μόνο δεν ήταν επαρκής, αλλά χρειάζονταν πιο γενικευμένες μετρήσεις (Heermann, Jones & Wikoff, 1994).

Γενικότερα, υπάρχουν πολλές διαφορές στον ερευνητικό σχεδιασμό που έχει εφαρμοστεί έως σήμερα από τους μελετητές με σκοπό τη μέτρηση της αλληλεπίδρασης των γονέων με τα βρέφη τους.

Σημαντική διαφορά ανάμεσα στις ποικίλες έρευνες παρατηρείται ως προς την μέθοδο μέτρησης των συμπεριφορών. Συγκεκριμένα, πολλοί ερευνητές επιλέγουν να χορηγούν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, ενώ άλλοι χρησιμοποιούν την παρατήρηση. Ως προς τις μεθόδους παρατήρησης επιλογή υπάρχει ανάμεσα στη συστηματική καταγραφή των συμπεριφορών ή την καταγραφή με τη χρήση χρονικών διαστημάτων, στη χρήση κλιμάκων συνολικής αξιολόγησης και στη μέθοδο Q-sort (Block, 1978).

Η καταγραφή, επιτρέπει τη γνώση της συχνότητας των παρατηρούμενων συμπεριφορών και της ακολουθίας των γεγονότων και παράγει με ακρίβεια τα μοτίβα συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της παρατήρησης. Όμως είναι επιρρεπή στις συνθήκες, δεν είναι τόσο σταθερή στο χρόνο και απαιτεί ιδιαίτερα σύνθετη διαδικασία ανάλυσης για τη διεξαγωγή αποτελεσμάτων.

Αντίθετα, οι Bakeman και Gottman (1986), ανέφεραν ότι μία αξιολογική κλίμακα μπορεί να είναι προτιμότερη ιδιαίτερα αν οι παρατηρούμενες συμπεριφορές είναι με σαφήνεια καθορισμένες. Μπορεί να ομαδοποιεί διαφορετικές συμπεριφορές και συγχρόνως να αγνοεί τις συμπεριφορές που αποκλίνουν από τη γενική τάση του προσώπου που

παρατηρείται (Barnard & Kelly, 1990) και νοηματοδοτεί αποτελεσματικότερα τις αλληλεπιδραστικές συμπεριφορές. Αντίθετα με τη μέθοδο καταγραφής των συμπεριφορών, η στατιστική ανάλυση στην κλίμακα συνολικής αξιολόγησης είναι πιο απλή και πιο σταθερή μεταξύ των διαστημάτων σε σχέση με τις μεθόδους χρονικής δειγματοληψίας (Heermann et al., 1994). Οι Whitt και Casey (1982) κατέληξαν ότι οι αξιολογικές κλίμακες ήταν οι μόνες ευαίσθητες στην αλλαγή της επικοινωνίας μετά από παρέμβαση. Το μειονέκτημα της συγκεκριμένης μεθόδου είναι ότι τα συμπεράσματα πολλές φορές υπόκειται στην υποκειμενικότητα της κρίσης του κάθε παρατηρητή (Block, 1978).

Η μέθοδος Q-sort (Block, 1978) απαιτεί τη σύνθεση των συμπεριφορών από τον παρατηρητή, για ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Το γεγονός ότι η συγκεκριμένη μέθοδος αξιολογεί πολύ μεγαλύτερο αριθμό συμπεριφορών σε σχέση με τις αξιολογικές κλίμακες, δίνει το πλεονέκτημα σαφέστερου διαχωρισμού μεταξύ των προσώπων που αξιολογούνται και οδηγεί σε περισσότερο αντικειμενικά αποτελέσματα. Το μειονέκτημά της είναι όμως ότι είναι σύνθετη στη χρήση της και δύσκολη ως προς τη βαθμολόγησή της.

Πολλοί σύγχρονοι μελετητές χρησιμοποιούν για την ανάλυση των παρατηρήσεών τους την καταγραφή των δεδομένων σε βίντεο (Horowitz et al., 2005). Η τεχνολογία με τη βοήθεια των υπολογιστών αύξησε τη δυνατότητα συλλογής μεγάλης ποσότητας δεδομένων από την άμεση παρατήρηση (Woodhead, Bland & Baradon, 2006). Ένα μεγάλο πλεονέκτημα των δεδομένων καταγεγραμμένων σε βίντεο είναι ότι ο ερευνητής μπορεί ανά πάσα στιγμή να ανατρέξει σε αυτά. Προσφέρουν τη δυνατότητα να παρατηρήσει κανείς τη μητέρα και το παιδί όσες φορές το επιθυμεί, γυρίζοντας πίσω ή βάζοντας σε αργή κίνηση το βίντεο και να το σταματήσει σε όποιο σημείο της αλληλεπίδρασης επιθυμεί. Ο πλούτος των δεδομένων έγκειται στη δυνατότητα ταυτόχρονης μέτρησης όλων των λεκτικών και μη λεκτικών συμπεριφορών της μητέρας (Sullivan & McGrath, 1999). Η καλή εκπαίδευση στην κωδικοποίηση αυτών των βίντεο, η προσοχή στην αξιοπιστία μεταξύ των κλιμάκων, και η συμβουλευτική καθοδήγηση από έμπειρους επιστήμονες σε αυτόν τον τομέα είναι επιβεβλημένες.

Σε πολλές έρευνες ακόμη διαφέρει το περιβάλλον της παρατήρησης (όπου μπορεί να είναι το σπίτι ή το εργαστήριο), η συνθήκη την οποία παρατηρούν (για παράδειγμα τσίγμα, παιχνίδι, μπάνιο), η ημέρα παρατήρησης, ο αριθμός των μετρήσεων (μία μόνο μέτρηση ή επαναλαμβανόμενες μετρήσεις), καθώς και η χρονική διάρκεια των παρατηρήσεων (DeI Carmen, Pedersen, Hoffman & Bryan, 1993).

Ως προς το περιβάλλον παρατήρησης, η αξιολόγηση στο σπίτι έχει το θετικό ότι οι συμπεριφορές των γονέων μπορεί να είναι πιο ρεαλιστικές, σε σχέση με το εργαστήριο, αλλά

ταυτόχρονα μπορεί να επηρεάζονται από την παρουσία του παρατηρητή. Παράλληλα, λόγοι πρακτικής φύσεως όπως η οργάνωση του προγράμματος, τα έξοδα και ο χρόνος των επισκέψεων είναι ανασταλτικοί παράγοντες για έναν ερευνητή. Το αντίθετο βέβαια, συμβαίνει με την παρατήρηση στο εργαστήριο, όπου το περιβάλλον είναι ελεγχόμενο και υπάρχει δυνατότητα μέτρησης συγκεκριμένων συμπεριφορών με μεγαλύτερη ευκολία, αλλά παρόλα αυτά οι αντιδράσεις των γονέων τείνουν να μην είναι τόσο φυσικές σε σχέση με το εάν παρατηρούνταν στο πλαίσιο του σπιτιού (Horowitz et al., 2005).

Διαφορά παρατηρείται ανάμεσα στις έρευνες και στις κλίμακες κωδικοποίησης των δεδομένων. Κατά την επιλογή κάποιας συγκεκριμένης κλίμακας παρατήρησης οι επιστήμονες ενθαρρύνονται να λαμβάνουν υπόψη τους το ιδεολογικό μοντέλο πάνω στο οποίο είναι βασισμένη και τις μεταβλητές τις οποίες μετράει, την προσβασιμότητα στην εκπαίδευση, την έκταση της προηγούμενης χρήσης της, στοιχεία από αξιοπιστία και εγκυρότητα, τις ειδικές απαιτήσεις εξοπλισμού, καθώς και τον τρόπο χορήγησης και βαθμολόγησής της (Horowitz et al., 2005).

2.2 Το παιχνίδι ως συνθήκη παρατήρησης της επικοινωνίας γονέα-βρέφους

Η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού έχει αποτελέσει για πολλούς ερευνητές, γόνιμο έδαφος για την παρατήρηση της εξέλιξης των κοινωνικών-αναπτυξιακών επιτευγμάτων των βρεφών.

Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού το παιδί μαθαίνει τη ρύθμιση των συναισθημάτων του και αναπτύσσει κινητικές, κοινωνικές και γνωστικές ικανότητες (Boucher, 1999· Pellegrini & Smith, 1998· Vygotsky, 1978). Οι γονείς εμπλέκονται σε δραστηριότητες μοιρασμένης προσοχής με το βρέφος τους και είναι συναισθηματικά διαθέσιμοι προς τα παιδιά. Με τον τρόπο αυτό, διευκολύνεται η γλωσσική ανάπτυξη και οι ικανότητες ρύθμισης των παιδιών, παράγοντες σημαντικοί για την κοινωνικο-συναισθηματική τους ανάπτυξη (Driscoll & Easterbrooks, 2007). Η δυαδική επικοινωνία στη συνθήκη του παιχνιδιού, λόγω της έμφασης της σε ένα μοιρασμένο πλαίσιο αναφοράς και θετικού συναισθήματος, θα μπορούσε να συμβάλει στο χτίσιμο ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού (Kiser, Bates, Maslin & Bayles, 1986). Το παιχνίδι ακόμη, αποτελεί το πλαίσιο για να μάθει ένα παιδί να εμπιστεύεται, να διαπραγματεύεται και να συμβιβάζεται, στοιχεία που θα του δώσουν τη δυνατότητα να αναπτύξει φιλίες (Jordan, 2003).

Τη σημασία του παιχνιδιού υποστήριξε πρώτος, ο Freud (1920), όταν παρατήρησε τον εγγονό του σε ηλικία ενάμισι έτους να παίζει (Emde, 1995). Επίσης σύμφωνα με τον

Winnicott (1991) το παιχνίδι αφορά τα ένστικτα και στο παιχνίδι υπάρχει αλληλεπίδραση της ενδοψυχικής πραγματικότητας και της αίσθησης του ελέγχου των πραγματικών αντικειμένων.

Οι έρευνες που ασχολούνται με την ανάπτυξη του παιχνιδιού έχουν προσδιορίσει συνεπείς προόδους στον τρόπο με τον οποίο εμπλέκονται τα παιδιά με τα αντικείμενα (Garvey, 1977). Σε πρώτο στάδιο (έως περίπου τους πρώτους 9 μήνες) τα παιδιά κρατάνε αντικείμενα για να τα ακούσουν ή να τα επεξεργαστούν βάζοντάς τα στο στόμα, κουνώντας τα, γυρνώντας τα γύρω-γύρω, πετώντας τα κ.λ.π. Το παιχνίδι τους έχει διερευνητικό δηλαδή χαρακτήρα. Αυτή η επεξεργασία τους παρέχει τη δυνατότητα να μάθουν για τα διαφορετικά αντικείμενα, τις σχέσεις και τους τρόπους να αλληλεπιδρούν και να επηρεάζουν το περιβάλλον τους (Williams, 2003). Σε ένα δεύτερο στάδιο, αναπτύσσεται το λειτουργικό παιχνίδι. Από τον ένατο περίπου μήνα και μετά το βρέφος αποκτά την ικανότητα να χειρίζεται τα αντικείμενα με έναν τρόπο που δείχνει ότι διακρίνει τις ιδιαίτερες πληροφορίες που ενέχει το καθένα (π.χ. σκοπίμως καλεί αριθμούς σε ένα τηλέφωνο-παιχνίδι) και μπορεί να συσχετίζει δύο ή περισσότερα υλικά με ένα λειτουργικό τρόπο (π.χ. βάζει τη μπίλια στην τρύπα) (Belsky, Garduque & Hincir, 1984; Bretherton, 1984). Περίπου στους 24 μήνες αρχίζει το συμβολικό παιχνίδι, το οποίο χαρακτηρίζεται από την προσποίηση.

Η M. Parten έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού μέσα από το παιχνίδι, αναπτύσσοντας μια κλίμακα από κατηγορίες που περιγράφουν τα τυπικά επίπεδα του κοινωνικού παιχνιδιού των παιδιών. Η κοινωνική πλευρά του παιχνιδιού αρχίζει με το παιδί να παίζει μόνο του παρατηρώντας τα άλλα παιδιά (Parten, 1932). Έπειτα αναπτύσσεται η κοινωνική πτυχή με τη συμμετοχή του παιδιού στο παιχνίδι των άλλων (Jordan, 2003).

Παράλληλα, πολλοί ερευνητές θέλοντας να μελετήσουν τη συμπεριφορά του γονέα χρησιμοποίησαν τη συνθήκη του παιχνιδιού (δομημένου ή ελεύθερου) ως ένα παράθυρο για την αξιολόγηση της επικοινωνίας με το παιδί του.

Οι διαφορές στις ικανότητες του γονέα και του βρέφους να αναγνωρίσουν και κατάλληλα να ανταποκριθούν ο ένας στον άλλον κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού, μπορεί να ερμηνευθούν ως σημαντικές στην ποιότητα της πρώιμης δυαδικής αλληλεπίδρασης (Kiser et al., 1986).

Η συγκεκριμένη συνθήκη, επιτρέπει την αξιολόγηση της ικανότητας του ενήλικα να παίζει και να διασκεδάζει με το παιδί του, να ακολουθεί τα ενδιαφέροντα του παιδιού και να διευκολύνει την ικανότητά του για παιχνίδι εξερεύνησης και επιπρόσθετα επιτρέπει να

παρατηρηθεί η ικανότητα του γονέα για κοινωνική αλληλεπίδραση και αμοιβαιότητα (Taylor, Donovan & Leavitt, 2008).

Οι Bruner, Jolly και Sylva (1976) κατέληξαν ότι για να αποτελέσει το παιχνίδι εφαλτήριο προς τη γνώση, απαραίτητο είναι να έχει το παιδί έναν ευαίσθητο σύντροφο, να το καθοδηγεί αλλά να μην το εξουσιάζει και να παίρνει ευχαρίστηση και ο ίδιος από τη δράση. Οι ερευνητές λοιπόν τονίζουν τη σημασία που έχει η ικανότητα του γονέα στον τρόπο με τον οποίο παίζει με το βρέφος του, ώστε να αποτελεί για αυτό μια ασφαλή βάση για την εξερεύνηση του περιβάλλοντός του και να προβεί σε νέες συμπεριφορές. Παράλληλα, η παρατήρηση της συμπεριφοράς του βρέφους είναι σημαντική γιατί είναι ενδεικτική της υποκειμενικής του εμπειρίας (Alvarez & Phillips, 1998).

2.3 Προγράμματα παρέμβασης για βελτίωση της επικοινωνίας γονέα-βρέφους

Όταν υπάρχουν δυσκολίες στη φροντίδα του βρέφους χρήσιμη είναι η αξιολόγηση της ποιότητας της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους. Οι δυσκολίες μπορεί να προκύπτουν λόγω κάποιων χαρακτηριστικών των γονέων ή του ίδιου του βρέφους (Horowitz, Logsdon & Anderson, 2005).

Η γρήγορη νευροψυχολογική εξέλιξη, αλλά και η πιθανή μη αναστρεψιμότητα των αποτελεσμάτων στη νευρολογική ανάπτυξη κατά τη διάρκεια των πρώτων 3 ετών του βρέφους έχουν αυξήσει τις προσπάθειες για σχεδιασμό και αξιολόγηση έγκαιρων παρεμβατικών προγραμμάτων, ακόμα και από την προγεννητική περίοδο (Anderson, 1981· Bakermans-Kranenburg et al., 2003· Barnard et al., 1987· Barnard et al., 1988· Huxley & Warner, 1993· Jacobson & Frye, 1991· Luster, Perlstadt, McKinney, Sims & Juang, 1996· White-Traut & Nelson, 1988).

Ο στόχος αυτών των παρεμβάσεων είναι να αυξήσουν την ικανότητα του γονέα στο να μεταφράζει και να ανταποκρίνεται στα σήματα του βρέφους (Poley-Strobel & Beckman, 1987· White-Traut & Nelson, 1988).

Σε μία μετα-ανάλυση πολλών προγραμμάτων παρέμβασης διαπιστώθηκε ότι οι πιο αποτελεσματικές από αυτές περιορίζονταν σε λίγες επισκέψεις και άρχιζαν 6 μήνες μετά τη γέννηση ή και αργότερα (Bakermans-Kranenburg et al., 2003).

Επίσης βρέθηκε ότι οι παρεμβάσεις που κρίνονταν ως πιο αποτελεσματικές, είχαν το ίδιο θετικές συνέπειες τόσο στο γενικό πληθυσμό, όσο και στον κλινικό και στο δείγμα υψηλού κινδύνου. Αυτό καταδεικνύει ότι η αποτελεσματικότητα μια συγκεκριμένης

παρέμβασης είναι ανεξάρτητη από τα χαρακτηριστικά των ποικίλων δειγμάτων (Bakermans-Kranenburg et al., 2003).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι παρεμβάσεις που περιελάμβαναν και τους πατέρες ήταν περισσότερο αποτελεσματικές σε σχέση με αυτές που περιελάμβαναν μόνο τις μητέρες (Bakermans- Kranenburg et al., 2003). Πολλοί θεωρούν ότι οι οικογένειες θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως συστήματα (Cowan, 1997) και οι παρεμβάσεις να είναι ανάλογες.

Επίσης διαπιστώθηκε ότι η πατρική εμπλοκή στην παρέμβαση αντιστάθμιζε την αποτελεσματικότητα του προγράμματος στις μητέρες, με αποτέλεσμα οι πατέρες να καταφέρουν να δείχνουν πολύ μεγαλύτερη ευαισθησία στα παιδιά τους, αλλά αυτή η αλλαγή να μην παρατηρείται στις μητέρες (Bakermans- Kranenburg et al., 2003). Συγκεκριμένα, σε μία έρευνα οι μητέρες έδειξαν μικρότερη αλλαγή στην ευαισθησία σε σχέση με τους πατέρες (Scholz & Samuels, 1992), ενώ σε μια άλλη έρευνα τα αποτελέσματα ήταν αρνητικά για τη μητέρα (Dickie & Carnahan, 1980).

Πιθανόν αυτό να συμβαίνει γιατί όταν οι πατέρες περιλαμβάνονται στα προγράμματα παρέμβασης να δίνεται λιγότερη προσοχή στην αλλαγή στάσης της μητέρας. Εναλλακτικά, οι πατέρες που είναι πιο ενεργητικοί από τις συζύγους τους, μπορεί να δίνουν λιγότερες ευκαιρίες στη μητέρα να δείξει τις καινούριες δεξιότητες που έμαθε από την παρέμβαση (Bakermans- Kranenburg et al., 2003).

Η ιδανική παρέμβαση θα πρέπει να περιλαμβάνει όλα τα άτομα που φροντίζουν καθημερινά το βρέφος, να είναι καλά σχεδιασμένη και να έχει σαφή προσδιορισμένο στόχο (Bakermans- Kranenburg et al., 2003).

Κεφάλαιο 3: Ο εξελισσόμενος ρόλος της πατρικής φιγούρας

3.1 Το ερευνητικό ενδιαφέρον για τον πατρικό ρόλο

Τα τελευταία χρόνια και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '70 και μετά, έχει παρατηρηθεί ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη του πατρικού ρόλου και τη συμβολή του στην ανάπτυξη των παιδιών.

Αντίθετα, το προηγούμενο χρονικό διάστημα το σύνολο των ερευνών εστίαζε στο ρόλο που διαδραματίζει η μητέρα στην ανατροφή των παιδιών, αφού η επιθυμία για δημιουργία ζωής παρέμενε συνυφασμένη με τις μητρικές φιλοδοξίες και τα θηλυκά προνόμια. Το έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη μητέρα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην άποψη ότι η σχέση μητέρας-βρέφους είναι μοναδική και επηρεάζει όλη τη μετέπειτα ζωή του βρέφους, αφού αποτελεί το πρώτο και το ισχυρότερο αντικείμενο αγάπης και το πρότυπο για όλες τις σχέσεις αγάπης και των δύο φύλων (Frodi, 1980).

Το ενδιαφέρον για τη μελέτη του πατέρα ως γονέα, οφείλεται σε συγκεκριμένες κοινωνικές αλλαγές, ειδικά στην αλλαγή των στερεοτυπικών στάσεων για το ρόλο των φύλων, στην επανεκτίμηση των ενδο-οικογενειακών ρόλων των γυναικών, στη μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και στην αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών (Jain, Belsky & Crnic, 1996· Lamp, 1997).

3.2 Διαστάσεις της πατρικής εμπλοκής στην ανατροφή του παιδιού

Ο συνηθέστερος ορισμός ερμηνεύει την «πατρική εμπλοκή» ως συμπεριφορές που προωθούν την αλληλεπίδραση και αντανακλούν μια δέσμευση με το παιδί, που περιλαμβάνει, ανάμεσα σ' άλλα, την πρόσωπο με πρόσωπο επαφή, την τηλεφωνική ή γραπτή επικοινωνία, τη φυσική φροντίδα και την προσφορά οικονομικής ενίσχυσης (Ihinger-Tallman, Pasley & Buehler, 1993).

Η αξιολόγηση της πατρικής εμπλοκής διαφέρει ανάμεσα στις έρευνες διότι οι μελετητές χρησιμοποιούν μια ποικιλία ποιοτικών και ποσοτικών μετρήσεων, όπως τις συγκεκριμένες δραστηριότητες με τις οποίες ένας πατέρας εμπλέκεται με το παιδί του, το βαθμό της υπευθυνότητάς του όσον αφορά στην ανατροφή του παιδιού του ή τη συναισθηματική εμπλοκή του πατέρα κατά την αλληλεπίδραση με το παιδί του (Palkovitz, 1997· Parke, 1996· Yeung, Sandberg, Davis-Kean & Hofferth, 2001). Καταδεικνύεται λοιπόν, ότι η ενασχόληση του πατέρα με το παιδί του δεν περιορίζεται σε έναν συγκεκριμένο τομέα δραστηριοτήτων και αποτελεί μια πολυδιάστατη δομή, κατά τη

μελέτη της οποίας θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη συναισθηματικά, γνωστικά και συμπεριφορικά στοιχεία.

Οι Lamb, Pleck, Charnov και Levine (1985, 1987) διερευνώντας το βαθμό και τη φύση της ενασχόλησης του πατέρα εισήγαγαν τρεις διαστάσεις εμπλοκής με το παιδί του: α) την προσβασιμότητα (ο βαθμός της διαθεσιμότητας του πατέρα σε περίπτωση που προκύψει κάποια ανάγκη από την πλευρά του παιδιού) β) τη δέσμευση (ο χρόνος τον οποίο αφιερώνει ο πατέρας αλληλεπιδρώντας άμεσα με το παιδί) και γ) την υπευθυνότητα (ο βαθμός στον οποίο ο πατέρας αναλαμβάνει την ευθύνη για την καθημερινή φροντίδα του παιδιού και τη γενική του ευημερία).

Οι Jain, Belsky και Crnic (1996), διαχώρισαν τους πατέρες σε προοδευτικούς και παραδοσιακούς. Οι προοδευτικοί πατέρες ασχολούνται με την καθημερινή φροντίδα του παιδιού τους, είναι σύντροφοι των παιδιών τους στο παιχνίδι και τα μαθαίνουν πολλές νέες δραστηριότητες. Οι συγκεκριμένοι πατέρες τείνουν να είναι πιο μορφωμένοι, να έχουν επαγγέλματα υψηλότερου κύρους, να είναι λιγότερο αγχωμένοι, εχθρικοί και νευρικοί σε σχέση με τους παραδοσιακούς πατέρες, ρόλος των οποίων είναι να θέτουν τους κανόνες και τα όρια για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, ενώ κάποιοι από αυτούς δεν συμμετέχουν καθόλου στην ανατροφή του παιδιού τους.

Τέλος, ο Palkovitz (1997) καθόρισε 15 βασικές διαστάσεις της ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί του: την επικοινωνία, τη διδασκαλία (παροχή προτύπου προς μίμηση, άσκηση πειθαρχίας, καλλιέργεια ενδιαφερόντων και ενθάρρυνση δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου), την επίβλεψη (βοήθεια στα σχολικά καθήκοντα, γνωριμία με τους φίλους του παιδιού), τη σκέψη (εξάσκηση της σκέψης, του σχεδιασμού και της κριτικής ικανότητας), τα θελήματα, τη φροντίδα βασικών αναγκών, τη συντήρησή του (μαγείρεμα, πλύσιμο ρούχων, επιδιόρθωση χαλασμένων αντικειμένων), τα από κοινού ενδιαφέροντα, τη διαθεσιμότητα, το σχεδιασμό (οργάνωση γενεθλίων και διακοπών, αποταμίευση), τις από κοινού δραστηριότητες, την παροχή των αναγκαίων (παροχή στέγης, τροφής, ρουχισμού και υγειονομικής περίθαλψης), την προστασία, την τρυφερότητα και τη συναισθηματική στήριξη.

Με τη συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση υπογραμμίζεται η πολυδιάστατη φύση της ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί και επισημαίνονται οι γνωστικές και συναισθηματικές πτυχές της γονεϊκότητας, οι οποίες δεν κατείχαν κεντρικό ρόλο στις παλαιότερες διαστάσεις της εμπλοκής.

3.3 Η συμβολή του πατέρα στη βρεφική ανάπτυξη

Ο σημαντικός ρόλος της παρουσίας του πατέρα και της εμπλοκής του στην ανατροφή των παιδιών έχει πλέον αναγνωριστεί από όλη την επιστημονική κοινότητα. Η διαφορετική αλληλεπίδραση των βρεφών με τους πατέρες τους σε σχέση με τις μητέρες τους, οδηγεί και σε διαφορετικά και ιδιαίτερα αναπτυξιακά επιτεύγματα (Pruett & Litzenburger, 1992· Yogman, 1981). Επιπλέον, η εμπλοκή του πατέρα στη φροντίδα του βρέφους, αντισταθμίζει τις συνέπειες της επαφής του βρέφους με μια μη ανταποκριτική ή καταθλιπτική μητέρα ή ακόμη και ενδυναμώνει την επιρροή μιας ευαίσθητης μητέρας (Feldman, Greenbaum, Mayes & Erlich, 1997· Field, 1998).

Ο πατέρας καθορίζει το παιδί τόσο μέσα από τη συμβολική λειτουργία της πατρότητάς όσο και με έναν άμεσο τρόπο, μέσα από τη συναλλαγή μαζί του. Με άλλα λόγια το πρόσωπο που ονομάζεται πατέρας καλείται να εκπληρώσει την πατρική λειτουργία σε συμβολικό επίπεδο, αλλά και να αναλάβει το ρόλο του πατέρα στην οικογένεια (Brazelton & Cramer, 2009).

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική φροϋδική θεωρία, η πρωταρχική λειτουργία της εικόνας του πατέρα συνίσταται στην απαγόρευση της αιμομικτικής σχέσης με τη μητέρα, ενώ η εσωτερίκευση αυτής της απαγόρευσης οδηγεί στην ουσιαστική αντιπαράθεση με το νόμο. Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, η ψυχοσεξουαλική εξέλιξη και η πρόσβαση του παιδιού στη διαδικασία της συμβολοποίησης, εξαρτάται από τον τρόπο που θα διαχειριστεί τις αιμομικτικές του επιθυμίες (Freud, 1909).

Για τον Lacan (1966), η λειτουργία του πατέρα, καταλαμβάνει κεντρική θέση στη γλωσσολογία του ασυνειδήτου εφόσον συνιστά ένα κομβικό σημαίνον που επιτρέπει στο υποκείμενο, χάρη στο νόμο που αντιπροσωπεύει, να περάσει από το επίπεδο της ανάγκης σε εκείνο της ασυνείδητης επιθυμίας και επομένως να αποκτήσει πρόσβαση στη συμβολική πράξη.

Πρόσφατες έρευνες καταδεικνύουν ακόμη ότι η ευαισθησία του πατέρα και η άμεση και κατάλληλη ανταπόκρισή του κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος του, σχετίζονται με τη συναισθηματική ρύθμιση του βρέφους, καθώς και με τη μετέπειτα γλωσσική ανάπτυξή του (Crockenberg & Leerkes, 2000· Gottman, Katz & Hooven, 1997· Magill-Evans & Harrison, 1999· Shannon, Tamis-LeMonda, London & Cabrera, 2002).

Σύμφωνα τώρα με τα αποτελέσματα παλαιότερων και πιο σύγχρονων ερευνών, η πατρική εμπλοκή στη φροντίδα του βρέφους κατέχει μια μοναδική θετική επιρροή σε διαφορετικές διαστάσεις της ανάπτυξης και της προσαρμογής (Booth & Crouter, 1998·

Parke, 2002· Venuti & Bornstein, 2008· Venuti & Giusti, 1996) και διαφορετικές πτυχές της πατρικής εμπλοκής σχετίζονται με διαφορετικές συνέπειες στη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού, στην κοινωνική του ικανότητα και στην ακαδημαϊκή του επιτυχία (Cabrera, Tamis-Le Monda, Bradley, Hofferth & Lamp, 2000).

Οι έρευνες έχουν δείξει ότι η απουσία του πατέρα συνδέεται με συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα, καθώς και με χαμηλή σχολική επίδοση (Amato, 2000· Pryor & Rodgers, 2001). Αντίθετα, η συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού φαίνεται να συνδέεται με θετικά αποτελέσματα ως προς τη γνωστική και κοινωνικοσυναισθηματική του ανάπτυξη (Frascapolo, 2004· Gottfried, Gottfried & Bathurst, 1988· Pettit, Brown, Mize & Lindsey, 1998). Συγκεκριμένα, φαίνεται να έχει σχέση με την υιοθέτηση λιγότερο στερεότυπων στάσεων αναφορικά με το ρόλο του φύλου από τα παιδιά (Carlson, 1984), με καλύτερη επίδοση στην επίλυση προβλημάτων (Easterbrooks & Goldberg, 1984), με καλύτερη επίδοση στο σχολείο (Cooksey & Fondell, 1996) και με υψηλότερα επίπεδα αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης (Russell & Radin, 1983· Servis & Deutsch, 1992).

Αξιοσημείωτο όμως είναι ότι σε πρόσφατες μελέτες η απουσία του πατέρα βρέθηκε να μη διαφοροποιεί τα παιδιά ως προς την ταύτιση με το φύλο τους (Stevens, Golombok & Golding, 2002). Το δεδομένο αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η παρουσία του πατέρα από μόνη της δεν έχει συνέπειες ως προς την υιοθέτηση της ταυτότητας του φύλου, κάτι που αντιτίθεται στις κλασικές ψυχαναλυτικές θεωρίες, αλλά και στις θεωρίες κοινωνικές μάθησης (Golombok & Badger, 2009).

Μάλιστα φαίνεται να ισχύει ότι δεν είναι η απουσία της πατρικής φιγούρας που οδηγεί σε αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των παιδιών, αλλά τρίτοι παράγοντες που σχετίζονται με τις μονογονεϊκές οικογένειες, όπως τα οικονομικά προβλήματα, η έλλειψη υποστηρικτικού πλαισίου για τις μητέρες και οι διενέξεις μεταξύ των διαζευγμένων γονέων (Amato, 2000· Dunn, 2008· Pryor & Rodgers, 2001).

Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το εύρημα ότι τα παιδιά που μεγάλωσαν με ομόφυλους γονείς δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό συναισθηματικές δυσκολίες, προβλήματα με τους συνομηλίκους ή προβλήματα με την ανάληψη του ρόλου του φύλου σε σχέση με τα παιδιά που μεγάλωσαν σε οικογένειες με γονείς διαφορετικού φύλου (Patterson, Reid & Dishion, 1992· Golombok, 1999· Golombok & Badger 2009).

Τα παραπάνω θέτουν έναν σημαντικό προβληματισμό ως προς το τι είναι σημαντικό για τη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών (Golombok, 2000).

Μελέτες επίσης σε παιδιά όπου ο πατέρας ήταν το πρωταρχικό πρόσωπο φροντίδας, έδειξαν ότι τα παιδιά αυτά είχαν την τάση να είναι πιο ανεξάρτητα, να έχουν τον έλεγχο των

πράξεών τους, να έχουν μεγαλύτερη γλωσσική ικανότητα και να είναι πιο δεκτικά σε σχέση με τα παιδιά παραδοσιακών οικογενειών. Αντίθετα, δεν σημειώθηκαν διαφορές ως προς την ταύτιση φύλου (Radin, 1994). Βέβαια, υπάρχει η πιθανότητα στα παραπάνω θετικά αποτελέσματα να οδηγεί η παρουσία ενός δεύτερου ισχυρά εμπλεκόμενου συντρόφου. Είναι επίσης πιθανόν οι οικογένειες που υιοθετούν αυτόν τον τρόπο λειτουργίας να είναι οικογένειες με «ιδιαιτέρα» χαρακτηριστικά και οι συνέπειες στα παιδιά να απορρέουν από αυτή την ιδιαιτερότητα. Το σημαντικό είναι ότι η εμπλοκή των πατέρων στην ανατροφή των παιδιών οδηγεί σε θετικά αποτελέσματα μόνο όταν η εμπλοκή αυτή είναι αποτέλεσμα δικής τους επιθυμίας διότι αν είναι επιβεβλημένη υπάρχει πιθανότητα να είναι αρνητική η εμπλοκή τους (Elder, Van Nguyen & Caspi, 1985· Lamp, 1986. Russell, 1983).

3.4 Οι επιπτώσεις της πατρότητας στον άνδρα

Η σχέση του πατέρα και του παιδιού είναι μια αμοιβαία διαδικασία. Τα παιδιά επηρεάζουν τον πατέρα τους, όπως και ο πατέρας επηρεάζει την ανάπτυξή τους (Bronfenbrenner, 1979· Parke, 2002). Σε σύγκριση με τη μητρότητα, η πατρότητα δεν εκτιμήθηκε από τους μελετητές σαν ένα σημαντικό γεγονός στη ζωή των ανδρών, οπότε και οι επιπτώσεις στη ζωή τους από την πατρότητα δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς (Parke, 1995).

Ο Parke (1981) υποστηρίζει ότι η φροντίδα παιδιών συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξη και αλλαγή του πατέρα ως ατόμου, καθώς καλείται να θέσει προτεραιότητες και να υιοθετήσει διαφορετικές αξίες. Συγκεκριμένα, η πατρότητα συνδέεται με την ικανότητα του πατέρα να κατανοεί τον εαυτό του και να εκδηλώνει ενσυναίσθηση προς τους άλλους καθώς και με αυξημένη αίσθηση αυτονομίας (Heath, 1976).

Σε μια πιο πρόσφατη έρευνα από τους Eggebeen και Knoester (2001) δεν βρέθηκαν ουσιαστικές διαφορές ως προς την ψυχολογική λειτουργικότητα και τη σωματική υγεία ανάμεσα σε άνδρες που ήταν πατέρες και σε άνδρες που δεν είχαν παιδιά, αλλά ανάμεσα σε αυτές τις δύο ομάδες υπήρχε σημαντική διαφορά ως προς τις κοινωνικές πτυχές της ζωής τους και τις οικογενειακές σχέσεις.

Η ενασχόληση του πατέρα με τα γονεϊκά του καθήκοντα φαίνεται να συνδέεται με την ικανοποίησή του από το γάμο, την αύξηση της αίσθησης σταθερότητας του γάμου του (Cowan & Cowan, 1992· Snarey, 1993) και με την καλύτερη προσαρμογή του στη ζωή (Grossman, 1987). Ακόμη, η συναισθηματική επαφή μεταξύ του πατέρα και του παιδιού λειτουργεί ως αγχολυτικό ως προς τις πιέσεις που σχετίζονται με την εργασία του (Barnett, Marshall & Pleck, 1992).

3.5 Ο πατέρας της σύγχρονης εποχής

Σίγουρα δεν υπάρχει ορισμός για την επιτυχημένη πατρότητα, αλλά είναι απόλυτα σαφές ότι ο πατρικός ρόλος είναι πολύπλοκος και εξελισσόμενος ανάλογα με τις απαιτήσεις των εποχών. Οι προσδοκίες για τον πατέρα διαμορφώνονται ανάλογα με την οικογένεια, την κοινότητα, την κουλτούρα και τη σύγχρονη ιστορία (Cabrerera et al., 2000). Οι κοινωνικές προσδοκίες για το ρόλο του πατέρα στην οικογένεια έχουν σε σημαντικό βαθμό αλλάξει τα τελευταία χρόνια. Τόσο το κίνημα για τα δικαιώματα των γυναικών, όσο και η εργασία των δύο γονέων εκτός του σπιτιού επηρέασαν την αλλαγή αυτή (Lamb, 1986· Parke, 2002).

Τα τελευταία χρόνια είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι όλο και περισσότεροι πατέρες είναι συναισθηματικά εμπλεκόμενοι ήδη από την περίοδο της εγκυμοσύνης, συμμετέχουν στην προετοιμασία του τοκετού και ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς είναι παρόντες κατά τη διάρκειά του. Ακόμη, έχει αυξηθεί και ο αριθμός των οικογενειών στις οποίες και οι δύο γονείς εργάζονται και μοιράζονται τη βρεφική φροντίδα και των οικογενειών στις οποίες οι πατέρες δεν εργάζονται και είναι υπεύθυνοι για την εξ ολοκλήρου φροντίδα των παιδιών τους (Crouter, Perry-Jenkins, Huston & McHale, 1987· Lamb, 1986· Pruett, 1987· Russell, 1983).

Στο παρελθόν, ο πατέρας ήταν συνδεδεμένος με την κάλυψη των βασικών αναγκών της οικογένειας, ήταν ο «κουβαλητής», ο οικονομικός προμηθευτής της και ο άνθρωπος που απλά βοηθούσε τη μητέρα στη φροντίδα των παιδιών. Στη σύγχρονη όμως εποχή, ο πατέρας καλείται πλέον να αναπτύξει μια νέα διάσταση του ρόλου του και να εμπλακεί ενεργητικά στην ανατροφή του παιδιού του. Καλείται να φροντίσει για την κάλυψη των καθημερινών βασικών αναγκών του παιδιού, αλλά και να αναλάβει το ρόλο του δασκάλου, του φίλου και του συντρόφου του στο παιχνίδι. Αναμένεται ακόμη, να αναλάβει το ρόλο του προσώπου το οποίο θέτει όρια και διατυπώνει τους κανόνες, όταν το παιδί εκδηλώνει μη επιθυμητές συμπεριφορές, παρέχοντάς του, την κατάλληλη καθοδήγηση (Parke, 1996).

Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα ο «σύγχρονος» πατέρας συμμετέχει ενεργά σε δραστηριότητες οι οποίες σχετίζονται με το παιδί και συμβάλλει στην ευημερία του. Δεν υιοθετεί το ρόλο του γονέα ο οποίος λειτουργεί συμπληρωματικά δίπλα στη σύζυγό του, αλλά ασκεί τα γονεϊκά του καθήκοντα στον ίδιο βαθμό με εκείνη και από κοινού συμβάλλουν με παρόμοιους τρόπους στη διαχείριση θεμάτων τα οποία αφορούν το ενδο-οικογενειακό πλαίσιο (Pleck, 1987).

Οι αλλαγές στην ευθύνη των ανδρών και των γυναικών δημιουργούν νέες απαιτήσεις, πεποιθήσεις και στάσεις για το τι μπορεί να προσφέρει ο καθένας τους στο

πλαίσιο της οικογένειας. Η ιδέα του πατέρα ως ατόμου που συμμετέχει εξίσου με τη μητέρα στην ανατροφή και φροντίδα των παιδιών καθώς και στη συναισθηματική τους στήριξη, κατά κάποιον τρόπο εξαλείφει τη διάκριση των καθημερινών καθηκόντων του σπιτιού σε γυναικεία και αντρικά και τις ευθύνες για την οικονομική κάλυψη της οικογένειας. Οι δύο σύζυγοι πλέον, θα πρέπει να μοιράζονται τα καθήκοντα και τις ευθύνες με όμοιο τρόπο και οι ρόλοι τους να είναι απαλλαγμένοι από τα στερεότυπα των φύλων (Cabrera et al., 2000· Goldscheider & Waite, 1991· Pleck, 1997).

Κεφάλαιο 4: Το νεογέννητο και το βρέφος

4.1 Παλαιότερες απόψεις και θεωρίες για τη βρεφική ανάπτυξη

Μόλις πριν από 3 αιώνες υπήρχε η πεποίθηση ότι το βρέφος δεν διέφερε παρά μόνο ποσοτικά από τους μεγάλους, ότι είναι ενήλικος σε μικρογραφία, όπου ανεξαρτητοποιούνταν με την απόκτηση λίγων δεξιοτήτων αυτοεξυπηρέτησης. Το 17^ο αιώνα όμως, οι ανθρωπιστές παρότρυναν τους γονείς να χωρίσουν τα παιδιά από τους ενήλικες και να τα διαπαιδαγωγήσουν ηθικά, με αποτέλεσμα τη συγκεκριμένη περίοδο να αναπτυχθούν τρεις διαφορετικές απόψεις για τη φύση των βρεφών. Η πρώτη υποστήριζε ότι το βρέφος είναι από τη φύση του κακό, η δεύτερη, όπου αναπτύχθηκε αργότερα το 18^ο αιώνα από τον Rousseau υποστήριζε την αντίθετη άποψη, ότι είναι δηλαδή από τη φύση του καλό, ότι φέρει εγγενείς αγαθές προθέσεις και η τρίτη, που αναπτύχθηκε από τον Locke υποστήριζε ότι το παιδί είναι άγραφος χάρτης και το μέλλον του καθορίζεται εξ ολοκλήρου από την εμπειρία των καθημερινών ερεθισμάτων. Τις απόψεις αυτές άλλαξε ριζικά ο Freud τον 20^ο αιώνα όταν είπε ότι το παιδί είναι ο πατέρας του ανθρώπου (Πανοπούλου-Μαράτου, 1992).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η κλασική ψυχαναλυτική θεωρία έβλεπε το βρέφος σαν ένα ανώριμο βιολογικό οργανισμό. Σύμφωνα με τον Freud (1905), το βρέφος κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής του βρίσκεται στο στοματικό ψυχοσεξουαλικό στάδιο, οπότε κύρια εστία διέγερσης είναι το στόμα και η στοματική κοιλότητα. Συγκεκριμένα το βρέφος αντλεί ευχαρίστηση μέσω της διέγερσης των χειλιών και της γλώσσας και από δραστηριότητες όπως το μάσημα και η κατάποση. Αυτή η περίοδος ονομάζεται αυτοερωτική και στη διάρκειά της εμφανίζεται ο πρώιμος ναρκισσισμός πριν την ανάπτυξη του εγώ.

Αργότερα, η Melanie Klein (1975), υποστήριξε ότι το εγώ υπάρχει στη βρεφική ηλικία και ότι η ανάπτυξη του υπερεγώ συμβαίνει πριν ακόμα από τους 5 μήνες ζωής των βρεφών. Επίσης, θεώρησε ότι τα πρώιμα στάδια του Οιδιπόδειου είναι εμφανή κατά τους πρώτους 12 μήνες στα βρέφη. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ίδια, τα βρέφη αποκτάνε σχέση αντικειμένου από πολύ νωρίς και το πρώτο αντικείμενο είναι το μητρικό στήθος, όπου ανάλογα με την εμπειρία διαχωρίζεται ως καλό ή κακό.

Ο Sander (1962), υποστηρίζει ότι το βρέφος στην περίοδο των 9-12 μηνών, έχει το ενδιαφέρον του επικεντρωμένο στο γονέα του. Σε αυτήν την περίοδο, αναπτύσσει έναν αριθμό από κοινωνικές δεξιότητες, που επεκτείνουν το προηγούμενο συμπεριφορικό ρεπερτόριό του. Αυτές οι δεξιότητες περιλαμβάνουν κοινωνικά κατευθυνόμενες φωνοποιήσεις, δείξιμο προσώπων ή αντικειμένων και δόσιμο αντικειμένων. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι ότι το βρέφος έχει την πρωτοβουλία να χειρίζεται

κατά κάποιο τρόπο μέσω της συμπεριφοράς του, τη μητέρα του, που είναι και το πρόσωπο που του ικανοποιεί τις ανάγκες του. Με άλλα λόγια, είναι μια περίοδος που ενδυναμώνει τη συμπεριφορά του δεσμού του με τους γονείς και χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι στην παρούσα φάση το βρέφος πολλές φορές ξεκινάει το ίδιο την επικοινωνία μαζί τους.

Για τη γνωστικο-εξελικτική κατεύθυνση, η βρεφική ηλικία συμπίπτει με την αισθησιο-κινητική περίοδο, όπου η γνωστική ικανότητα του βρέφους είναι πραξιακή και στηρίζεται αποκλειστικά σε απλές αισθητηριακές και κινητικές δραστηριότητες. Το βρέφος, δεν έχει την ικανότητα να αναπαριστά εσωτερικώς τον εξωτερικό κόσμο, απλώς χρησιμοποιεί μια υποτυπώδη αναγνωριστική μνήμη (Piaget, 1958).

Η ψυχοκοινωνική θεωρία υποστηρίζει ότι τους πρώτους 12 μήνες, το βρέφος διανύει το στοματικό-αισθητηριακό στάδιο, όπου μέσω των αισθήσεων προσπαθεί να επεξεργαστεί τις πληροφορίες που υπάρχουν στο περιβάλλον του και να αποκτήσει εμπιστοσύνη στη μητέρα του και στον κόσμο γενικότερα.

Όταν το βρέφος νιώθει ότι οι ανάγκες του ικανοποιούνται με συνέπεια και ότι οι γονείς του, του εξασφαλίζουν αγάπη και φροντίδα αναπτύσσει το αίσθημα της ασφάλειας και της αισιοδοξίας. Αν όμως νιώθει ότι το παραμελούν, αναπτύσσει το αίσθημα της δυσπιστίας, της καχυποψίας και της ανασφάλειας (Erickson, 1975).

4.2 Νεότερες απόψεις και θεωρίες για την ανάπτυξη των βρεφών

Η συνεχής παρατήρηση σε νατουραλιστικές συνθήκες της επικοινωνίας μητέρων και βρεφών στη δεκαετία του '70, καθώς και η αντίληψη ότι η κοινωνικοποίηση συνιστά μια αμοιβαία υπόθεση, έφερε δραματικές αλλαγές στον τρόπο που οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι κατανόησαν την οργάνωση των διαπροσωπικών σχέσεων και το ρόλο του βρέφους στην κατασκευή του κοινωνικού κόσμου (Bronfenbrenner, 1979· Fogel, 1997).

Οι σύγχρονες έρευνες, έχουν δείξει ότι τα βρέφη γεννιούνται προικισμένα με την ικανότητα να επικοινωνούν με τους άλλους και οι άλλοι είναι τα πρωταρχικά μέσα με τα οποία επιτυγχάνουν τους στόχους αυτούς (Bruner, 1983). Έρχονται στον κόσμο με ένα ρεπερτόριο συμπεριφορών το οποίο καθορίζει τις συμπεριφορές των φροντιστών τους και την κοινωνική ανταλλαγή μαζί τους (Condon & Sander, 1974).

Έχει βρεθεί, ότι αντιλαμβάνονται ήδη από τη γέννηση τη διάρκεια των γεγονότων και των χρονικών ακολουθιών (DeCasper & Carstens, 1980), καθώς και το συναίσθημα του προσώπου ή της φωνής και αναπτύσσουν τη δική τους συναισθηματική διάθεση κάθε στιγμή. Είναι προικισμένα με μια πρώιμη μνήμη και από νωρίς αναπτύσσουν μια αίσθηση του

εαυτού. Μπορεί να προβλέψουν ότι κάποια συμπεριφορά τους θα έχει συγκεκριμένη συνέπεια στο περιβάλλον, οδηγώντας τα έτσι σε ένα πρώιμο στάδιο της αιτιότητας (Jaffe, Beebe, Feldstein, Crown & Jasnow, 2001· Perris, Myers & Clifton, 1990). Το συγκεκριμένο γεγονός καθιστά ικανό το βρέφος να προσδοκά πως το άτομο με το οποίο αλληλεπιδρά αλλάζει προβλέψιμα σε σχέση με την αλλαγή του εαυτού του, ικανότητα που αποτελεί βάση για την προσυμβολική αντιπροσώπευση των αλληλεπιδραστικών ακολουθιών (Beebe, Lachmann & Jaffe, 1997· Gergeley & Watson, 1997).

Όταν μιμούνται κόλπα, αστείες γκριμάτσες ή τελετουργικά παιχνίδια τα βρέφη 6-12 μηνών, δείχνουν μια αυξανόμενη επίγνωση της ικανότητάς τους να συνδέουν τα συναισθήματα και τις πράξεις τους με τα συναισθήματα και τις πράξεις ενός συντρόφου και να ανταποκρίνονται αμοιβαία σε αυτά. Προσανατολίζουν και συγχρονίζουν τη συμπεριφορά τους σε σχέση με τον προσανατολισμό και τη συναισθηματική έκφραση του άλλου προσώπου (Reddy, 1989). Οι αλληλεπιδράσεις αυτές θέτουν τα θεμέλια για την κοινή εκτίμηση της πραγματικότητας και για την επικοινωνία μέσω των συμβόλων και της γλώσσας (Uzgiris, 1984).

Σύμφωνα με τον Trevarthen (1982), τα βρέφη έχουν ένα ανθρώπινο είδος συνείδησης με την οποία μπορούν να αντιληφθούν ένα άλλο πρόσωπο ως σύντροφο στην επικοινωνία και είναι έτοιμα να μάθουν με τη βοήθειά του. Είναι ικανά να χρησιμοποιούν ένα πολύπλοκο ρεπερτόριο συναισθηματικών εκφράσεων για να εισάγουν τις δικές τους ψυχικές καταστάσεις σε περιόδους επικοινωνίας με τις ψυχικές καταστάσεις των άλλων (DeCasper & Fifer, 1980).

Γύρω στο δεύτερο με τρίτο μήνα (περίοδος πρωτογενούς διυποκειμενικότητας), τα βρέφη αρχίζουν να έχουν συγκεκριμένες προσδοκίες για το πώς πρέπει να συμπεριφέρεται η μητέρα ώστε να τα βοηθήσει να αναπτυχθούν. Η μητέρα παράλληλα προσαρμόζει τη συμπεριφορά της ώστε να ανταποκριθεί στις ανάγκες του βρέφους της. Η μητέρα και το βρέφος απορροφούνται στη μεταξύ τους επικοινωνία και αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλον ως ξεχωριστά πρόσωπα (Trevarthen, 1982).

Από τους 9 έως τους 12 μήνες παρατηρείται στα βρέφη μια μορφή επικοινωνίας, την οποία αποκαλεί δευτερογενή διυποκειμενικότητα, η οποία έχει τριαδική μορφή (μητέρα-αντικείμενο-βρέφος) και είναι πλήρως συνεργατική τόσο στις λεκτικές όσο και μη λεκτικές προσκλήσεις επικοινωνίας των συντρόφων τους. Το βρέφος σε αυτήν την ηλικία, αναπτύσσει μια νέα επίγνωση των πιθανοτήτων της από κοινού με τους άλλους εμπειρίας, που χαρακτηρίζεται από σύνθετα πρότυπα μοιράσματος του ενδιαφέροντος. Τώρα είναι ικανό να

συνδυάσει παραλλαγές των φωνοποιήσεων με χειρονομίες, για να μεταδώσει με αυτήν την «πρωτογλώσσα» συναισθήματα, επιθυμίες και προθέσεις (Trevarthen, 1982).

Παράλληλα ο Stern (1985), υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει περίοδος μη οργάνωσης στη βρεφική ηλικία, ούτε βρεφική ανικανότητα διάκρισης εαυτού και σημαντικού άλλου / κόσμου, υποκειμενικού και αντικειμενικού. Αντίθετα υποστήριξε ότι υπάρχουν τέσσερις αισθήσεις του εαυτού. Στο διάστημα 9-12 μηνών, αναδύεται ο υποκειμενικός εαυτός, όπου το βρέφος ανακαλύπτει ότι αυτό και οι άλλοι έχουν ξεχωριστούς αλλά μοιρασμένους νόες, βήμα που κάνει δυνατή τη διυποκειμενικότητα, η οποία τεκμηριώνεται με το μοίρασμα της εστίας προσοχής, των επικοινωνιακών προθέσεων και των συναισθημάτων. Μέσα στη διυποκειμενική επικοινωνία μητέρας-βρέφους λαμβάνουν χώρα τα φαινόμενα της κοινωνικής αναφοράς, της διαπραγμάτευσης του νοήματος και της συναισθηματικής συνήχησης, που ως μητρική, κυρίως διαισθητική αντίδραση, οδηγεί σε αρμονικό μοίρασμα του αρχικού βρεφικού συναισθήματος, μια εναρμόνιση που θεωρείται εντελώς φυσική από το βρέφος, την προσδοκά και όταν αυτή δεν συμβεί, σταματάει τις δραστηριότητές του και με απορία στρέφεται προς το πρόσωπο της μητέρας.

Συμπερασματικά, το βρέφος δεν είναι παθητικό στις σχέσεις του με τα πρόσωπα του περιβάλλοντός του αλλά συμμετέχει ενεργά στην επικοινωνία. Είναι ένα αναπτυσσόμενο άτομο, με ιδιαίτερες αναπτυξιακές ανάγκες, οι οποίες θα πρέπει να ικανοποιηθούν για να μη διαταραχθεί η πορεία της εξέλιξής του.

Κεφάλαιο 5: Μελέτες αλληλεπίδρασης μητέρας-βρέφους και πατέρα-βρέφους

Ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρά ένας γονέας με το βρέφος του επηρεάζεται από πολλαπλούς παράγοντες που αφορούν στον ίδιο το γονέα, στο βρέφος αλλά και στις περιβαλλοντικές συνθήκες του πλαισίου επικοινωνίας (Capuzzi, 1989· Fagan, Palkovitz, Roy & Farrie, 2009).

Όλοι αυτοί οι παράγοντες αλληλοσυσχετίζονται μεταξύ τους και επηρεάζουν την αλληλεπίδραση με έμμεσο ή άμεσο τρόπο, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κανένας μοναδικός προβλεπτικός παράγοντας που να καθορίζει τη σχέση γονέα-βρέφους (Cowan & Cowan, 1987· Mertesacker, Bade, Haverkock & Pauli-Pott, 2004· Pollack & Grossman, 1985).

Σημαντικό εύρημα είναι ακόμη ότι κάποιοι παράγοντες επηρεάζουν με διαφορετικό τρόπο την αλληλεπίδραση του πατέρα και της μητέρας με το βρέφος τους, με αποτέλεσμα να προβλέπουν περισσότερο ή λιγότερο τη δυαδική επικοινωνία.

Μάλιστα, έχει αποδειχτεί ότι η ποιότητα της σχέσης πατέρων-βρεφών επηρεάζεται σε μεγαλύτερο βαθμό από την ύπαρξη ή όχι συγκεκριμένων παραγόντων σε σχέση με την ποιότητα της επικοινωνίας μητέρων-βρεφών. Το γεγονός αυτό ίσως οφείλεται στο ότι οι προσδοκίες της κοινωνίας από το ρόλο του πατέρα στην ανάπτυξη των παιδιών συνεχώς μεταβάλλονται, σε σχέση με τις προσδοκίες που υπάρχουν για τη μητέρα, με αποτέλεσμα ο ρόλος της μητέρας να είναι περισσότερο καθορισμένος και ξεκάθαρος (Backett, 1987· Doherty, Kouneski, & Erickson, 1998· Lewis & O'Brien, 1987).

5.1 Παράγοντες που αφορούν στους γονείς και επηρεάζουν την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους

Τα τελευταία χρόνια αρκετοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με τη διερεύνηση του διαφορετικού τρόπου αλληλεπίδρασης των δύο γονέων με το βρέφος τους. Από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας έχουν εντοπιστεί αξιοσημείωτα, διαφορετικά και ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

5.1.1 Το φύλο του γονέα

Πολλές έρευνες έχουν συγκρίνει τον τρόπο αλληλεπίδρασης των μητέρων και των πατέρων με το βρέφος τους και οι περισσότερες έχουν καταλήξει σε συναφή αποτελέσματα.

Όσον αφορά στο χρόνο ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος τους, έχει βρεθεί ότι παρόλο που τα τελευταία χρόνια η εμπλοκή των πατέρων στην καθημερινή ανατροφή των

παιδιών έχει αυξηθεί (Lamb et al., 1985· Pleck, 1985), οι πατέρες εξακολουθούν σε σχέση με τις μητέρες να ασχολούνται πολύ λιγότερο με τα βρέφη τους (Acock & Demo, 1994· Parke & Buriel, 2006· Venuti & Giusti, 1996). Ωστόσο, οι διαφορές οι οποίες παρατηρούνται αναφορικά με τη συμμετοχή στην ανατροφή των παιδιών μεταξύ των δύο γονέων περιορίζονται (Parke, 2002).

Ως προς τις δραστηριότητες ενασχόλησης με τα παιδιά, ένα συνεπές εύρημα είναι ότι οι πατέρες αναλαμβάνουν το ρόλο του βοηθού σε σχέση με τις συζύγους τους και συχνότερα, υιοθετούν το ρόλο του συντρόφου του βρέφους στο παιχνίδι, ενώ οι γυναίκες διατηρούν τη βασική ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών (Barnett & Baruch, 1987· Belsky, 1979· Belsky, Gilstrap & Rovine, 1984· Clarke-Stewart, 1978· Lamb, 1976, 1977· Marsiglio, 1991· McBride & Mills, 1993· Parke, 2002· Parke & Sawin, 1980· Robinson & Godbey, 1997· Russell, 1983). Βέβαια, σε μη παραδοσιακές κοινωνίες όπως στη Σουηδία και στο Ισραήλ, οι γονείς δεν διέφεραν ως προς τη συχνότητα με την οποία έπαιζαν με τα παιδιά τους (Parke, 1996). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι τα Σαββατοκύριακα οι πατέρες τείνουν να ασχολούνται με τη φροντίδα του βρέφους τους, περίπου ίσο χρονικό διάστημα με τις συζύγους τους (Yeung et al., 2001).

Όσον αφορά στο κατά πόσο και οι δύο γονείς είναι το ίδιο ευαίσθητοι και ικανοί κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους, αυτό που φαίνεται να ισχύει αν ληφθούν υπόψη παλαιότερα και πρόσφατα δεδομένα, είναι ότι δεν διαφέρουν ως προς την ικανότητα ποιοτικής ανταπόκρισης προς το βρέφος τους, αλλά ο τρόπος με τον οποίο επικοινωνούν μαζί του μοιάζει να είναι διαφορετικός (Brazelton & Cramer, 2009· Heermann et al., 1994· Parke, 2002· Pruett, 1985· Russell, 1983).

Ως προς τον διαφορετικό τρόπο αλληλεπίδρασης των δύο γονέων, φαίνεται ότι οι μητέρες τείνουν να παρέχουν περισσότερα γνωστικά ερεθίσματα στα βρέφη τους και να εμφανίζουν περισσότερη θετική συναισθηματική έκφραση σε σχέση με τους πατέρες (Barnett, Deng, Mills-Koonce, Willoughby & Cox., 2008· Parke, 1996· Power, 1985· Roopnarine, Fouts, Lamb & Lewis-Elligan, 2005). Επίσης, οι πατέρες φαίνεται να είναι πιο αποστασιοποιημένοι και αυστηροί κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος και να είναι καλύτεροι σύντροφοι στο παιχνίδι σε σχέση με τις συζύγους τους, ενώ οι μητέρες να είναι πιο ζεστές και τρυφερές (Belsky & Volling, 1987· Bronstein, 1984).

Ένα άλλο εύρημα είναι ότι οι μητέρες φαίνεται να έχουν περισσότερη λεκτική και σωματική εμπλοκή σε σχέση με τους πατέρες στην αλληλεπίδραση με τα βρέφη τους και να εστιάζουν ιδιαίτερα στο μοίρασμα των κοινών συναισθημάτων (Clarke-Stewart, 1978· Feldman, 2003· Field, 1978· Lamb, 1977· Lamb, Frodi, Hwang, Frodi & Steinberg, 1982).

Επίσης, στην πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση των δύο γονέων με βρέφη 5 μηνών, ο κάθε γονέας φάνηκε να προσφέρει στο βρέφος διαφορετικές εμπειρίες και πρακτικές στο μοίρασμα των συναισθημάτων και στη ρύθμιση της διέγερσης. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού με τον πατέρα, η θετική διέγερση των βρεφών ήταν υψηλή σε πολλές χρονικές στιγμές καθώς προχωρούσε το παιχνίδι. Επιπρόσθετα, βρέθηκε στην ίδια έρευνα ότι οι πατέρες εμπλέκουν πιο επιτυχημένα το βρέφος σε παιχνίδι (Feldman, 2003).

Πολλοί ερευνητές έχουν βρει ότι τουλάχιστον κατά τη βρεφική περίοδο ο τρόπος ανταπόκρισης της μητέρας και η έκφραση του συναισθήματος ταιριάζει καλύτερα στη φύση του βρέφους και είναι πιο αποτελεσματική στην ένταξη του παιδιού σε μια αμοιβαία συνθήκη (Maccoby, 1990). Μάλιστα, αυτό φαίνεται να ισχύει τόσο για τις μητέρες βρεφών φυσιολογικού πληθυσμού, όσο και για μητέρες βρεφών ειδικότερων πληθυσμών (Olrick, Pianta & Marvin, 2002).

Ένας άλλος παράγοντας που έχει διερευνηθεί σε σύγκριση με τους δύο γονείς είναι η συναισθηματική διαθεσιμότητα. Η συναισθηματική διαθεσιμότητα αναφέρεται στην ποιότητα των συναισθηματικών συναλλαγών ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, εστιάζοντας στην προσβασιμότητα των μελών που αλληλεπιδρούν και στην ικανότητα να διαβάζουν και να απαντούν κατάλληλα στην επικοινωνία του άλλου (Biringen, 2000· Biringen & Robinson, 1991). Σχετικά με τη μελέτη του συγκεκριμένου παράγοντα, βρέθηκε ότι οι μητέρες ήταν περισσότερο συναισθηματικά διαθέσιμες από τους πατέρες κατά την αλληλεπίδρασή τους με τα βρέφη τους (Volling, McElwain, Notaro & Herrera, 2002· Lovas, 2005). Άλλες έρευνες ωστόσο, δεν βρήκαν διαφορές ως προς τη συναισθηματική διαθεσιμότητα των δύο γονέων σε κλινικό πληθυσμό παιδιών (Wiefel, Wollenweber, Oepen, Lenz & Lehmkuhl, 2005).

Σύμφωνα ακόμη, με τα αποτελέσματα από μια πρόσφατη μελέτη, με βρέφη 7, 15 και 25 μηνών δεν βρέθηκαν διαφορές ως προς τη ποσότητα του αμοιβαίου απαντητικού προσανατολισμού (θετική, αμοιβαία δέσμευση και αμοιβαία συνεργατική σχέση) στους δύο γονείς (Kochanska et al., 2008).

Ως προς το διαφορετικό τρόπο του παιχνιδιού που δείχνουν να παίζουν οι δύο γονείς με τα βρέφη τους, παρατηρείται ότι το παιχνίδι των πατέρων είναι προσανατολισμένο στη δράση, εστιάζεται κυρίως σε μαζικά παιχνίδια κίνησης και έχει απρόβλεπτο χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι μητέρες παίζουν συνήθως παιχνίδια μετακίνησης άκρων, κοινωνικού και συμβατικού περιεχομένου παιχνίδια και οπτικά παιχνίδια που απαιτούν την προσοχή του βρέφους. Τα συγκεκριμένα αυτά παιχνίδια που προτιμούν οι μητέρες επιτρέπουν την καθιέρωση και τη σταθεροποίηση των κανόνων της κοινωνικής συναλλαγής και διευκολύνουν τη μετέπειτα γλωσσική ανάπτυξη. Τα μαζικά παιχνίδια κίνησης, που

προτιμούν οι πατέρες ενθαρρύνουν το ενδιαφέρον του βρέφους για νέα ερεθίσματα και βοηθούν στην ικανότητα για διαφορετικά είδη κοινωνικού παιχνιδιού (Clarke-Stewart, 1978· Feldman, 2003· Lamb, 1976, 1977· Lindsay, Mize & Pettit, 1997· Parke, 1981· Roopnarine & Mounts, 1998· Stevenson, Leavitt, Thompson & Roach, 1988).

Όσον αφορά στην αντίδραση των βρεφών κατά την αλληλεπίδραση με τον πατέρα και τη μητέρα τους, βρέθηκε ότι τα βρέφη στρέφουν το βλέμμα και προς τους δύο γονείς τους στον ίδιο βαθμό, παρόλο που τείνουν να αναζητούν τη μητέρα τους όταν είναι αναστατωμένα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι οι πατέρες για τα βρέφη δεν αποτελούν πρόσωπα ασφάλειας (Lamb, 1997). Παράλληλα, σε μια έρευνα με βρέφη 12 μηνών, δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς το συναίσθημα των βρεφών όταν έπαιζαν με τον πατέρα και τη μητέρα τους, και ανταποκρινόντουσαν εξίσου και στους δύο γονείς (Hirshberg & Svejda, 1990). Βέβαια, σε μια άλλη έρευνα τα βρέφη 5 μηνών φάνηκε να εκφράζουν πιο θετικά συναισθήματα κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού όταν έπαιζαν με τους πατέρες τους (Feldman, 2003).

Οι διαφορετικοί τρόποι αλληλεπίδρασης των δύο γονέων, πιθανότατα συσχετίζονται με το ρόλο που παραδοσιακά ο καθένας τους εκπληρώνει. Για παράδειγμα, ο πατέρας φαίνεται να αποτελεί τη «γέφυρα» ανάμεσα στην οικογένεια και στο εξωτερικό περιβάλλον και να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα και να επιδιώκει την κατάκτηση της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας του παιδιού του, αλλά συνάμα και για την απόκτηση ικανοτήτων συνεργασίας του, χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα για τη σύναψη κοινωνικών και φιλικών σχέσεων. Αντίθετα η μητέρα, ασχολείται ιδιαίτερα με τη φροντίδα και τη συναισθηματική κατάσταση του βρέφους της, γεγονός που δεν του επιτρέπει την ανεξαρτητοποίησή του, αλλά το βοηθάει στην καλύτερη αναγνώριση των κοινωνικών σημάτων και στην ανάπτυξη της λεκτικής του ικανότητας (Brazleton, Koslowski & Main, 1974· Russell & Russell, 1987· Stern, 1985· Wager & Ochsner, 2004).

5.1.2 Η εργασία των γονέων

Η εργασία των γονέων και ιδιαίτερα της μητέρας κατά τη διάρκεια της βρεφικής περιόδου είναι άλλος ένας παράγοντας που έχει μελετηθεί από πολλούς ερευνητές. Με δεδομένο ότι το ποσοστό των μητέρων πολύ μικρών βρεφών οι οποίες είναι εργαζόμενες συνεχώς αυξάνεται, κρίνεται σημαντική η προσπάθεια κατανόησης των επιπτώσεών της για τα παιδιά.

Όσον αφορά στην ενασχόληση του πατέρα με το βρέφος του, έχει βρεθεί ότι στις οικογένειες με μη εργαζόμενες μητέρες, ο πατέρας ασχολούνταν πολύ λιγότερο με τα παιδιά σε σχέση με τη μητέρα. Όμως στις οικογένειες όπου οι μητέρες εργάζονταν, οι πατέρες εμπλεκόντουσαν σε λίγο μεγαλύτερο ποσοστό, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι οι πατέρες συμμετείχαν περισσότερο, αλλά ότι οι μητέρες εμπλέκονται λιγότερο με τα βρέφη τους (Bailey, 1994· Barnett & Baruch, 1987· Gold & Andres, 1978a, 1978b· Pleck, 1985). Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι σε οικογένειες στις οποίες εργάζονται και οι δύο γονείς, ασκούνται από τη σύζυγο πιέσεις στον πατέρα να ασχοληθεί περισσότερο με το παιδί.

Ωστόσο, σε ορισμένες έρευνες δεν έχει βρεθεί σύνδεση μεταξύ της ενασχόλησης του πατέρα και της εργασίας της συζύγου του (Kelley, 1997· Pedersen, Cain, Zaslow & Anderson, 1982· Yeung et al., 2001).

Αρκετές έρευνες καταδεικνύουν ακόμη ότι όσο περισσότερες ώρες εργάζεται ο πατέρας τόσο λιγότερο ασχολείται με το παιδί του (McHale & Huston, 1984· Nock & Kingston, 1988). Αντίθετα, η εργασία της μητέρας δεν φαίνεται να επηρεάζει τον χρόνο ενασχόλησης με το παιδί της (Gottfried, Bathurst & Gottfried, 1994· LaFlamme, 2002).

Όσον αφορά στον τρόπο αλληλεπίδρασης μεταξύ των εργαζόμενων ή μη μητέρων οι έρευνες έδειξαν μικρές ή καθόλου διαφορές στη μητρική συμπεριφορά (Hock, 1980· Rabinovich, Suwalsky & Pedersen, 1984· Schubert, Bradley-Johnson & Nuttal, 1980). Για παράδειγμα, οι Schubert, Bradley-Johnson και Nuttal (1980), δεν βρήκαν αρνητικές επιπτώσεις της μητρικής εργασίας στη βλεμματική επαφή, στην ποσότητα ομιλίας της μητέρας και αγγίγματος και στην ανταπόκρισή της προς αυτό.

Μάλιστα, κάποιες έρευνες έχουν καταλήξει ότι οι εργαζόμενες μητέρες έχουν ποιοτικά καλύτερη αλληλεπίδραση σε σχέση με τις μη εργαζόμενες, ειδικά όσον αφορά στην παροχή λεκτικών ερεθισμάτων και τείνουν να εμπλέκονται σε πιο θετικές συμπεριφορές ανακούφισης του βρέφους, να ασκούν λιγότερο έλεγχο και να το καθοδηγούν πιο θετικά (Crockenberg & Litman, 1991· Hoffman, 1984).

Όσον αφορά στα βρέφη, φαίνεται από μια πρόσφατη έρευνα ότι η εργασία της μητέρας τα επηρεάζει αρνητικά. Συγκεκριμένα, τα ευρήματα δείχνουν ότι τα βρέφη που δεν εργάζονταν οι μητέρες τους, χαμογελούσαν, γελούσαν και εμπλέκονταν πιο πολύ σε αμοιβαίο κοίταγμα και παίξιμο με αντικείμενα μαζί τους, σε σχέση με τα βρέφη των οποίων οι μητέρες τους ήταν εργαζόμενες (Taylor et al., 2008).

Σε μία έρευνα των Zaslow, Pedersen, Suwalsky και Rabinovich, (1989) σε πρωτότοκα βρέφη ενός έτους, φάνηκαν διαφοροποιήσεις στην αλληλεπίδραση ανάλογα με το εάν η μητέρα εργάζονταν ή όχι, μόνο όταν η παρατήρηση γινόταν σε τριαδική βάση

(πατέρας-μητέρα-βρέφος) και όχι όταν η παρατήρηση γίνονταν σε δυάδες. Κατά την τριαδική παρατήρηση, στις οικογένειες με εργαζόμενες μητέρες, οι γονείς ενθάρρυναν λιγότερο τα βρέφη τους στο να προσέχουν αντικείμενα μιλώντας τους για αυτά και εμπλέκονταν σε λιγότερη αμοιβαία οπτική συναλλαγή μαζί τους. Αντίστοιχα, τα βρέφη, είχαν χαμηλότερα ποσοστά θετικών αλληλεπιδράσεων με τους γονείς και χαμογελούσαν και γελούσαν λιγότερο.

Σύμφωνα ακόμη, με τα αποτελέσματα σχετικών μελετών η μητρική εργασία φαίνεται να επηρεάζει διαφορετικά την αλληλεπίδραση του πατέρα και της μητέρας με το παιδί τους. Βέβαια, οι έρευνες πάνω στο συγκεκριμένο πεδίο είναι πολύ περιορισμένες, διότι οι περισσότερες εστιάζουν στη μελέτη της αλληλεπίδρασης μόνο της δυάδας μητέρας-βρέφους.

Σε μελέτες με βρέφη έως και έξι μηνών, βρέθηκαν διαφορές στη συμπεριφορά του πατέρα σε σχέση με τη συμπεριφορά της μητέρας στις οικογένειες όπου οι μητέρες δούλευαν και σε οικογένειες όπου οι μητέρες δεν ήταν εργαζόμενες και διαφορές υπήρχαν επίσης και στη συμπεριφορά των πατέρων σε αυτές τις δύο ομάδες. Για παράδειγμα, στις αλληλεπιδράσεις βρεφών 3 μηνών, οι πατέρες που οι γυναίκες τους δούλευαν φρόντιζαν λιγότερο το βρέφος, το άγγιζαν λιγότερο και το σήκωναν λιγότερο από τις συζύγους τους, ενώ στις οικογένειες που η μητέρα δεν εργαζόταν οι πατέρες υπερείχαν σε αυτές τις συμπεριφορές. Γενικότερα, για πέντε συμπεριφορές (φροντίδα, άγγιγμα, σήκωμα, παιχνίδι και παρουσίαση και χειρισμό αντικειμένων), οι πατέρες στις οικογένειες με διπλό εισόδημα αλληλεπιδρούσαν λιγότερο με τα βρέφη τους σε σχέση με τις οικογένειες που οι μητέρες δεν εργαζόταν. Μία ακόμη παρατήρηση της συγκεκριμένης μελέτης είναι ότι στις οικογένειες όπου η μητέρα δεν εργαζόταν, οι πατέρες χαμογελούσαν περισσότερο στα βρέφη τους από τις μητέρες και το αντίθετο γινόταν στις οικογένειες με εργαζόμενες μητέρες, όπου οι μητέρες χαμογελούσαν περισσότερο (Zaslow et al., 1989).

Τέλος, κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η μελέτη των χαρακτηριστικών της εργασίας του γονέα, διότι έχει βρεθεί να επηρεάζουν την ποιότητα της σχέσης του με το παιδί του. Για παράδειγμα, ο Repetti (1994) βρήκε ότι οι πατέρες, οι οποίοι έχουν μια εργασία από την οποία δεν αντλούν ικανοποίηση, ασχολούνται λιγότερο με τα παιδιά τους και αλληλεπιδρούν με αυτά με πιο αρνητικό τρόπο, χρησιμοποιώντας περισσότερες απαγορεύσεις και επιπλήξεις.

5.1.3 Η ψυχική και σωματική υγεία των γονέων

Είναι δεδομένο από τα πορίσματα ποικίλων μελετών ότι η ψυχολογική κατάσταση και το επίπεδο της σωματικής υγείας του κάθε γονέα επηρεάζει σημαντικά την ποιότητα της σχέσης του με το βρέφος (Belsky, 1984· Cowan & Cowan, 1987).

Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι οι μητέρες με εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες είναι πιθανότερο να εμφανίσουν προβληματικές εκφάνσεις στην αλληλεπίδρασή τους με το βρέφος τους σε σχέση με τις μητέρες που είναι μη εξαρτώμενες (Beeghly, Frank, Rose-Jacobs, Cabral & Tronick, 2003). Το ίδιο συμβαίνει και για τις μητέρες που εμφανίζουν καταθλιπτική συμπτωματολογία, καθώς και για τις μητέρες με επιλόχεια κατάθλιψη, αφού είναι πιο πιθανό να είναι λιγότερο ευαίσθητες στη σχέση τους με τα βρέφη τους (Beck, 1998· Cohn, Matias, Tronick, Connell & Lyons-Ruth, 1986· Field, Healy, Goldstein & Guthertz, 1990· Gelfand & Teti, 1990).

Σημαντικό εύρημα αποτελεί και το γεγονός ότι οι σύζυγοι των μητέρων με καταθλιπτική συμπτωματολογία, που είναι ψυχικά υγιείς δείχνουν να αντισταθμίζουν τα αρνητικά αποτελέσματα από την αλληλεπίδραση της καταθλιπτικής συζύγου με το βρέφος τους, με το να έχουν οι ίδιοι ιδιαίτερα θετική συμπεριφορά απέναντί τους (Edhborg, Lundh, Seimyr & Widstrom, 2003· Hossain et al., 1994).

Ωστόσο, οι Mezulis, Hyde και Clark (2004) δεν συμμερίζονται την άποψη αυτή και θεωρούν ότι η ψυχική πάθηση της συζύγου επηρεάζει αρνητικά και τη σχέση του πατέρα με το βρέφος του (Goodman, 2008).

Ο βαθμός του αντιλαμβανόμενου στρες επίσης, είτε προέρχεται από τις καθημερινές υποχρεώσεις ή από χρόνια στρεσογόνα γεγονότα, έχει βρεθεί ότι επηρεάζει σημαντικά την ποιότητα της σχέσης γονέα-βρέφους (Campbell, Pierce, March & Ewing, 1991· Comfort & Farran, 1994· Goodman, 2008). Οι μητέρες που αναφέρουν μεγαλύτερα ποσοστά στρες δείχνουν μικρότερη ευαισθησία στα σήματα του βρέφους τους και πιο αρνητικά συναισθήματα για εκείνο, σε σύγκριση με τις μητέρες που αναφέρουν χαμηλότερα ποσοστά στρες (Mckelvey, Fitzgerald, Schiffman & Eye, 2002). Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τους πατέρες (Zelkowitz & Milet, 1997). Ο βαθμός κοινωνικής υποστήριξης είναι ακόμη ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τη σχέση γονέα παιδιού (Leadbeater & Linares, 1992).

5.1.4 Η ποιότητα της συζυγικής σχέσης

Η σχέση μεταξύ των συζύγων έχει αναγνωριστεί από πολλούς θεωρητικούς ως ένας σημαντικός παράγοντας ο οποίος επηρεάζει τη δυαδική επικοινωνία του γονέα με το παιδί του, με τέτοιο τρόπο ώστε μια συναισθηματικά υποστηρικτική συζυγική σχέση, οδηγεί σε πιο θετικές αλληλεπιδράσεις με το βρέφος (Almeida, Wethington & Chandler, 1999· Broom, 1998· Cummings & Davies, 1994· Doherty et al., 1998· Durrett, Otaki & Richards, 1984· Paquette, Bolte, Turcotte, Dubeau & Bouchard, 2000). Σύμφωνα με τη θεωρία των συστημάτων, τα οικογενειακά υποσυστήματα ενδοσυσχετίζονται και οτιδήποτε συμβαίνει στο υποσύστημα των δύο συζύγων ασκεί σημαντική επίδραση στο υποσύστημα γονέα-παιδί (Aldous, 1996).

Αξίζει να αναφερθεί επίσης, ότι η ποιότητα της συζυγικής σχέσης τείνει να αποτελεί πιο ισχυρό προβλεπτικό παράγοντα της αλληλεπίδρασης του πατέρα με το βρέφος του σε σχέση με τη μητέρα (Dickie & Matheson, 1984· Paquette et al., 2000). Το γεγονός αυτό πιθανότατα να αποδίδεται στη δυσκολία των ανδρών στο διαχωρισμό των συναισθημάτων τους που προκύπτουν από τη σχέση τους με τη σύζυγό τους από αυτά που σχετίζονται με τη σχέση τους με το παιδί τους (Belsky, Youngblade, Rovine & Volling, 1991).

Συγκεκριμένα, έχει βρεθεί ότι οι ώρες ενασχόλησης σε καθημερινό επίπεδο του πατέρα, η ευαισθησία του και η έκφραση συναισθημάτων του προς το παιδί επηρεάζονται από το θετικό κλίμα μεταξύ των συζύγων (Feldman, Nash & Aschenbrenner, 1983· McBride & Mills, 1993). Ένας πατέρας ο οποίος αισθάνεται ικανοποιημένος από τη σχέση του με τη σύζυγό του, τείνει να είναι περισσότερο εκδηλωτικός προς το παιδί του (Paquette et al., 2000).

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι υπάρχουν και κάποιες μελέτες οι οποίες αναφέρουν ότι οι δύο γονείς επηρεάζονται με διαφορετικό τρόπο από τη συζυγική τους σχέση (Krishnakumar & Buehler, 2000). Συγκεκριμένα, ενώ φαίνεται η αλληλεπίδραση του πατέρα με το βρέφος να είναι λιγότερο ποιοτική αν η σχέση με τη σύζυγό του δεν είναι αρμονική, έχει βρεθεί ότι αν υπάρχει μη ικανοποιητική συζυγική σχέση οι μητέρες τείνουν να αλληλεπιδρούν θετικότερα με τα βρέφη τους, σε μια προσπάθεια πιθανής αναπλήρωσης της σχέσης με το σύζυγό τους.

5.1.5 Τα βιώματα από την οικογένεια καταγωγής

Τόσο για τις μητέρες, όσο και για τους πατέρες, οι εμπειρίες από τη σχέση κυρίως με το πρόσωπο του ίδιου φύλου γονέα από την οικογένεια καταγωγής αποτελεί έναν άλλο ακόμη καθοριστικό παράγοντα της ποιότητας της δικής τους αλληλεπίδρασης με το βρέφος τους (Cabrera et al., 2000· Barnett & Baruch, 1986· Belsky, 1984· Cowan & Cowan, 1987· Hofferth, 1999· Parke, 1996).

Η επίδραση των εμπειριών από την οικογένεια καταγωγής μελετώνται σύμφωνα με την υπόθεση προτύπου και την υπόθεση αναπλήρωσης, οι οποίες βέβαια δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενες (Floyd & Morman, 2000).

Σύμφωνα με την υπόθεση προτύπου, ο γονέας συλλέγει πληροφορίες αναφορικά με το γονεϊκό ρόλο από τη σχέση του με τους γονείς του. Ο Snarey (1993) για παράδειγμα, κατέδειξε ότι η τρυφερότητα την οποία είχαν λάβει οι πατέρες κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας από τους γονείς τους σχετίζονταν θετικά με την εκδήλωση τρυφερότητας στα δικά τους παιδιά. Επίσης, οι Crowell και Feldman (1988) βρήκαν ότι οι μητέρες οι οποίες είχαν ασφαλή δεσμό με τη μητέρα τους ως παιδιά ανταποκρίνονται με σταθερότητα στις ανάγκες των παιδιών τους και είναι περισσότερο υποστηρικτικές ως προς αυτά σε σύγκριση με μητέρες που είχαν ανασφαλή δεσμό με τη μητέρα τους.

Αντίστοιχα, άτομα τα οποία είχαν υποστεί σωματική και συναισθηματική κακοποίηση κατά την παιδική τους ηλικία από τους γονείς τους τείνουν να εκδηλώνουν περισσότερο αρνητικούς και λιγότερο αποτελεσματικούς τύπους γονεϊκότητας σε σύγκριση με τα άτομα τα οποία δεν είχαν υποστεί κακοποίηση (Belsky, 1984).

Σύμφωνα τώρα με την υπόθεση αναπλήρωσης, ο γονέας έχει την τάση να αντισταθμίζει ή να αναπληρώνει τις ανεπάρκειες από τη σχέση του με τους δικούς του γονείς αναδομώντας τις και χρησιμοποιώντας τις ως θετική βάση για τη σχέση του με το δικό του παιδί (Floyd & Morman, 2000). Για παράδειγμα, οι Baruch και Barnett (1986) βρήκαν ότι οι άνδρες οι οποίοι θεωρούσαν ότι η σχέση τους με τον πατέρα τους ήταν αρνητική ασχολούνταν σε μεγαλύτερο βαθμό με τα παιδιά τους, δεδομένο που συμφωνεί και με άλλα σχετικά ευρήματα (Radin, 1988· Russell, 1986).

5.1.6 Οι αντιλήψεις για το γονεϊκό ρόλο

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται το κάθε άτομο το ρόλο του ως γονέα και οι αντιλήψεις για την ετοιμότητά του να αντεπεξέλθει με επιτυχία στα καθήκοντά του, επηρεάζει επίσης και τον τρόπο με τον οποίο θα αλληλεπιδράσει με το παιδί του (Bruce & Fox, 1999).

Συγκεκριμένα, σε μια έρευνα με μητέρες, αποδείχτηκε ότι ο παράγοντας της γονεϊκής αυτοπεποίθησης (η μητρική σιγουριά σχετικά με τις ικανότητες της μητέρας για τη φροντίδα του βρέφους και την αποτελεσματικότητά της) συσχετίζεται με πιο θετικές αλληλεπιδράσεις με το βρέφος της (Bullock & Pridham, 1988· Zahr, 1993. Walker, Crain & Thompson, 1986). Όσον αφορά στους πατέρες οι Dickie και Carnahan (1980) κατέδειξαν ότι η αίσθηση της επάρκειας στο γονεϊκό τους ρόλο αυξάνει την πιθανότητα συχνότερης αλληλεπίδρασης με το βρέφος τους.

Παράλληλα, ως προς την αντίληψη του ρόλου του φύλου, τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι ο άνδρας ο οποίος υιοθετεί μη παραδοσιακές στάσεις αναφορικά με το ρόλο του φύλου συμπεριφέρεται με λιγότερο στερεοτυπικό τρόπο καθώς αλληλεπιδρά με το βρέφος του (Aldous, Mulligan & Bjarnason, 1998· Palkovitz, 1984· Sanderson, 2002) και όσο πιο σημαντικό θεωρεί τον συγκεκριμένο ρόλο, τόσο πιο πολλές ώρες ασχολείται με την ανατροφή του παιδιού του (Palkovitz, 1984· Parke, 1996).

5.1.7 Η ηλικία του γονέα

Η ηλικία του γονέα αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα που φαίνεται να επηρεάζει την ποιότητα αλληλεπίδρασής του με το βρέφος του. Οι μελέτες για την εξέταση της συγκεκριμένης μεταβλητής στις γυναίκες έχουν εστιαστεί στη σύγκριση έφηβων και ενήλικων μητέρων.

Συγκεκριμένα, έχει αποδειχτεί ότι οι έφηβες μητέρες χρησιμοποιούν περισσότερες σωφρονιστικές τακτικές, έχουν λιγότερη συμπόνια και μειωμένη ανταπόκριση στο συναίσθημα του βρέφους τους σε σχέση με τις ενήλικες (Berlin, Brady-Smith & Brooks-Gunn, 2002· Driscoll & Easterbrooks, 2007). Τα αποτελέσματα άλλης έρευνας καταδεικνύουν επίσης ότι οι έφηβες μητέρες ήταν πολύ πιο παρεμβατικές με τα βρέφη τους, με αποτέλεσμα να αποσπούν συχνά την προσοχή των βρεφών τους από ένα παιχνίδι και συνάμα έκαναν πολύ λιγότερες προσπάθειες για να εμπλακούν στο παιχνίδι τους, σε σχέση με τις ενήλικες μητέρες (Garner, Rennie & Miner, 1996).

Σύμφωνα ακόμη με τους Helm, Comfort, Donald και Simeonsson (1990) όταν οι έφηβες μητέρες απέκτησαν παιδιά που ανήκαν σε ομάδα υψηλού κινδύνου για την ανάπτυξη διαταραχών, ο βαθμός κοινωνικής υποστήριξης που είχαν, προέβλεπε την ανταπόκρισή τους στο βρέφος και το συναισθηματικό κλίμα κατά την αλληλεπίδραση. Αντίθετα, όσον αφορά στις μητέρες που ήταν ενήλικες όταν απέκτησαν τα παιδιά αυτά, η έδρα ελέγχου προέβλεπε και τις τρεις διαστάσεις γονεϊκής εμπλοκής που μετρήθηκαν (τη λεκτική εμπλοκή, την ανταπόκριση και το συναισθηματικό κλίμα), στο βαθμό που όσο περισσότερο εσωτερική ήταν η έδρα ελέγχου, τόσο καλύτερες ήταν οι βαθμολογίες στις διαστάσεις αυτές. Σύμφωνα με τους ερευνητές, τα δεδομένα αυτά συμφωνούν και με τα ευρήματα ερευνών που έγιναν με παιδιά που δεν ανήκουν σε ομάδα υψηλού κινδύνου.

Ενώ βέβαια, τα ευρήματα των παραπάνω μελετών φανερώνουν διαφορές ανάμεσα στις νεώτερες και μεγαλύτερες μητέρες σαν ομάδα, υπάρχει σημαντική ποικιλομορφία μεταξύ των νεαρών μητέρων και των παιδιών τους (Leadbeater & Way, 2003· Oxford et al., 2005). Για παράδειγμα, οι Hess, Papas και Black (2002) βρήκαν ότι οι έφηβες μητέρες που είχαν υψηλότερη αυτοεκτίμηση και πιο θετική και υποστηρικτική σχέση με τις δικές τους μητέρες είχαν μια πιο θετική αλληλεπίδραση με τα παιδιά τους όταν έπαιζαν μαζί τους.

Ακόμη, έχει ασκηθεί κριτική στο ότι τα αρνητικά ευρήματα για τη γονεϊκότητα στη νεαρή ηλικία προκύπτουν διότι συγκρίνονται οι νεαρές μητέρες με τις μεγαλύτερες. Αυτός ο τρόπος όμως έρευνας συχνά δεν λαμβάνει σαν παράμετρο ότι οι νεαρές μητέρες και οι μεγαλύτερες διαφέρουν σε παράγοντες διαφορετικούς από την ηλικία (Butler & Burton, 1990).

Η ηλικία επίσης του πατέρα έχει βρεθεί να συσχετίζεται με έμμεσο τρόπο με την ποιότητα της αλληλεπίδρασης με το βρέφος του (Baruch & Barnett, 1981· Parke & Tinsley, 1984). Συγκεκριμένα, οι νεαροί πατέρες σε σχέση με τους μεγαλύτερους, μπορεί να διαφέρουν ως προς τα επίπεδα ενεργητικότητας, το επάγγελμα και τις απαιτήσεις από αυτό, τον τρόπο γενικότερα της καθημερινής τους ζωής και τη μόρφωσή τους (Tinsley, Barbara & Parks, 1987).

5.1.8 Χρόνος ενασχόλησης των γονέων με τα βρέφη τους

Οι ώρες ενασχόλησης με το βρέφος του κάθε γονέα σε καθημερινή βάση, έχει εξεταστεί από ορισμένους ερευνητές σαν ένας παράγοντας διαφοροποίησης της αλληλεπίδρασης με το παιδί τους.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών όταν η αξιολόγηση της σχέσης γονέα-βρέφους γινόταν με μέσα αυτοαναφοράς, οι περισσότερες ώρες ενασχόλησης με το

βρέφος συσχετίζονταν και με θετικότερες αλληλεπιδράσεις (Russell, 1983). Αντίθετα, η εικόνα είναι αντιφατική όταν η αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης γίνονταν μέσω παρατήρησης. Συγκεκριμένα, ορισμένες μελέτες δεν διαπίστωσαν τη συγκεκριμένη σχέση (Frascarolo, 1997· Lamb et al.,1982), ενώ άλλες έδειξαν ότι ισχύει κυρίως για τους πατέρες (Feldman, 2000· Field, 1978· Pedersen, Suwalsky, Cain, Zaslow & Rabinovich, 1987).

Για παράδειγμα η Field (1978) σύγκρινε πατέρες που είχαν την κύρια ευθύνη για τη φροντίδα του βρέφους τους με πατέρες που είχαν δευτερεύοντα ρόλο στη φροντίδα τους. Παρατήρησε ότι οι πατέρες που είχαν την κύρια ευθύνη για το βρέφος τους χαμογελούσαν περισσότερο και μιμούνταν σωματικά και λεκτικά περισσότερο τα βρέφη τους κατά την αλληλεπίδραση μαζί τους σε σχέση με την άλλη ομάδα πατέρων.

Αντίθετα, μια άλλη μελέτη σύγκρινε μητέρες που ήταν τα πρωταρχικά πρόσωπα φροντίδας του βρέφους τους και μητέρες όπου οι σύζυγοί τους είχαν αυτόν το ρόλο και βρήκε ότι οι τελευταίες ήταν λιγότερο κατευθυντικές και άφηναν περισσότερη ελευθερία στις κινήσεις των βρεφών τους σε σχέση με τις μητέρες που είχαν την κύρια φροντίδα του βρέφους τους (Frascarolo, 1997).

Το αποτέλεσμα αυτό, πιθανότατα να οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η συμπεριφορά της μητέρας δεν επηρεάζεται σε τόσο σημαντικό βαθμό από τις ώρες ενασχόλησης με το βρέφος της (Lamb et al.,1982).

5.2 Χαρακτηριστικά που αφορούν στο βρέφος και επηρεάζουν την αλληλεπίδρασή του με τη μητέρα και τον πατέρα του

Η ποιότητα της σχέσης γονέα-βρέφους, δεν επηρεάζεται μόνο από παράγοντες που αφορούν στο γονέα, αλλά και από ποικίλα χαρακτηριστικά που αφορούν στο ίδιο το βρέφος. Επομένως, τόσο οι μητέρες, όσο και οι πατέρες επηρεάζονται και από τα χαρακτηριστικά του παιδιού τους, καθώς αλληλεπιδρούν με αυτά

5.2.1 Το φύλο του βρέφους

Τα περισσότερα αποτελέσματα από τις έρευνες στο συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο, συμφωνούν ότι τόσο ο πατέρας, όσο και η μητέρα διαφοροποιούν τον τρόπο που θα αλληλεπιδράσουν με το βρέφος τους, ανάλογα με το αν αυτό είναι αγόρι ή κορίτσι.

Στο γεγονός αυτό, πιθανόν να συμβάλλουν οι διαφορές στη συμπεριφορά και στις ικανότητες των αγοριών και των κοριτσιών που είναι υπαρκτές ακόμα από τη βρεφική ηλικία, αλλά και οι διαφορετικές προσδοκίες που μπορεί να έχουν οι δύο γονείς για τους ρόλους στη ζωή και για τα αναπτυξιακά επιτεύγματα των αγοριών και των κοριτσιών τους (Johnson, 1982· Power, 1981).

Σε σχετικές μελέτες βρέθηκε ότι τα νεογέννητα ακόμη κορίτσια είναι περισσότερο κοινωνικά προσανατολισμένα, εμπλέκονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε οπτική επαφή με άλλο πρόσωπο και αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στην αναζήτηση προσώπων σε σχέση με τα νεογέννητα αγόρια (Gunnar & Donahue, 1980· Hittelman & Dickes, 1979). Οι Lavelli και Fogel (2002), βρήκαν ότι τα κορίτσια όπως τα παρατήρησαν στους τρεις μήνες μετά τη γέννησή τους εμπλέκονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τα αγόρια σε πρόσωπο με πρόσωπο επαφή. Καθώς μεγαλώνουν επίσης, τα κορίτσια εμπλέκονται πιο εύκολα σε λεκτική επικοινωνία σε σχέση με τα αγόρια (Gunnar & Donahue, 1980).

Αντίθετα, τα αγόρια κοιτάζουν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ένα κινούμενο αντικείμενο (Connellan, Baron-Cohen, Wheelwright, Batki & Ahluwalia, 2001), είναι λιγότερο προσεχτικά με τα οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα και παρουσιάζουν περισσότερα προβλήματα με τον ύπνο τους σε σχέση με τα κορίτσια (Levy & Heller, 1992). Επίσης, βρέθηκε ότι έχουν περισσότερη δυσκολία σε σχέση με τα κορίτσια να διατηρήσουν συναισθηματική αμοιβαιότητα και χρειάζονται περισσότερο χρόνο να επανακτήσουν την επικοινωνία κατά την αλληλεπίδρασή τους με ένα άλλο πρόσωπο (Weinberg et al., 1999).

Τα αποτελέσματα των μελετών που στόχο είχαν την παρατήρηση της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους, έφεραν στο φως μη συνεπή και αντιφατικά ευρήματα.

Συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των ερευνών που έχουν παρατηρήσει και συγκρίνει την αλληλεπίδραση και των δύο γονέων με τα αγόρια ή τα κορίτσια τους, όπως ήδη αναφέρθηκε, έχουν καταλήξει ότι το φύλο του βρέφους, δεν διαφοροποιεί το βαθμό της ευαισθησίας που επιδεικνύουν τόσο οι μητέρες, όσο και οι πατέρες κατά την επαφή μαζί του (Biringen et al., 1999· Pelchat, Bisson, Bois & Saucier, 2003).

Υπάρχουν όμως και ορισμένοι ερευνητές οι οποίοι αναφέρουν ότι ενώ οι μητέρες ήταν το ίδιο ευαίσθητες με τις κόρες και τους γιους τους κατά τον πρώτο χρόνο μετά τη γέννηση των παιδιών τους, οι πατέρες ήταν λιγότερο ευαίσθητοι με τις κόρες τους σε σχέση με τους γιους τους (Schoppe-Sullivan et al., 2006). Επίσης, άλλες έρευνες έχουν καταλήξει ότι οι μητέρες έδειξαν μεγαλύτερη ευαισθησία κατά την αλληλεπίδραση με τα αγόρια τους (Lindahl & Heimann, 1997), ενώ άλλες βρήκαν το αντίθετο, ότι δηλαδή οι μητέρες ήταν πιο ευαίσθητες με τα κορίτσια τους σε σχέση με τα αγόρια τους (Robin, 1982).

Μια άλλη ομάδα μελετών εξέτασε τις συγκεκριμένες διαφορές στον τρόπο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις δυάδες γονέων και των βρεφών τους ανάλογα με το φύλο τους. Τα αποτελέσματα και από αυτήν την ομάδα μελετών είναι αντιφατικά.

Συγκεκριμένα, υπάρχουν μελέτες που υποστηρίζουν ότι όταν οι δυάδες που αλληλεπιδρούν είναι του ίδιου φύλου, υπάρχει μεγαλύτερη εκφραστική αμοιβαιότητα στο παιχνίδι, φυσική και οπτική επαφή, καλύτερος συγχρονισμός και γρηγορότερη ανταπόκριση από το γονέα (Feldman, 2003· Lindahl & Heimann, 1997· Malatesta & Haviland, 1982· Manlove & Vernon-Feagans, 2002). Βέβαια, άλλες έρευνες υποστηρίζουν ότι οι μητέρες με τους γιους βιώνουν μεγαλύτερα επίπεδα συν-ρύθμισης και ταιριάσματος στις αλληλεπιδραστικές συμπεριφορές απ' ό,τι οι δυάδες μητέρας και κόρης (Tronich & Cohn, 1989).

Παράλληλα, πολλές έρευνες καταδεικνύουν ότι οι πατέρες εμπλέκονται περισσότερο χρόνο κατά την αλληλεπίδραση με τα αγόρια τους σε σύγκριση με τα κορίτσια τους (Barnett & Baruch, 1987· Lamb et al., 1988· Lamb, 1997· Manlove & Vernon-Feagans, 2002· Marsiglio, 1991· Parke, 1996· Pleck, 1997) ενώ οι Belsky, Gilstrap και Rovine (1984) δεν βρήκαν σημαντικές διαφορές ως προς την εμπλοκή του πατέρα με τα αγόρια ή τα κορίτσια.

Οι Pecheux, Labrell και Pistorio (1993) παρατήρησαν ότι και οι δύο γονείς διέφεραν ως προς τον τρόπο που επικοινωνούσαν με το αγόρι και το κορίτσι τους. Συγκεκριμένα, κατά την αλληλεπίδραση σχολίαζαν πολύ περισσότερο τη συναισθηματική και σωματική κατάσταση του κοριτσιού τους, σε σχέση με του αγοριού τους. Οι μητέρες επίσης ζητούσαν περισσότερο τη συνεργασία και την υπακοή από τα κορίτσια τους. Επίσης, οι πατέρες μιλούσαν στα αγόρια πιο πολύ για εξωτερικά γεγονότα ή καταστάσεις, ενώ οι μητέρες αναφερόντουσαν πιο πολύ σε καταστάσεις του παρελθόντος και σε επικείμενα γεγονότα.

Αξιοσημείωτο είναι ακόμη το γεγονός ότι οι πατέρες τείνουν να διαφοροποιούν περισσότερο τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν με το αγόρι και το κορίτσι τους (Maccoby, Jaddin & DiPietro, 1984· Power, 1981· Roopnarine et al., 2005).

Οι Snow, Jacklin και Maccoby (1983) για παράδειγμα, βρήκαν ότι οι πατέρες άγγιζαν και είχαν πιο στενή εγγύτητα με την κόρη τους σε σχέση με τους γιους τους, ενώ έτειναν να κάνουν περισσότερες αρνητικές δηλώσεις στα αγόρια τους και να αποφεύγουν τις δηλώσεις αυτές όταν αλληλεπιδρούσαν με τα κορίτσια τους. Επίσης, ήδη από την ηλικία του ενός έτους παρουσίαζαν στα παιδιά διαφορετικά παιχνίδια ανάλογα με το αν ήταν αγόρια ή κορίτσια.

Άλλη έρευνα, έχει δείξει ότι ενώ οι πατέρες εμπλέκονταν διαφορετικά ανάλογα με το φύλο έως και τους 18 μήνες, οι μητέρες εκτός από τη λεκτική συμπεριφορά ως προς τα

κορίτσια έδειξαν διαφορετικό τρόπο μόνο στην πρώιμη βρεφική ηλικία. Έτσι ενώ οι γονείς τείνουν να επηρεάζονται από το γένος του παιδιού όταν γεννιέται (μία περίοδο που γνωρίζουν λίγο για τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά του μωρού τους ή τις ικανότητές του), μόνο οι πατέρες συνεχίζουν να διαφοροποιούν τα φύλα μετά από αυτήν την περίοδο. Έτσι, οι πατέρες στα αγόρια ενθαρρύνουν την ανάπτυξη του χειρισμού αντικειμένων και της οπτικο-χωρικής αντίληψης ενώ στα κορίτσια ενθαρρύνουν τη λεκτική ικανότητα (Power, 1981).

Βέβαια, σε κάποιες άλλες έρευνες δεν βρέθηκαν ουσιαστικές διαφορές στον τρόπο που αλληλεπιδρούν οι μητέρες και οι πατέρες με τα αγόρια ή τα κορίτσια τους, για παράδειγμα ως προς τα παιχνίδια που παρουσίαζαν (Roopnarine, 1986· Snarey, 1993). Το εύρημα αυτό συνδέεται με την άποψη ότι και οι δύο γονείς, με όμοιο τρόπο προσπαθούν να ενισχύσουν συγκεκριμένες συμπεριφορές στους γιους και στις κόρες τους, όπως για παράδειγμα την καλλιέργεια επικοινωνιακών δεξιοτήτων περισσότερο στις κόρες τους, σε αντίθεση με τους γιους τους (Fagot & Hagan, 1991).

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι το φύλο του παιδιού, επηρεάζει τις διαφορές που αναφέρονται στη βιβλιογραφία σε σχέση με την επαγγελματική κατάσταση της μητέρας. Υπάρχουν αρκετές έρευνες που αναφέρουν ότι η εργασία της μητέρας μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις για τους γιους, αλλά λιγότερο αρνητικές ή αντίθετα θετικές επιπτώσεις για τις κόρες. Για παράδειγμα, οι Bronfenbrenner, Alvarez και Henderson (1984) ανέφεραν ότι όταν ζητήθηκε από τις μητέρες να δώσουν ένα πορτρέτο των παιδιών τους, οι λιγότερο θετικές απεικονίσεις δίνονταν για τους γιους από τις μητέρες που εργάζονταν με πλήρες ωράριο, ενώ οι πιο θετικές για τις κόρες των οποίων οι μητέρες δούλευαν επίσης πλήρες ωράριο (Bronfenbrenner et al., 1984). Στις οικογένειες όπου οι μητέρες δεν εργάζονταν, οι γιοι υποκινούνταν περισσότερο από τους γονείς στο να προσέξουν τα αντικείμενα ώστε να προσελκύσουν την προσοχή του βρέφους, ενώ στις οικογένειες με εργαζόμενες μητέρες οι κόρες λάμβαναν περισσότερη υποκίνηση προς την προσοχή αντικειμένων (Zaslow et al., 1989).

5.2.2 Ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά

Η ιδιοσυγκρασία του βρέφους είναι ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει τη σχέση του με το γονέα. Σύμφωνα με τους Chess και Thomas (1991) η ιδιοσυγκρασία είναι ένα βιολογικά καθορισμένο εσωτερικό στοιχείο του ατόμου και μπορεί καλύτερα να κατανοηθεί ως το πώς της συμπεριφοράς.

Με βάση τα αποτελέσματα των σχετικών μελετών, οι μητέρες των λιγότερο «δύσκολων» βρεφών, φαίνεται να είναι λιγότερο παρεμβατικές και να παρουσιάζουν περισσότερα ερεθίσματα κατά την αλληλεπίδρασή τους με τα βρέφη τους, σε σχέση με τις μητέρες των πιο «δύσκολων» βρεφών. Παρόλα αυτά όμως, αυτές οι δύο ομάδες μητέρων ήταν το ίδιο ευαίσθητες κατά την επικοινωνία με τα βρέφη τους (Calkins, Hungerford & Dedmon, 2004· Comfort & Farran, 1994). Οι Seifer, Schiller, Sameroff, Resnick και Riordan (1996) επίσης, βρήκαν μία σημαντική σχέση μεταξύ της διάθεσης του βρέφους στους 6 και στους 9 μήνες με την ποιότητα της μητρικής ανταπόκρισης.

Παρόμοια εικόνα παρατηρείται και στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα αντιλαμβανόμενα «εύκολα» βρέφη τους, οι οποίοι φαίνονται να είναι πιο συναισθηματικοί και ανταποκριτικοί μαζί τους, σε σχέση με τα αντιλαμβανόμενα «δύσκολα» ως προς την ιδιοσυγκρασία βρέφη τους (Volling & Belsky, 1991).

Άλλη μια μελέτη κατέδειξε ότι η ιδιοσυγκρασία του βρέφους επηρεάζει τη σχέση με το γονέα του, αφού η παρατηρούμενη διάθεση και η συμπεριφορά προσέγγισης του βρέφους δείχνει να συσχετίζεται με την «ποιότητα» και την «καταλληλότητα» της γονεϊκής εμπλοκής (Paavola et al., 2006). Συναφές εύρημα έδειξε και η έρευνα των Fox, Kimmerly και Schaffer (1991), όπου και οι δύο γονείς έτειναν να ανταποκρίνονται σε ένα εκφραστικό και κοινωνικό βρέφος, ενώ ανταποκρίνονταν λιγότερο σε ένα ήσυχο και λιγότερο διαδραστικό βρέφος.

Διαφορές ως προς κάποια ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά υπάρχουν ανάλογα και με το φύλο του βρέφους (Kivijärvi, Räihä, Kaljonen, Tamminen & Piha, 2005). Για παράδειγμα τα αγόρια, από τη βρεφική ακόμα ηλικία, βρέθηκε να είναι πιο νευρικά και να χρειάζεται περισσότερο χρόνο για να ηρεμήσουν σε σχέση με τα κορίτσια (Levy & Heller, 1992).

5.2.3 Επιπλοκές υγείας

Οι ατομικές διαφορές ως προς την υγεία των βρεφών επηρεάζουν επίσης την αλληλεπίδραση των γονέων με αυτά (Brooks-Gunn, 1984· Comfort & Farran, 1994). Οι Cicchetti και Schneider-Rosen (1984) προτείνουν ότι μερικές αναπτυξιακές δυσκολίες, μπορεί να σχετίζονται με τη συναισθηματική ανταπόκριση του βρέφους κατά την αλληλεπίδραση με τους γονείς του και κατ' επέκταση το γεγονός αυτό αλλάζει τη συμπεριφορά και των ίδιων των γονέων με αυτό (Hanzlik & Stevenson, 1986).

Για παράδειγμα, είναι αποδεδειγμένο ότι τα πρόωρα βρέφη δυσκολεύονται στην κοινωνική συναλλαγή, επιδεικνύουν λιγότερο θετικό συναίσθημα, έχουν περισσότερες δυσκολίες στη ρύθμιση του συναίσθηματός τους, είναι λιγότερο οργανωμένα και

ανταποκριτικά και περισσότερο παθητικά κατά την αλληλεπίδραση με τους γονείς τους, σε σχέση με τα τελειόμηνα βρέφη (Goldberg & DiVitto, 1995· Lester, Hoffman & Brazelton, 1985· Malatesta, Grigoryev, Lamb, Albin & Culver, 1986· Stevenson, Roach, Ver Haeve & Leavitt, 1990).

Τα αποτελέσματα από την παρατήρηση της αλληλεπίδρασης με μητέρες και των δύο αυτών ομάδων βρεφών είναι αντιφατικά.

Από τη μια πλευρά, υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι οι μητέρες καθώς αλληλεπιδρούν με τα πρόωρα βρέφη τους φαίνεται να τα αγγίζουν, να τους μιλάνε, να τα κοιτάζουν λιγότερο και να είναι περισσότερο παρεμβατικές, υπερπροστατευτικές και λιγότερο ικανές να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους στα σήματα του βρέφους τους σε σχέση με τις μητέρες των τελειόμηνων βρεφών (Comfort & Farran, 1994· Field et al., 1985· Goldberg & DiVitto, 1995· Lester, Hoffman & Brazelton, 1985· Minde, Whitelaw, Brown & Fitzhardinge, 1983· Zarling, Hirsch & Landry, 1988). Από την άλλη πλευρά, κάποιες έρευνες έχουν δείξει ότι οι μητέρες των πρόωρων βρεφών φαίνονται να ασχολούνται πιο πολύ με τη φροντίδα τους, να είναι πιο δραστήριες στην εγκαθίδρυση και στη διατήρηση της αλληλεπίδρασης και να δίνουν περισσότερα ερεθίσματα σε σχέση με τις μητέρες των τελειόμηνων βρεφών, σε μια πιθανή προσπάθεια να αναπληρώσουν και να προσαρμοστούν στις δυσκολίες των παιδιών τους (Crnic, Greenberg, Ragozin & Basham, 1983· Levy-Shiff, Sharir & Mogilner, 1989).

Βέβαια, σε κάποιες μελέτες δεν παρατηρήθηκαν διαφορές κατά την αλληλεπίδραση των μητέρων ανάλογα με την κατάσταση υγείας των βρεφών τους. Για παράδειγμα όταν παρατηρήθηκε η αλληλεπίδραση μητέρων και βρεφών 18 μηνών με εγκεφαλική παράλυση, δεν εντοπίστηκαν διαφορές στην ποιότητα και την καταλληλότητα της αλληλεπίδρασης με τις μητέρες τους μεταξύ των συγκεκριμένων παιδιών και αυτών με φυσιολογική ανάπτυξη (Blasco, Hrcir & Blasco, 1990).

Παράλληλα με τις έρευνες που αφορούν στις μητέρες και στη σχέση τους με τα πρόωρα ή τελειόμηνα βρέφη τους, αντιφατικά αποτελέσματα υπάρχουν και για το πληθυσμό των πατέρων, οι οποίοι από τη μια πλευρά φαίνεται να αλληλεπιδρούν ποιοτικότερα με τα πρόωρα βρέφη τους σε σχέση με τα τελειόμηνα (Harrison, 1990), ενώ από την άλλη φαίνεται να μη διαφοροποιούν την αλληλεπίδρασή τους ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες βρεφών (Field, 1981· Yogman, 1987). Όμως σε μια άλλη έρευνα, κατά την παρατήρηση στο σπίτι πατέρων με τελειόμηνα και πρόωρα βρέφη βρέθηκε ότι οι πατέρες είχαν πιο θετικές αλληλεπιδράσεις με τα τελειόμηνα βρέφη τους, σε αντίθεση με τα πρόωρα, γεγονός που

μάλλον υποστηρίζει ότι η διαφορά στα αποτελέσματα μεταξύ των ερευνών οφείλονται στις διαφορετικές συνθήκες παρατήρησης (Parke & Anderson, 1987).

5.2.4 Η σειρά γέννησης

Η σειρά με την οποία θα γεννηθεί ένα παιδί μέσα την οικογένεια, θεωρείται ένας άλλος σημαντικός παράγοντας διαφοροποίησης της αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους.

Συγκεκριμένα, στα πρωτότοκα βρέφη σημειώνονται θετικότερες αλληλεπιδράσεις με τις μητέρες τους σε σχέση με τα βρέφη που είναι δεύτερα ή τρίτα σε σειρά. Οι μητέρες των πρωτότοκων βρεφών, έτειναν κατά την αλληλεπίδραση να παρέχουν πιο πλούσια ερεθίσματα σε σχέση με τις μητέρες των υστερότοκων βρεφών και να μοιράζονται περισσότερες ώρες μοιρασμένης προσοχής (Mercer & Ferketich, 1995). Η μοιρασμένη προσοχή περιλαμβάνει τον συντονισμό της προσοχής ανάμεσα στον εαυτό, σ' ένα δεύτερο πρόσωπο και σ' ένα αντικείμενο, γεγονός ή σύμβολο (Adamson, 1995· Tomasello, 1995).

Ακόμη βρέθηκε ότι και οι δύο γονείς των πρωτότοκων βρεφών επιδεικνύουν περισσότερο ενδιαφέρον και προσοχή κατά την αλληλεπίδρασή τους με αυτά, σε σχέση με τους γονείς των υστερότοκων βρεφών (Seifer, Sameroff, Anagnostopolou & Elias, 1992). Ένα άλλο εύρημα είναι ότι οι γονείς διέθεταν λιγότερη ώρα στην ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και στις συμπεριφορές φροντίδας των βρεφών που γεννήθηκαν δεύτερα σε σειρά, σε σχέση με τα πρωτότοκά τους βρέφη (Lasko, 1954).

5.2.5 Οι συνήθειες ύπνου

Στόχος ορισμένων ερευνών ήταν η εξέταση της σχέσης ανάμεσα στη σταθερότητα στις συνήθειες ύπνου των βρεφών και στην αλληλεπίδρασή τους με το γονέα τους. Τα αποτελέσματα συνάδουν ότι η σταθερότητα στις γονεϊκές πρακτικές οδηγεί σε πιο θετικές αλληλεπιδράσεις της δυάδας γονέα-παιδιού (Wolchik, Wilcox, Tein & Sandler, 2000).

Για παράδειγμα, σε μια έρευνα η πιο θετική συμπεριφορά αντανακλούσε μεγαλύτερη ευαισθησία στην ανταπόκριση στα σήματα του βρέφους και πιο θετικό συναίσθημα. Για τη δυάδα, η καλύτερη ποιότητα αλληλεπίδρασης αντανακλούσε μεγαλύτερη αμοιβαιότητα και κοινή δραστηριότητα. Ακόμη, τα βρέφη που είχαν σταθερότητα στις συνήθειες ύπνου εμπλέκονταν σε καλύτερη ποιότητα συμπεριφοράς παιχνιδιού και έδειχναν μεγαλύτερο βαθμό εξερευνητικού παιχνιδιού και συχνότερο θετικό συναίσθημα. Το σημαντικό ήταν, ότι όλα αυτά τα αποτελέσματα παρέμεναν αν ελέγχονταν η διάρκεια θηλασμού, οι ιδιοσυγκρασιακές τάσεις του βρέφους, οι ώρες εργασίας της μητέρας και η μητρική κατάθλιψη (Taylor et al., 2008).

Κεφάλαιο 6: Στόχοι και υποθέσεις της παρούσας μελέτης

6.1 Ερευνητικός προβληματισμός

Η ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας καταδεικνύει τη σημασία της πρώιμης αλληλεπίδρασης τόσο της μητέρας, όσο και του πατέρα με το βρέφος, για πολλαπλούς τομείς της ανάπτυξης του παιδιού. Το ενδιαφέρον για αυτό το πεδίο μελέτης συνεχίζεται από όλη την επιστημονική κοινότητα και πολλοί ερευνητές προσπαθούν να συμβάλλουν με τις δικές τους μελέτες στην ολοένα και μεγαλύτερη κατανόηση της σχέσης αυτής, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο επηρεάζουν διάφοροι παράγοντες τη σχέση γονέα-παιδιού.

Ακόμη, μετά την ανασκόπηση των βιβλιογραφικών δεδομένων παρατηρήθηκε ότι στην Ελλάδα οι σχετικές έρευνες είναι εξαιρετικά περιορισμένες, περιλαμβάνουν πολύ μικρά βρέφη και δεν λαμβάνουν υπόψη ορισμένους σημαντικούς παράγοντες, που έχει βρεθεί από την πλειοψηφία των επιστημονικών ερευνών ότι επηρεάζουν την εμπλοκή του γονέα στην ανατροφή του βρέφους του και τη συμπεριφορά του κατά την επικοινωνία μαζί του. Συγκεκριμένα, δεν εντοπίστηκε καμία έρευνα η οποία να εξετάζει το κατά πόσο ο ίδιος παράγοντας επηρεάζει με τον ίδιο τρόπο την αλληλεπίδραση των δύο γονέων με το παιδί τους.

Παρ' όλα αυτά κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστεί αν υπάρχει διαφορά μεταξύ των γονέων στον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν με το βρέφος τους, αλλά και στο βαθμό της γενικότερης εμπλοκής τους μαζί του. Η μελέτη αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου τα κοινωνικά στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων εξακολουθούν να υπάρχουν παρά τις συνεχιζόμενες κοινωνικές αλλαγές (μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στον εργασιακό χώρο, μεγαλύτερη εμπλοκή του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού) σε ίσως μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με άλλες χώρες.

6.2 Στόχοι της παρούσας μελέτης

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, η παρούσα έρευνα έθεσε ως σκοπό τη μελέτη των διαφορών της αλληλεπίδρασης μητέρας-βρέφους και πατέρα-βρέφους. Συγκεκριμένους στόχους της μελέτης αποτέλεσαν:

1. η σύγκριση των γενικών ωρών ενασχόλησης των πατέρων και των μητέρων με το βρέφος τους
2. η μελέτη μιας πιθανής συσχέτισης των συμπεριφορών των δύο γονέων κατά την αλληλεπίδραση μαζί του

3. και η εξέταση δημογραφικών μεταβλητών που σχετίζονται με τους τρόπους αλληλεπίδρασης των γονέων με το βρέφος τους όπως το φύλο του γονέα, το φύλο και η σειρά γέννησης του βρέφους, η μητρική εργασία, η παρουσία του πατέρα στον τοκετό και οι ώρες ενασχόλησης με το βρέφος.

6.3 Συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις

Η μελέτη των βιβλιογραφικών δεδομένων επιτρέπει τη διατύπωση ορισμένων υποθέσεων σχετικά με τον τρόπο αλληλεπίδρασης της μητέρας και του πατέρα με το βρέφος τους. Συγκεκριμένα αναμένεται ότι:

1. οι μητέρες θα ασχολούνται περισσότερες ώρες καθημερινά με την ανατροφή του βρέφους τους σε σχέση με τους πατέρες
2. οι πατέρες με εργαζόμενες συζύγους θα ασχολούνται περισσότερες ώρες με τα βρέφη τους σε σύγκριση με τους πατέρες με μη εργαζόμενες συζύγους
3. οι μητέρες και οι πατέρες δεν θα διαφέρουν ως προς την ικανότητα ανταπόκρισής τους στα σήματα του βρέφους τους
4. οι μητέρες θα εκφράζουν πιο θετικό συναίσθημα, περισσότερη τρυφερότητα και θα επιδεικνύουν περισσότερη διδακτική συμπεριφορά σε σχέση με τους πατέρες
5. οι πατέρες θα χρησιμοποιούν πιο πολλά μαζικά παιχνίδια κίνησης και παιχνίδια με απρόβλεπτο χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι μητέρες θα παίζουν συνήθως ήπια σωματικά και γνωστικά παιχνίδια
6. δεν θα διαφέρει η συναισθηματική έκφραση των βρεφών ανάλογα με το αν παίζουν με τη μητέρα ή τον πατέρα τους
7. οι πατέρες θα εμπλέκονται περισσότερο σε κοινή δράση και θα είναι πιο παρεμβατικοί με τους γιους, ενώ θα είναι πιο τρυφεροί με τις κόρες
8. οι μητέρες θα έχουν περισσότερα επεισόδια μοιρασμένης προσοχής με τα πρωτότοκα βρέφη τους σε σχέση με τα δευτερότοκα
9. και η εργασία της μητέρας δεν θα επηρεάζει τον τρόπο αλληλεπίδρασης με το βρέφος της

Τέλος, επειδή δεν υπάρχουν συγκεκριμένα ερευνητικά αποτελέσματα σχετικά με τη συσχέτιση της συμπεριφοράς του πατέρα και της μητέρας κατά την αλληλεπίδραση με το

βρέφος τους και επειδή υπάρχουν αντικρουόμενα αποτελέσματα σχετικά με τη συσχέτιση των ωρών ενασχόλησης των γονέων (και ειδικά του πατέρα) με το βρέφος και την αλληλεπίδραση μαζί του, η διεξαγωγή υποθέσεων κρίνεται παρακινδυνευμένη. Το ίδιο συμβαίνει και σχετικά με την επιρροή του παράγοντα της παρουσίας του πατέρα στον τοκετό, όπου όμως υπάρχει η γενική υπόθεση ότι η παρουσία του πατέρα στον τοκετό θα συνδέεται με ποιοτικότερη αλληλεπίδραση πατέρα-βρέφους. Επομένως διερευνάται το κατά πόσο συσχετίζεται:

1. Η συμπεριφορά των δύο γονέων κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους
2. Ο τρόπος αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους με τις ώρες ενασχόλησης του γονέα με το παιδί του και
3. Η παρουσία του πατέρα στον τοκετό, με θετικότερες αλληλεπιδράσεις με το βρέφος του

Κεφάλαιο 7: Πιλοτική Μελέτη

7.1 Στόχος

Στόχος της συγκεκριμένης πιλοτικής μελέτης ήταν η επιλογή της κατάλληλης μεθόδου κωδικοποίησης των συμπεριφορών κατά τη δυαδική αλληλεπίδραση των γονέων με τα βρέφη τους, σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης.

7.2 Συμμετέχοντες

Παρατηρήθηκε αρχικά η αλληλεπίδραση των μελών μίας οικογένειας ελληνικής καταγωγής, μέσου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, η οποία ζούσε στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, η οικογένεια αποτελούνταν από τη μητέρα, 41 χρόνων, η οποία δούλευε ως ψυχολόγος 35-40 ώρες εβδομαδιαίως, τον πατέρα, 39 χρόνων, τραπεζικό υπάλληλο (απόφοιτο ανώτατης εκπαίδευσης), ο οποίος επίσης εργαζόταν 40 ώρες την εβδομάδα και το πρωτότοκο παιδί της οικογένειας, το οποίο ήταν κορίτσι, 14 μηνών. Το βρέφος είχε γεννηθεί τελειόμηνο, με φυσιολογικό τοκετό, χωρίς επιπλοκές και το βάρος γέννησής του ήταν 3000 Kg. Δεν παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα προβλήματα κατά την νεογνική περίοδο. Η εγκυμοσύνη ήταν προγραμματισμένη με δυσκολίες στη σύλληψη και είχε φυσιολογική πορεία,. Ήταν η πρώτη εγκυμοσύνη της μητέρας και ο πατέρας ήταν παρών στο τοκετό.

7.3 Μέσα συλλογής δεδομένων

Η παρατήρηση της αλληλεπίδρασης των γονέων με το βρέφος έγινε με τη χρήση βιντεοσκόπησης, με ψηφιακή βιντεοκάμερα τύπου Sony DCR-SR35E.

Αρχικά για την κωδικοποίηση των συμπεριφορών χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα Parent/Caregiver Involvement Scale (P/CIS) (Farran, Kasari, Comfort & Jay, 1986). Η συγκεκριμένη κλίμακα κατασκευάστηκε από τη Farran και τους συνεργάτες της το 1977 και προσφέρει περιγραφικά δεδομένα τα οποία μπορούν να είναι χρήσιμα και κατάλληλα εργαλεία για την υποστήριξη και καθοδήγηση των ατόμων που φροντίζουν ένα παιδί. Κρίθηκε ως μία πολύ χρήσιμη κλίμακα, για τη διερεύνηση της συναισθηματικής κατάστασης του φροντιστή του παιδιού αλλά και του ίδιου του παιδιού και την ανταπόκριση του ενήλικα

στις ανάγκες και τις πρωτοβουλίες του παιδιού και είναι κατάλληλη τόσο για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς φροντιστών όσο και βιολογικών γονέων (Farran et al., 1986).

Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από ειδικούς όπως ψυχολόγους, ειδικούς παιδαγωγούς, εργοθεραπευτές, φυσιοθεραπευτές, και επισκέπτες υγείας και σε διαφορετικά πλαίσια όπως στο σπίτι, σε πειραματικά εργαστήρια και σε κλινικές (Comfort & Farran, 1994).

Πρόκειται για μία συνολική εκτίμηση της συμπεριφοράς του ενήλικα μέσα από την παρατήρηση βιντεοσκοπημένης πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδρασής του με το παιδί, σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού. Είναι κατάλληλη για παιδιά ηλικίας 3 έως 60 μηνών, το οποία μπορεί να έχουν φυσιολογική ανάπτυξη ή μπορεί να αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Παρόλο που συνιστάται η βιντεοσκόπηση της αλληλεπίδρασης για 20 λεπτά, η κλίμακα έχει χρησιμοποιηθεί και για την αξιολόγηση μικρότερων σε διάρκεια επεισοδίων (Hagan & Myers, 1997).

Η συγκεκριμένη κλίμακα αξιολογεί διαστάσεις που θεωρούνται σημαντικές για τη συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη ενός παιδιού (Helm et al., 1990). Ο τρόπος κωδικοποίησης γίνεται βάσει των οδηγιών που δίνονται από τους κατασκευαστές της κλίμακας σε προκαθορισμένα φύλλα κωδικοποίησης. Βαθμολογούνται και κωδικοποιούνται 11 συμπεριφορές σε μία 5βαθμη κλίμακα ως προς 3 διαστάσεις, την ποσότητα (βαθμό στον οποίο ο ενήλικας εκδηλώνει αυτήν τη συμπεριφορά), την ποιότητα (πόση θέρμη και αποδοχή εκφράζεται μέσα από αυτήν τη συμπεριφορά του ενήλικα) και την καταλληλότητα (στο κατά πόσο προσαρμόζει ο ενήλικας τη συμπεριφορά του στο αναπτυξιακό επίπεδο του παιδιού, στις φυσικές του ικανότητες και το ενδιαφέρον που εκδηλώνει):

Παρακάτω παρουσιάζονται οι συμπεριφορές οι οποίες βαθμολογούνται και κωδικοποιούνται με τη συγκεκριμένη κλίμακα:

1. Σωματική εμπλοκή: ενεργή σωματική επαφή του γονέα με το βρέφος (άγγιγμα, κράτημα, στήριξη).
2. Λεκτική εμπλοκή: ομιλία του γονέα προς το βρέφος (αφορά επίσης την ανάγνωση κειμένων ή τα τραγούδια, δεν λαμβάνεται υπόψη η τηλεόραση και το ραδιόφωνο).
3. Ανταπόκριση του ενήλικα στο παιδί: ανταπόκριση του ενήλικα στις πρωτοβουλίες, λεκτικές εκφράσεις, απαιτήσεις, δυσφορία του παιδιού – σωματική αλληλεπίδραση, συμπεριφορές που σχετίζονται και προκύπτουν από τη συμπεριφορά του παιδιού.
4. Αλληλεπίδραση στο παιχνίδι: χρόνος που ένας γονέας αφιερώνει στο βρέφος του διασκεδάζοντας.
5. Διδακτική συμπεριφορά: έχει ένα στόχο, να κατανοήσει το παιδί μια ιδέα, μια έννοια ή να καταφέρει να κάνει κάτι με το σώμα του.

6. Έλεγχος των πράξεων του παιδιού: οργάνωση από τον γονέα των ευρύτερων δραστηριοτήτων του παιδιού, ανεξάρτητα από το παιχνίδι.
7. Οδηγίες: αριθμός των απαιτήσεων / εντολών προς το παιδί.
8. Σχέση μεταξύ δραστηριοτήτων στις οποίες ο φροντιστής ενεπλάκη με το παιδί (παιχνίδια, καθήκοντα, έργα).
9. Θετικές δηλώσεις: ενισχύσεις, συμπεριφορές που έχουν στόχο να νιώσει το παιδί καλύτερα (έπαινος, αγκαλιές, φιλία).
10. Αρνητικές δηλώσεις: έχουν στόχο να αλλάξουν αυτό που κάνει το παιδί, κανόνες, καθοδηγητικές δηλώσεις, κριτική, απειλές, σωματική βία και ανυπομονησία.
11. Θέσπιση στόχων: όταν ο ενήλικας ζητάει επανειλημμένα κάτι από το παιδί.

Επίσης στο τέλος βαθμολογείται και η «γενική εντύπωση» (εκτίμηση της συνολικής ποιότητας) του παρατηρητή ως προς 5 διαστάσεις στην ίδια 5βαθμη κλίμακα:

1. Διαθεσιμότητα: βαθμός στον οποίο το παιδί έχει πρόσβαση στην προσοχή και την εμπλοκή του ενήλικα.
2. Αποδοχή και Επιδοκιμασία: βαθμός στον οποίο ο ενήλικας φαίνεται να συμπαθεί το παιδί.
3. Γενική ατμόσφαιρα.
4. Ευχαρίστηση / ικανοποίηση.
5. Περιβάλλον μάθησης: προσφορά σε χρόνο, χώρο, προσοχή και προσαρμογή που ενισχύει τη βέλτιστη συγκέντρωση του παιδιού σε ένα συγκεκριμένο καθήκον / έργο.

Σε έρευνες που έχουν χρησιμοποιήσει την παρούσα κλίμακα, αναφέρεται πως ο βαθμός αξιοπιστίας μεταξύ των παρατηρητών κυμαίνεται μεταξύ .74 έως .95 ενώ σε ελληνικά δεδομένα υπολογίστηκε να ξεπερνά το .89 (Vorrria et al., 2003). Επίσης, υπάρχουν ερευνητές που υπολόγισαν την μεταξύ των παρατηρητών αξιοπιστία με τον υπολογισμό του συντελεστή G (g coefficient) ξεχωριστά για τη διάσταση της ποσότητας (= .65), της ποιότητας (= .84) και της καταλληλότητας (= .54) (Blasco et al., 1990), ενώ υπάρχουν δεδομένα και για ικανοποιητική αξιοπιστία επαναληπτικών μετρήσεων μετά από ένα μήνα (.91 έως .95) (Helm et al., 1990).

7.4 Διαδικασία

Αρχικά έγινε τηλεφωνική ενημέρωση στους γονείς σχετικά με το γενικό στόχο της συγκεκριμένης έρευνας, την παρατήρηση δηλαδή της αλληλεπίδρασης του γονέα-βρέφους (ώστε να ελαχιστοποιηθεί η πιθανότητα επηρεασμού της συμπεριφοράς τους από τη γνώση των ειδικότερων ερευνητικών ερωτημάτων) και με τη διαδικασία που θα πρέπει να ακολουθηθεί και κλήθηκαν ελεύθερα να συμφωνήσουν για τη συμμετοχή τους.

Εφόσον υπήρξε συναίνεση, ορίστηκε η ημέρα και η ώρα επίσκεψης της ερευνήτριας στο σπίτι της οικογένειας, όπου θα γινόταν η λήψη του βίντεο. Η παρατήρηση έγινε τον Μάιο του 2009 μία απογευματινή ώρα καθημερινής ημέρας, όπου το μωρό ήταν ταϊσμένο και αλλαγμένο και είχε κοιμηθεί επαρκώς ώστε να μην επηρεαστεί η συμπεριφορά του από την ανάγκη ικανοποίησης των παραπάνω φυσικών αναγκών.

Η βιντεοσκόπηση έγινε στο σαλόνι του σπιτιού, όπου στο συγκεκριμένο χώρο υπήρχαν και πολλά από τα αγαπημένα παιχνίδια του μωρού. Η οδηγία που δόθηκε ήταν: *«Παίξτε ελεύθερα με το παιδί όπως κάνετε συνήθως»*. Κατά τη βιντεοσκόπηση στο δωμάτιο ήταν παρών μόνο ο γονέας που βιντεοσκοπούσαν με το μωρό και η ερευνήτρια, εφόσον πρώτα προηγήθηκε ένα επαρκές διάστημα εξοικείωσης του βρέφους μαζί της για την αποφυγή συμπεριφορών οι οποίες θα προέρχονταν από την παρουσία ενός ξένου τρίτου προσώπου. Στη διάρκεια της λήψης η παρουσία της ερευνήτριας ήταν διακριτική, καθόλου παρεμβατική και όσο γινόταν λιγότερο αντιληπτή απ' το βρέφος.

Η βιντεοσκόπηση περιελάμβανε πρώτα 7,50 λεπτά ελεύθερη αλληλεπίδραση του πατέρα και 10 λεπτά της μητέρας σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού με το βρέφος. Η διάρκεια παρατήρησης του βρέφους με τον πατέρα ήταν μικρότερη διότι το παιδί άρχισε να αναζητάει στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα τη μητέρα του, με αποτέλεσμα τη διακοπή της λήψης και τη μη δυνατότητα συνέχισής της.

Στο τέλος εφόσον ολοκληρώθηκε η βιντεοσκόπηση και με τους δύο γονείς, ζητήθηκαν πληροφορίες σχετικά με δημογραφικά στοιχεία της οικογένειας και με τις συνθήκες εγκυμοσύνης και τοκετού. Επίσης, ενημερώθηκαν από την ερευνήτρια για τα συγκεκριμένα ερωτήματα που η έρευνα έθετε ως στόχο να απαντήσει.

Στη συνέχεια, ακολούθησε η κατάλληλη εκπαίδευση της ερευνήτριας στην κωδικοποίηση των συμπεριφορών με τη βοήθεια βιντεοταινίας που παρέχεται μαζί με το εργαλείο (Parent/Caregiver Training Videotape). Έχοντας πλέον ορίσει καλά τις παρατηρούμενες συμπεριφορές, η ερευνήτρια παρακολούθησε πολλές φορές τις δύο βιντεοσκοπημένες ταινίες (της μητέρας και του πατέρα). Έπειτα, σημειώθηκε ο βαθμός για

τις τρεις διαστάσεις της κάθε παρατηρούμενης συμπεριφοράς (ποσότητα, ποιότητα, καταλληλότητα) στο P/CIS checklist του κάθε γονέα χωριστά και υπολογίστηκε ο συνολικός βαθμός της κάθε παρατηρούμενης συμπεριφοράς για κάθε μία από τις τρεις διαστάσεις στην 5βαθμη κλίμακα από το 1 έως το 5 (μέγιστο το 5). Με τον ίδιο τρόπο βαθμολογήθηκε και η γενική εικόνα από την αλληλεπίδραση παιδιού – μητέρας / πατέρα.

Στην εφαρμογή της κλίμακας διαπιστώθηκε ότι κάποιες συμπεριφορές που εμφανίζονταν στο βίντεο και θεωρήθηκαν σημαντικές για την αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης δεν κατέστη δυνατόν να καταγραφούν με τον τρόπο που είναι δομημένο το συγκεκριμένο εργαλείο.

Επίσης, η συγκεκριμένη κλίμακα εστιάζει στη συμπεριφορά μόνο του ενήλικα, και για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας ήταν σημαντικό να μελετηθεί και η συμπεριφορά του βρέφους η οποία προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό και εκείνη του γονέα.

Ακόμη, στη συγκεκριμένη βιντεοσκόπηση παρατηρήθηκε ότι οι ορισμοί που δίδονται σε κάθε κατηγορία προκειμένου αυτή να βαθμολογηθεί είναι πολύ σύντομοι με αποτέλεσμα να μη φαίνονται κατάλληλοι στη συγκεκριμένη συνθήκη.

Επιπρόσθετα, ο αριθμός των 11 συμπεριφορών προς κωδικοποίηση ήταν αρκετά μεγάλος, με αποτέλεσμα να παρατηρείται δυσκολία στον παρατηρητή στην κωδικοποίηση της κάθε συμπεριφοράς και σε συνδυασμό με τους σύντομους και αρκετά ασαφείς ορισμούς να εμφανίζεται σύγχυση στη διαφοροποίηση κάποιων κατηγοριών και κυρίως στις κατηγορίες «έλεγχος των πράξεων», «σχέση μεταξύ των δραστηριοτήτων» και «θέσπιση στόχων».

Ένα ακόμη σημείο που αξίζει να αναφερθεί είναι πως ενώ η βαθμολογία κυμαίνεται από το 1 έως το 5 όπου η υψηλότερη βαθμολογία θεωρείται και καλύτερη, εάν εξετάσει κανείς με προσοχή κάποιες από τις διαστάσεις που αξιολογούνται, θα μπορούσε να πει ότι η μέγιστη βαθμολογία δεν ανταποκρίνεται πάντα σε καλύτερες γονεϊκές πρακτικές. Αυτό αφορά κυρίως τη διάσταση της «ποσότητας», όπου για παράδειγμα για να βαθμολογηθεί ένας γονέας με 5 στην ποσότητα για τη «λεκτική εμπλοκή», θα πρέπει να εκφράζεται σε τέτοιο βαθμό λεκτικά που να μην αφήνει σχεδόν καθόλου χρόνο για να απαντήσει το παιδί. Επίσης, στην κατηγορία «οδηγίες» για τη βαθμολογία 5 πρέπει ο ενήλικας διαρκώς να καθοδηγεί τη συμπεριφορά του παιδιού και το μεγάλο μέρος της λεκτικής του έκφρασης να αποτελείται από εντολές. Για τον ίδιο λόγο, θα έπρεπε η βαθμολογία για την κατηγορία «αρνητικές δηλώσεις» να είναι αντίστροφη στη διάσταση της «ποσότητας». Ενδεχομένως για αυτούς τους λόγους να έχουν χρησιμοποιηθεί επιμέρους οι διαστάσεις της «ποιότητας» και

της «καταλληλότητας» για την αξιολόγηση της «μητρικής ευαισθησίας» (Huang, Caughy, Genevro & Miller, 2005; Vorria et al., 2003).

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω αδυναμίες του εργαλείου οι κατηγορίες προς παρατήρηση διαφοροποιήθηκαν, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία νέα κλίμακα κωδικοποίησης που περιελάμβανε μεταβλητές, οι οποίες αφορούσαν στη συναισθηματική έκφραση και στη συμπεριφορά τόσο του γονέα, όσο και του βρέφους καθώς και στη δυαδική επικοινωνία.

Κεφάλαιο 8: Μέθοδος

8.1 Συμμετέχοντες

Στην παρούσα μελέτη συμμετείχαν 10 ζευγάρια γονέων (10 μητέρες και 10 πατέρες) με τα βρέφη τους, ηλικίας 10 έως 12 μηνών (Ηλικιακό Εύρος: 10.0 – 12.3, Μ.Ο.:11.3, Τ.Α.: 0.9). Έχοντας ως επιμέρους στόχο τη σύγκριση ορισμένων συμπεριφορών των γονέων κατά την αλληλεπίδρασή τους με τα βρέφη τους, λαμβάνοντας υπόψη το φύλο των βρεφών, έγινε προσπάθεια στο δείγμα να συμπεριληφθούν ισοδύναμος αριθμός αγοριών και κοριτσιών. Συγκεκριμένα, συμμετείχαν 5 αγόρια (50%) και 5 κορίτσια (50%). Ακόμη, θέλοντας να γίνει σύγκριση ανάμεσα στα πρωτότοκα και στα υστερότοκα βρέφη, περιλήφθηκαν στην έρευνα 5 βρέφη (50%) τα οποία ήταν πρωτότοκα, 3 (30%) που είχαν γεννηθεί δεύτερα σε σειρά και 2 (20%) που ήταν τα τρίτα παιδιά της οικογένειας.

Πίνακας 8.1 Χαρακτηριστικά των 10 βρεφών ως προς την ηλικία, το φύλο και τη σειρά γέννησης

Ηλικία	Φύλο		Σειρά Γέννησης	
Εύρος: Ελάχιστο: 10.0 Μέγιστο: 12.3	Αγόρι	5	Πρώτο	5
Μέσος όρος ηλικίας: 11.3			Δεύτερο	3
Τυπική απόκλιση: 0.9	Κορίτσι	5	Τρίτο	2

Συνολικά προσεγγίστηκαν για να λάβουν μέρος στη μελέτη 41 γονείς (32 μητέρες και 9 πατέρες), οι οποίοι ενημερώθηκαν για το στόχο και τη διαδικασία της έρευνας και τους ζητήθηκε να ενημερώσουν και τους συζύγους τους ώστε τελικά να αποφασίσουν από κοινού για τη συμμετοχή τους ή όχι στην έρευνα. Από αυτά τα ζευγάρια γονέων τα 31 αρνήθηκαν να συμμετάσχουν. Συγκεκριμένα, 15 μητέρες δήλωσαν ότι ο σύζυγός τους αισθανόταν άβολα με τη βιντεοσκόπηση, ενώ οι ίδιες θα το ήθελαν πολύ να συμμετέχουν, 6 γονείς δήλωσαν ότι και οι δύο ήταν αρνητικοί προς τη διαδικασία της βιντεοσκόπησης λόγω του ότι τα βίντεο που θα ληφθούν αποτελούν προσωπικά δεδομένα, 2 ζευγάρια γονέων ενημέρωσαν ότι δεν μπορούν να λάβουν μέρος διότι η συγκεκριμένη χρονική περίοδος ήταν δύσκολη για τους

ίδιους (ένα ζευγάρι είχε πένθος λόγω απώλειας προσφιλούς προσώπου και το άλλο μετακόμιζε σε ένα μεγαλύτερο σπίτι) και τέλος 8 ζευγάρια αρνήθηκαν διότι δεν είχαν χρόνο διαθέσιμο για τη λήψη του βίντεο (εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι από αυτά τα ζευγάρια τα 4 δήλωσαν ότι οι πατέρες των βρεφών λόγω εργασίας γυρίζουν σπίτι πολύ αργά, όταν τα μωρά τους ήδη κοιμούνται).

Κριτήρια επιλογής των συμμετεχόντων

Για τη συμμετοχή στην έρευνα, κρίθηκε απαραίτητη η απουσία ψυχοπαθολογίας ή σοβαρής σωματικής αναπηρίας των γονέων (παράγοντες οι οποίοι πιθανότατα θα επηρέαζαν τη συμπεριφορά τους κατά την αλληλεπίδραση με τα βρέφη) καθώς και η ελληνική καταγωγή των υποκειμένων, ώστε να μπορούν τα αποτελέσματα να γενικευτούν στο βαθμό που είναι εφικτό στον ευρύτερο ελληνικό πληθυσμό και να ελαχιστοποιηθεί η επιρροή κάποιας άλλης εθνικότητας στον τρόπο αλληλεπίδρασης των γονέων με τα βρέφη. Επίσης, ένα άλλο σημαντικό κριτήριο επιλογής των υποκειμένων στην έρευνα αποτέλεσε η ένταξή τους στο μέσο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, ώστε να υπάρχει ομοιομορφία και να αποκλειστεί η επιρροή παραγόντων που σχετίζονται με το διαφορετικό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο στον τρόπο αλληλεπίδρασης των γονέων με τα μωρά τους.

Επίσης, κρίθηκε απαραίτητο για τους σκοπούς της έρευνας να εξαιρεθούν τα βρέφη που δεν ανήκαν στα πλαίσια της τυπικής-φυσιολογικής ανάπτυξης (διότι πιθανότατα η συμπεριφορά των γονέων θα επηρεάζονταν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του βρέφους) και εκείνα τα βρέφη που ήταν μικρότερα από 10 μηνών ή μεγαλύτερα από 12 μηνών, ώστε να ανήκουν στην ίδια ηλικιακή βαθμίδα.

Περιγραφή των συνθηκών σύλληψης, εγκυμοσύνης και τοκετού

Η πλειοψηφία των γονέων του δείγματος (80%), δεν ανέφερε δυσκολίες σύλληψης, με εξαίρεση 2 ζευγάρια γονέων (20%), όπου απάντησαν θετικά. Επίσης, για κανένα από τα βρέφη που συμμετείχαν στην έρευνα η σύλληψη δεν έγινε με υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Δύο μητέρες μόνο (20%) ανέφεραν ότι είχαν διακοπή κύησης λόγω επιλοκής σε προηγούμενη εγκυμοσύνη, ενώ οι υπόλοιπες 8 (80%) έδωσαν αρνητική απάντηση. Ως προς τον προγραμματισμό ή όχι της εγκυμοσύνης, στα 4 βρέφη (40%) ήταν μη προγραμματισμένη, ενώ στα υπόλοιπα 6 (60%) ήταν προγραμματισμένη.

Σύμφωνα, με τις αναφορές των γονέων, η πορεία της εγκυμοσύνης όλων των βρεφών του δείγματος ήταν φυσιολογική. Ο τοκετός για 7 βρέφη (70%) ήταν φυσιολογικός, ενώ για τα υπόλοιπα 3 (30%) ο τοκετός έγινε με καισαρική τομή (στο ένα λόγω μικρού ομφάλιου λώρου, στο άλλο λόγω προηγούμενης καισαρικής τομής και στο τρίτο λόγω παρατεταμένης κύησης). Όσον αφορά στην παρουσία του πατέρα στον τοκετό, 4 πατέρες (40%) ήταν παρόντες κατά τη διάρκεια του τοκετού, ενώ οι υπόλοιποι 6 (60%) δεν ήταν. Τέλος, για την πλειοψηφία των μητέρων (90%), ο τοκετός επιτεύχθηκε χωρίς επιπλοκές, με εξαίρεση μία (10%) όπου υπήρχε δυσκολία λόγω δυστοκία ώμων.

Χαρακτηριστικά της νεογνικής και πρώτης βρεφικής περιόδου των βρεφών

Όλα τα βρέφη του δείγματος ήταν τελειόμηνα και το βάρος γέννησής τους ήταν φυσιολογικό (Εύρος: 2.74 – 4.25, Μ.Ο.: 3.37, Τ.Α.: 0.55). Κανένα από τα βρέφη δεν χρειάστηκε να μπει σε θερμοκοιτίδα και δεν είχε κατά τη διάρκεια της πρώτης νεογνικής και βρεφικής περιόδου κάποια επιπλοκή στην υγεία του που να έχρηζε ιδιαίτερης ιατρικής φροντίδας.

Όλες οι μητέρες του δείγματος, είχαν θηλάσει τα βρέφη τους για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και μία μητέρα εξακολούθησε ακόμη να θηλάζει (Εύρος μηνών θηλασμού: 1-12, Μ.Ο.: 5.5, Τ.Α.:3.09).

Ως προς τις συνήθειες ύπνου, όλοι οι γονείς ανέφεραν σταθερές πρακτικές (ίδιες συνήθειες και για τις 7 ημέρες της εβδομάδας). Συγκεκριμένα, τα περισσότερα βρέφη (70% του δείγματος) κοιμόντουσαν στο δικό τους δωμάτιο, ενώ τα υπόλοιπα 3(30%) κοιμόντουσαν στην κρεβατοκάμαρα των γονέων τους αλλά στην κούνια τους. Κανένα βρέφος δεν κοιμόταν μαζί με τους γονείς του στο κρεβάτι.

Περιγραφικά χαρακτηριστικά των γονέων

Η χρονολογική ηλικία των μητέρων που συμμετείχαν στη μελέτη, κυμαίνονταν από 28 έως 41 έτη (Μ.Ο.: 33.4, Τ.Α.: 3.75). Αντίστοιχα, η ηλικία των πατέρων κυμαίνονταν από 30 έως 44 έτη (Μ.Ο.: 35.1, Τ.Α.: 3.98).

Ως προς την εκπαίδευση των γονέων, 6 μητέρες (60%) είχαν λάβει ανώτατη εκπαίδευση, 1(10%) ανώτερη εκπαίδευση (απόφοιτη ΤΕΙ), 2 (20%) είχαν τελειώσει τεχνική σχολή και 1 (10%) ήταν απόφοιτη λυκείου. Όσον αφορά στην εκπαίδευση των πατέρων οι

μισοί (50%) είχαν λάβει ανώτατη εκπαίδευση, 3(30%) ανώτερη και 2(20%) ήταν απόφοιτοι λυκείου. Ποικιλία υπάρχει και ως προς την επαγγελματική απασχόληση των γονέων όπου οι περισσότεροι (7 μητέρες και 8 πατέρες) ήταν επιστήμονες.

Όσον αφορά στην εργασία της μητέρας, 4 μητέρες (40%) δεν εργάζονταν στην παρούσα φάση (λόγω άδειας μητρότητας), ενώ οι υπόλοιπες 6 (60%) εργάζονταν από 30 έως 45 ώρες την εβδομάδα (Μ.Ο. 38.3, Τ.Α.: 5.16). Όσον αφορά στην εργασία του πατέρα όλοι εργάζονταν από 40 έως 75 ώρες εβδομαδιαίως (Μ.Ο.: 49.4, Τ.Α.: 11.48).

Τέλος, ο τόπος διαμονής των οικογενειών που συμμετείχαν στην έρευνα, για 5 οικογένειες (50%) ήταν το νησί της Χίου, 2 έμεναν στην Αθήνα (20%), 1 οικογένεια (10%) στη Θεσσαλονίκη, 1 στη Λαμία (10%) και 1 στην Ορεστιάδα (10%).

8.2 Μέσα συλλογής των δεδομένων

Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης χορηγήθηκε ένα ερωτηματολόγιο (παράρτημα Α) που κατασκευάστηκε από την ερευνήτρια με στόχο τη συλλογή δημογραφικών στοιχείων για την οικογένεια, πληροφορίες που αφορούσαν στους γονείς, στο βρέφος και στις συνθήκες σύλληψης, εγκυμοσύνης, τοκετού, νεογνικής και πρώτης βρεφικής περιόδου.

Ακόμη το ερωτηματολόγιο περιείχε έναν πίνακα όπου αναφέρονταν 11 από τις πιο συχνές δραστηριότητες που κάνει ένας γονέας με το παιδί του, ώστε να συμπληρώσουν ο πατέρας και η μητέρα του μωρού ξεχωριστά τη συχνότητα με την οποία εφαρμόζουν τη συγκεκριμένη δράση. Συγκεκριμένα, ο γονέας για κάθε συμπεριφορά θα έπρεπε να επιλέξει ανάμεσα σε πέντε εναλλακτικές απαντήσεις διαβαθμιστικής κλίμακας, στην οποία οι διάφορες βαθμίδες αντιστοιχούσαν σε αριθμητική κλίμακα (πάντα=5, πολύ συχνά=4, συχνά=3, περιστασιακά=2 και ποτέ= 1). Οι γονείς καλούνταν να απαντήσουν για παράδειγμα σε ερωτήσεις όπως «Πόσο συχνά ντύνετε το μωρό σας» ή «Πόσο συχνά παίζετε μαζί του».

Η βιντεοσκόπηση της αλληλεπίδρασης των γονέων με το βρέφος έγινε με ψηφιακή βιντεοκάμερα τύπου Sony DCR-SR35E.

8.3 Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Η συλλογή των υποκειμένων ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 2009 και ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 2009.

Αρχικά γίνονταν τηλεφωνική ενημέρωση στους γονείς σχετικά με το γενικότερο στόχο της συγκεκριμένης έρευνας (την παρατήρηση της αλληλεπίδρασης των γονέων με τα βρέφη τους) και με τη διαδικασία που θα πρέπει να ακολουθηθεί (βιντεοσκόπηση και συμπλήρωση ερωτηματολογίου) και καλούνταν να συμφωνήσουν για τη συμμετοχή τους.

Εφόσον υπήρχε συναίνεση, ορίζονταν η ημέρα και η ώρα επίσκεψης της ερευνήτριας στο σπίτι της οικογένειας, όπου και γινόταν η βιντεοσκόπηση. Οι παρατηρήσεις προγραμματιζόνταν απογευματινές ώρες, όπου τα μωρά ήταν ταϊσμένα και αλλαγμένα και είχαν κοιμηθεί επαρκώς ώστε να μην επηρεάζεται η συμπεριφορά τους από την ανάγκη ικανοποίησης των παραπάνω φυσικών αναγκών.

Όλοι οι γονείς είχαν τη δυνατότητα επιλογής του χώρου στον οποίο θα γινόταν η βιντεοσκόπηση. Η μόνη οδηγία από την ερευνήτρια ήταν να είναι ένας ήσυχος χώρος, ώστε να καταγράφεται καλύτερα η επικοινωνία και οικείος για το παιδί. Σχεδόν όλοι οι γονείς, επέλεξαν να γίνει η παρατήρηση στο σαλόνι του σπιτιού, όπου υπήρχαν πολλά από τα αγαπημένα παιχνίδια των βρεφών τους και μόνο δύο ζευγάρια γονέων αποφάσισαν να γίνει η λήψη του βίντεο στο δωμάτιο του παιδιού.

Αφού, μεσολαβούσε κάθε φορά ένα επαρκές διάστημα εξοικείωσης του βρέφους στην παρουσία της ερευνήτριας, μέσα στο οποίο οι γονείς μετά από αίτηση της ερευνήτριας υπέγραφαν τη συγκατάθεση κατόπιν ενημέρωσης για τη συμμετοχή στην έρευνα (Παράρτημα Β) ξεκινούσε η παρατήρηση. Η βιντεοσκόπηση έγινε σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού και η οδηγία που δίνονταν ήταν: *«Παίξτε ελεύθερα με το παιδί σας όπως κάνετε συνήθως»*.

Κατά τη διάρκεια της παρατήρησης, στο δωμάτιο ήταν παρών μόνο ο γονέας που βιντεοσκοπούσαν με το μωρό (ώστε να μην επηρεάζεται η συμπεριφορά του βρέφους από την παρουσία του άλλου γονέα) και η ερευνήτρια. Η παρουσία της ερευνήτριας ήταν διακριτική, καθόλου παρεμβατική και όσο γινόταν λιγότερο αντιληπτή απ' το βρέφος.

Ο κάθε γονέας βιντεοσκοπούσαν 10 λεπτά (βέβαια σε δύο περιπτώσεις, η διάρκεια της παρατήρησης του πατέρα ήταν λιγότερη διότι το μωρό αναζητούσε τη μητέρα του). Επίσης, ένα από τα βρέφη του δείγματος, αλληλεπίδρασε με τη μητέρα του στην αγγλική γλώσσα, διότι μεγάλωνε σε δίγλωσσο περιβάλλον (η μητέρα, αν και Ελληνίδα, του μιλούσε αγγλικά και ο πατέρας του ελληνικά). Για να αμβλυνθεί όσο είναι δυνατόν ο παράγοντας της

κόπωσης του βρέφους και να μην υπάρχει επιρροή της σειράς παρατήρησης, η σειρά παρατήρησης για τους δύο γονείς ήταν εναλλασσόμενη, δηλαδή πέντε φορές βιντεοσκοπήθηκαν οι μητέρες πρώτες και αντίστοιχα τις υπόλοιπες πέντε οι πατέρες πρώτοι.

Στο τέλος, εφόσον ολοκληρώνονταν η βιντεοσκόπηση και με τους δύο γονείς, ζητούνταν από την ερευνήτρια η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι ενώ η ερευνήτρια δεν όριζε από ποιο άτομο θα απαντηθεί, σε όλες τις περιπτώσεις εκτός από μία η συμπλήρωση έγινε από τη μητέρα.

8.4 Ανάπτυξη του συστήματος κωδικοποίησης

Σε πρώτο στάδιο, έγινε παρακολούθηση όλων των βίντεο επαναλαμβανόμενες φορές μέσω του προγράμματος “Windows Media Player Classic” στον υπολογιστή και σημειώθηκαν με λεπτομέρεια οι παρατηρούμενες συμπεριφορές των γονέων και των βρεφών κατά την αλληλεπίδρασή τους σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού. Στη συνέχεια, έχοντας προσεκτικά μελετήσει, διάφορα συστήματα κωδικοποίησης, τα οποία έχουν ευρέως χρησιμοποιηθεί όπως το Nursing Child Assessment Satellite Training (NCAST) Scales (Barnard et al., 1989· Sumner & Spietz, 1994), το Parent-Child Early Relationship Assessment (PCERA) (Burns, Chethik, Burns & Clark, 1991· Clark, 1999· Clark, Musick, Stott, Klehr & Cohler, 1984) και έχοντας εξοικειωθεί από την πιλοτική έρευνα με το Parent/Caregiver involvement scale (P/CIS) (Farran et al., 1986), δημιουργήθηκε από την ερευνήτρια μία μικρότερη ομάδα από συμπεριφορές οι οποίες χαρακτήριζαν βασικά σημεία της δυαδικής αλληλεπίδρασης που θα ήταν σκόπιμο να κωδικοποιηθούν και να μελετηθούν. Στο τρίτο στάδιο, κατηγοριοποιήθηκαν αυτές οι συμπεριφορές σε ευρύτερες περιεκτικές ομάδες, οι οποίες θα αποτελούσαν και τις μεταβλητές της συγκεκριμένης έρευνας.

Ως αποτέλεσμα του τρίτου σταδίου, δημιουργήθηκαν 14 μεταβλητές, από τις οποίες, 10 αφορούσαν στη συμπεριφορά του γονέα, 3 αφορούσαν στη συμπεριφορά του βρέφους και 1 αφορούσε στη δυαδική επικοινωνία.

Συγκεκριμένα, οι μεταβλητές οι οποίες αφορούσαν στο γονέα ήταν το Συναίσθημα Γονέα (θετικό, ουδέτερο, αρνητικό), η Τρυφερότητα, η Ευαισθησία στα σήματα του βρέφους, η Διδακτική Συμπεριφορά, η Ενίσχυση των Κοινωνικών Δεξιοτήτων, ο Τρόπος Απόσπασης της Προσοχής του βρέφους, το Είδος Παιχνιδιού που παρουσιάζεται, η Παρεμβατική Συμπεριφορά, ο Γονέας ως Παρατηρητής και τέλος η Μη Εμπλοκή του Γονέα σε δράση.

Οι μεταβλητές που αφορούσαν στο βρέφος ήταν το Συναίσθημα του βρέφους (θετικό, ουδέτερο, αρνητικό), η Ανταπόκριση στο Γονέα και η Αποφυγή του Γονέα. Η μεταβλητή που αφορούσε στη δυαδική επικοινωνία ήταν η Μοιρασμένη Προσοχή.

Για την κάθε μία μεταβλητή, δόθηκε ένας αυστηρός ορισμός, ώστε να υπάρχει σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στην κάθε συμπεριφορά. Παρακάτω παρατίθενται ο ορισμός των υπό μελέτη μεταβλητών:

ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΓΟΝΕΪΚΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ

- **Συναίσθημα**

Θετικό συναίσθημα: Κάθε έκφραση προσώπου που δηλώνει χαρά π.χ. χαμόγελο (μάτια συνήθως ανοιχτά, χείλια ελαφρώς τεντωμένα που προκαλούν ρυτίδες σε κάθε πλευρά του στόματος και μάγουλα που σύρονται ελαφρώς προς τα επάνω), γέλιο (μάτια ανοιχτά, φρύδια σηκωμένα, στόμα ανοιχτό που προκαλεί ρυτίδες σε κάθε πλευρά του στόματος, μάγουλα που σύρονται προς τα επάνω, διακεκομμένος ήχος φωνής), φωνή παιχνιδιάρικη ή έκπληξη (μάτια ανοιχτά, φωτεινά, φρύδια ελαφρώς σηκωμένα, στόμα ανοιχτό ή κλειστό, συχνά ήχος από επιφώνημα) ή ενθουσιασμό (μάτια ανοιχτά, φωνή ζωνρή, στόμα ανοιχτό, φρύδια σηκωμένα, θετικά επιφώνηματα τύπου: « Α, τι ωραία!!» ή θαυμασμό: μάτια ζωνρά, στόμα ανοιχτό, όπου το κάτω χείλος στρέφεται προς το πηγούνι, φρύδια ελαφρώς τεντωμένα, συχνά επιφώνημα του τύπου Ω!).

Ουδέτερο συναίσθημα: Κάθε έκφραση προσώπου ουδέτερη που δεν δείχνει συναίσθημα ούτε αρνητικό, αλλά ούτε και θετικό (π.χ. μάτια σε φυσιολογικό πλάτος, φρύδια σε φυσική θέση).

Αρνητικό συναίσθημα: Κάθε έκφραση προσώπου που δηλώνει αρνητικό συναίσθημα, πρόσωπο αυστηρό, πρόσωπο εκνευρισμένο, συνοφρυωμένο, με αρνητική γκριμάτσα, βλέμμα και φρύδια συνήθως στραμμένα προς τα κάτω, οι δύο πλευρές του στόματος στραμμένες προς το πηγούνι. Ομιλία που δείχνει ενόχληση ή θυμό π.χ. ο γονέας μιλάει με έντονη και αυστηρή φωνή.

- **Τρυφερότητα**

Η έκφραση του προσώπου του γονέα είναι είτε ουδέτερη είτε θετική και δείχνει κάποια ένδειξη τρυφερότητας π.χ. χαϊδεύει, αγκαλιάζει, φιλάει, εκφράζει λεκτικά την τρυφερότητα π.χ. χαϊδευτικές προσφωνήσεις (όπως «αγάπη μου!») και ρήση υποκοριστικών (Γιωργάκη κ.λ.π.).

- **Ευαισθησία στα σήματα του βρέφους**

Οποιαδήποτε συμπεριφορά του γονέα, σχετίζεται και προκύπτει από τη συμπεριφορά του βρέφους (φωνήσεις, βλέμμα, συναισθηματική κατάσταση, κινήσεις, απαιτήσεις του παιδιού) π.χ.

- Συμπεριφορές φροντίδας (κάθε πράξη ή συνδυασμός πράξεων που αφορούν μόνο στις ανάγκες του βρέφους, όπως τάισμα, καθαρισμός, ντύσιμο, αλλαγμα, καλλωπισμός)
- Ενέργειες που γίνονται για την προστασία του βρέφους (π.χ. κράτημα του χεριού του βρέφους για να μην πέσει απότομα κάτω και χτυπήσει κ.λ.π.)
- Καθησυχασμός του βρέφους όταν είναι αναστατωμένο (π.χ. το σηκώνει πάνω όταν είναι ξαπλωμένο, το αφήνει κάτω όταν δεν θέλει αγκαλιά, του βάζει πιπίλα)
- Φωνοποίηση της συναισθηματικής κατάστασης, των προτιμήσεων και των ενεργειών στις οποίες θέλει να προβεί το βρέφος, είτε με καταφατική μορφή, είτε με μορφή ερώτησης π.χ. «α, δεν θέλεις...», «Τι θέλεις», «Πού θες να πας»
- Επιβράβευση/Επαινος του βρέφους για κάτι που έκανε είτε λεκτικά (π.χ. «Μπράβο!!»), είτε σωματικά (π.χ. χειροκρότημα) ή και με συνδυασμό αυτών των δύο τρόπων
- Κατάλληλη διαμόρφωση του περιβάλλοντος, ώστε να επιτύχει το βρέφος ευκολότερα αυτό που θέλει να κάνει (π.χ. του φέρνει πιο κοντά το παιχνίδι που κατάλαβε ότι ενδιαφέρει το βρέφος). Εδώ περιλαμβάνεται και η τοποθέτηση του βρέφους σε κατάλληλη θέση για το σκοπό του παιχνιδιού
- Εναρμόνιση με τις προτιμήσεις του βρέφους (ενασχόληση με το παιχνίδι ή το αντικείμενο που τράβηξε την προσοχή του βρέφους, ανταπόκριση στο παιχνίδι που ξεκινάει το βρέφος, αλλαγή παιχνιδιού όταν φαίνεται ότι δεν αρέσει στο βρέφος, δίνει το αντικείμενο που κρατάει στο βρέφος όταν αυτό φαίνεται ότι θέλει να το πάρει)

- Επανάληψη των φωνήσεων του παιδιού (το μωρό λέει «ντα» και ο γονέας λέει το ίδιο)
 - Φωνοποίηση των κινήσεων του παιδιού, για παράδειγμα λέει «Ωπα!» όταν το μωρό κάθεται στο πάτωμα ή λέει «έπεσες» όταν το παιδί πέφτει κάτω.
- **Διδακτική συμπεριφορά**

Κάθε ενέργεια που έχει ως στόχο να κατανοήσει το παιδί μια ιδέα, μια έννοια ή να καταφέρει να κάνει κάτι με το σώμα του π.χ.

- Παρουσίαση και ονομασία αντικειμένων (αναφορά στο όνομα, στο χρώμα, στο μέγεθος, στο σχήμα του αντικειμένου, σε αριθμούς)
- Οδηγίες για το χειρισμό αντικειμένων (εξηγεί ή δείχνει ο γονέας πώς να χειριστεί το βρέφος το παιχνίδι)
- Ερωτήσεις τεστ (π.χ. «πώς κάνει το άλογο»)
- Ενίσχυση της λεκτικής ικανότητας (όπως για παράδειγμα το παιδί λέει «μπα» και ο γονέας του λέει «μπαμπά!»)
- Ανάγνωση κειμένων
- Ενίσχυση κινητικών δεξιοτήτων (ο γονέας κάθεται μακριά και φωνάζει ή/και γνέφει στο παιδί «Ελα!» ή παροτρύνει το παιδί να διανύσει μία απόσταση για να πάει σε ένα συγκεκριμένο μέρος).

- **Ενίσχυση κοινωνικών δεξιοτήτων**

Κάθε ενέργεια που έχει ως στόχο την ενθάρρυνση της επικοινωνίας π.χ. εντολές του τύπου «Κάνε μα τη μανούλα!», «Θα μου δώσεις ένα φιλάκι», «Κάνε γεια!», «Μίλα στο τηλέφωνο!» και η ανταπόκριση λέγοντας «Ευχαριστώ!» με ζωντανό ύφος όταν το βρέφος δίνει κάτι στο γονέα. Επίσης, εκφράσεις του τύπου: «Φώναξε τον μπαμπά!», όταν το παιδί όμως πριν δεν έχει φωνοποιήσει καθόλου».

- **Τρόπος απόσπασης της προσοχής του βρέφους**

Κάθε συμπεριφορά του γονέα που στόχο έχει να τραβήξει την προσοχή του παιδιού προς κάτι όταν αυτό έχει στραμμένο το βλέμμα προς άλλη κατεύθυνση π.χ.

- Χτύπημα χεριών ή αντικειμένων για να προκληθεί θόρυβος
- Φωνή του ονόματος του βρέφους
- Άγγιγμα στο σώμα του βρέφους
- Παραγωγή ήχων με τη φωνή του
- Κούνημα αντικειμένου στο οπτικό πεδίο του βρέφους
- Επιφώνημα θαυμασμού όπως «Α, τι ωραία που είναι!!!», καθώς ο γονέας χειρίζεται μόνος του ένα αντικείμενο.

- **Είδος παιχνιδιού που παρουσιάζεται**

Τρόποι που προτιμάει ο γονέας να διασκεδάσει το βρέφος του και να του δώσει χαρά:

- Ηχητικά παιχνίδια (π.χ. τραγούδια, αστείοι ήχοι, παιχνίδια με θόρυβο)
- Ήπια σωματικά παιχνίδια (π.χ. γαργάλημα, μετακίνηση άκρων)
- Μαζικά σωματικά παιχνίδια (μαζική κίνηση του σώματος του βρέφους όπως το σήκωμα ψηλά, τοποθέτηση σε κινούμενο αλογάκι)
- Παιχνίδια με απρόβλεπτο χαρακτήρα, παιχνίδια ξαφνιάσματος (π.χ. εμφάνιση και κρύψιμο προσώπου, αστείο πρόσωπο κ.λ.π.)
- Οπτικά παιχνίδια που απαιτούν την προσοχή (π.χ. κούκλα σε λουλούδι που ανοιγοκλείνει)
- Γνωστικά παιχνίδια (π.χ. ταυτίσεις, αντικείμενα σε διάφορα μεγέθη που πρέπει να μπει το ένα μέσα στο άλλο, κυβάρια, lego κ.λ.π.).

- **Παρεμβατική συμπεριφορά**

Εδώ, περιλαμβάνεται κάθε συμπεριφορά που έχει ως στόχο τον έλεγχο των πράξεων του παιδιού, την παρεμπόδιση στις ενέργειες του βρέφους ή/και την αλλαγή της δράσης του:

- Λεκτικές απαγορεύσεις («Μη αυτό!, Κακό!»)

- Σωματικές απαγορεύσεις (κράτημα του χεριού του, ώστε να μην πιάσει ένα αντικείμενο ή να μη φύγει)
- Εντολές (ο γονέας λέει ή δείχνει στο παιδί ποιες δραστηριότητες πρέπει να κάνει, για παράδειγμα λέει «εδώ μέσα βάλε τη μπαλίτσα» ή λέει «εγώ θα σου τα δίνω και εσύ θα τα βάζεις»). Εδώ συμπεριλαμβάνονται και οι πιο απλές εντολές όπως «κοίτα!», «έλα!», «πάρε!»
- Έναρξη νέας δράσης (παρουσιάζει ένα διαφορετικό παιχνίδι, ενώ το παιδί εκείνη την ώρα ασχολείται ευχάριστα με ένα άλλο)
- Επιμονή στη συνέχεια της δράσης που ήδη είχε αρχίσει το παιδί (παρόλο που το βρέφος δίνει σήμα ότι δεν του αρέσει το παιχνίδι, ο γονέας συνεχίζει να παίζει μαζί του)
- Κριτική του τύπου «...Ω!..το διάλυσες πάλι...» ή «...τι κάνεις, τα πετάς όλα τώρα...» κ.λ.π.

- **Ο γονέας ως παρατηρητής**

Εδώ ο γονέας, δεν συμμετέχει ενεργά στο παιχνίδι, ούτε μιλάει στο παιδί, αλλά παρατηρεί απλά τη δράση του παιδιού και κάποιες φορές χαμογελάει, άλλες όχι (εδώ δεν συμπεριλαμβάνονται οι συμπεριφορές που αναφέρονται στην ευαισθησία στα σήματα του βρέφους, ούτε οι συμπεριφορές που εκφράζουν τρυφερότητα).

- **Μη εμπλοκή σε δράση**

Ο γονέας, δεν συμμετέχει ενεργά στις δράσεις του βρέφους, ούτε καν ακόμη ως παθητικός παρατηρητής. Έχει το βλέμμα στραμμένο μακριά από το παιδί του, ασχολείται με κάτι άλλο (για παράδειγμα μιλάει στο τηλέφωνο) και η έκφρασή του είναι συνήθως ουδέτερη (εξαιρούνται οι συμπεριφορές που πάει να φέρει κάτι στο παιδί ή που αναζητάει κάποιο παιχνίδι για να το δώσει στο παιδί).

ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΡΕΦΟΥΣ

- **Συναίσθημα**

Θετικό συναίσθημα: Κάθε έκφραση προσώπου που δηλώνει χαρά π.χ. χαμόγελο (μάτια συνήθως ανοιχτά, χείλια ελαφρώς τεντωμένα που προκαλούν ρυτίδες σε κάθε πλευρά του στόματος και μάγουλα που σύρονται ελαφρώς προς τα επάνω), γέλιο (μάτια ανοιχτά, φρύδια σηκωμένα, στόμα ανοιχτό που προκαλεί ρυτίδες σε κάθε πλευρά του στόματος, μάγουλα που σύρονται προς τα επάνω, διακεκομμένος ήχος φωνής), θετικές φωνήσεις (κίνηση γλώσσας και στόματος), κούνημα χεριών ή/και ποδιών χαρωπά, ρυθμικές κινήσεις σώματος ή έκπληξη: μάτια ανοιχτά, φωτεινά, φρύδια ελαφρώς σηκωμένα, στόμα ανοιχτό ή κλειστό ή ενθουσιασμό: π.χ. μάτια ανοιχτά, φωνή ζωηρή, στόμα ανοιχτό, φρύδια σηκωμένα, θετικές φωνήσεις.

Ουδέτερο συναίσθημα: Κάθε έκφραση προσώπου ουδέτερη που δεν δείχνει συναίσθημα ούτε αρνητικό, αλλά ούτε και θετικό (π.χ. μάτια σε φυσιολογικό πλάτος, φρύδια σε φυσική θέση).

Αρνητικό συναίσθημα: Η έκφραση του προσώπου του βρέφους δείχνει στενοχώρια ή είναι ουδέτερη, το βλέμμα είναι είτε στραμμένο προς το γονέα είτε όχι και η εκφορά των ήχων είναι αρνητική (γκρίνια, κλάμα):

- Κλάμα: στόμα ανοιχτό, μάτια μισόκλειστα με δάκρυα
- Ανησυχία: ιδιαίτερη κινητικότητα(κουνάει νευρικά χέρια-πόδια), πρόσωπο συνοφρυωμένο, ρυτίδες γύρω από τα μάτια και τη μύτη, κλειστά ή τραβηγμένα χείλη
- Θυμός: πρόσωπο εκνευρισμένο, συνοφρυωμένο, με αρνητική γκριμάτσα
- Αρνητικές φωνήσεις.

- **Ανταπόκριση στο γονέα**

Οποιαδήποτε συμπεριφορά του βρέφους προκύπτει ως θετική ανταπόκριση σε ορισμένη συμπεριφορά του γονέα του η οποία έχει προηγηθεί χρονικά π.χ.

- Ο γονέας πρώτα φωνάζει το όνομα του παιδιού και έπειτα εκείνο στρέφει το βλέμμα του προς το γονέα
- Ο γονέας πρώτα επιδεικνύει ή φέρνει ένα αντικείμενο κοντά στο βρέφος και το βρέφος έπειτα στρέφει το βλέμμα του προς το συγκεκριμένο αντικείμενο
- Ο γονέας πρώτα παρουσιάζει και ξεκινάει ένα παιχνίδι και το παιδί έπειτα ανταποκρίνεται και εμπλέκεται σε αυτό (π.χ. απλώνει το χέρι του για να πάρει κάτι που του δίνει ο γονέας, γελάει με το αστείο πρόσωπο του γονέα του κ.λ.π.). Εδώ, δεν περιλαμβάνεται η εμπλοκή στο παιχνίδι μετά από εντολή του γονέα
- Ο γονέας πρώτα θέτει μία ερώτηση στο παιδί όπως για παράδειγμα «τι ήταν αυτό» έπειτα από έναν ήχο που ακούστηκε και το παιδί επαναλαμβάνει τον ήχο
- Ο γονέας δίνει μια εντολή προς το παιδί όπως για παράδειγμα «κάνε παλαμάκια!», «έλα!», «πάρε!» και το παιδί έπειτα την εκτελεί.

- **Αποφυγή γονέα**

Οποιαδήποτε συμπεριφορά του βρέφους δείχνει ότι το παιδί δεν θέλει να συμμετέχει σε κοινή δράση με το γονέα (για παράδειγμα απομάκρυνσή του από αυτόν, βλέμμα παθητικό μακριά από το γονέα όσο και να προσπαθεί να αποσπάσει την προσοχή του ή από το αντικείμενο που του επιδεικνύει ο γονέας). Το βρέφος κατά τη συγκεκριμένη συμπεριφορά δεν είναι χαρούμενο ή είναι ουδέτερο και αν υπάρχουν φωνήσεις είναι αρνητικές. Η συγκεκριμένη κλίμακα αποκλείει την ανταπόκριση στο γονέα, καθώς και τη μοιρασμένη προσοχή.

ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΥΑΔΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

- **Μοιρασμένη προσοχή**

- Μοιρασμένη προσοχή προς αντικείμενα: ο γονέας και το βρέφος έχουν στραμμένη την προσοχή τους προς το ίδιο αντικείμενο.

- Μοιρασμένη προσοχή προς πρόσωπα: ο γονέας έχει στραμμένο το βλέμμα του προς το πρόσωπο του βρέφους και το αντίστροφο, δηλαδή το βρέφος έχει στραμμένο το βλέμμα του προς το πρόσωπο του γονέα.

Η κωδικοποίηση του θετικού συναισθήματος, με τη διεύρυνση των χειλιών και τη διαμόρφωση του στόματος, των ματιών και των μάγουλων έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν και από άλλους ερευνητές (Etzel & Gewirtz, 1967· Field, Woodson, Greenberg & Cohen, 1982).

Το φύλλο κωδικοποίησης αποτελούνταν από τρεις σελίδες, λόγω του αριθμού των παρατηρούμενων συμπεριφορών οι οποίες ήταν στο σύνολο 54 (Παράρτημα Γ). Αφού εφαρμόστηκε το συγκεκριμένο σύστημα παρατήρησης σε 4 χρονικά επεισόδια αλληλεπίδρασης γονέα-βρέφους με τυχαία επιλογή και κρίθηκε λειτουργικό, έγινε στη συνέχεια η κωδικοποίηση και των υπολοίπων 16 επεισοδίων.

Τα πρώτα 2 λεπτά της παρατήρησης, δεν κωδικοποιούνταν, ώστε να ελαχιστοποιηθεί ο παράγοντας της αναστολής των υποκειμένων από την παρουσία της κάμερας. Από τα υπόλοιπα 8 λεπτά συνολικής βιντεοσκοπημένης αλληλεπίδρασης, επιλέγονταν κάθε φορά 5 λεπτά, τα οποία περιείχαν ποικιλία μοτίβων αλληλεπιδράσεων, όπου και κωδικοποιούνταν στο αντίστοιχο φύλλο κωδικοποίησης. Οι υπό μελέτη συμπεριφορές κωδικοποιήθηκαν μικροαναλυτικά, με τη μέθοδο των χρονικών διαστημάτων, που για την παρούσα έρευνα ήταν τα 5 δευτερόλεπτα.

Βέβαια, έχει ασκηθεί κριτική στη βιβλιογραφία σχετικά με την εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου, στο ότι τα χρονικά διαστήματα δεν είναι κατάλληλα στον εντοπισμό σημαντικών συμπεριφορικών αλλαγών κατά την αλληλεπίδραση (Bakeman & Gottman, 1992). Παρ' όλα αυτά κατά την εφαρμογή της μεθόδου στα συγκεκριμένα επεισόδια αλληλεπίδρασης της έρευνας, δεν φάνηκε ότι μεσολαβούσαν ουσιαστικές αλλαγές στις συμπεριφορές τόσο του γονέα, όσο και του βρέφους μεταξύ του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος (5 δευτερόλεπτα), οπότε και εφαρμόστηκε για την ανάλυση των επεισοδίων.

Κάθε παρατηρούμενη συμπεριφορά, βαθμολογούνταν με 1 όταν συνέβαινε και με 0 όταν δεν συνέβαινε.

Ο τρόπος με τον οποίο γίνονταν κάθε φορά η κωδικοποίηση των παρατηρούμενων χρονικών επεισοδίων ήταν ο εξής: Σε πρώτο στάδιο η ερευνήτρια παρακολουθούσε το βίντεο αρκετές φορές, ώστε να αποκτήσει μία γενική αίσθηση του μοτίβου με το οποίο αλληλεπιδρούσε ο γονέας με το βρέφος. Στη συνέχεια για κάθε χρονικό επεισόδιο εστίαζε κάθε φορά σε συγκεκριμένη μεταβλητή του φύλλου παρατήρησης. Με αυτόν τον τρόπο,

αρχικά κωδικοποιούνταν το Συναίσθημα του Γονέα, έπειτα το Συναίσθημα του Βρέφους και στη συνέχεια οι υπόλοιπες μεταβλητές που αφορούσαν στο Γονέα, οι μεταβλητές που αφορούσαν στο Βρέφος και τέλος κωδικοποιούνταν η παρατήρηση ή όχι της Μοιρασμένης Προσοχής. Με τον ίδιο τρόπο γίνονταν και η κωδικοποίηση των υπόλοιπων 59 επεισοδίων. Για κάθε χρονικό επεισόδιο δηλαδή, υπήρχε μία ορισμένη σειρά εστίασης σε συγκεκριμένη μεταβλητή. Στο τέλος της κωδικοποίησης κάθε 5 λεπτών, γινόταν από την ερευνήτρια μία τελική επαληθευτική παρατήρηση, ώστε να μην υπάρξει παράλειψη στην κωδικοποίηση κάποιας συμπεριφοράς.

8.5 Μέτρηση της Αξιοπιστίας

Έχοντας ως στόχο τον υπολογισμό της αξιοπιστίας των δεδομένων από την παρατήρηση της συγκεκριμένης έρευνας, χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης η αξιοπιστία μεταξύ των παρατηρητών.

Αρχικά, μία δεύτερη ερευνήτρια εκπαιδεύτηκε στο συγκεκριμένο σύστημα παρατήρησης και κωδικοποίησε το 20% του συνόλου των βιντεοσκοπημένων παρατηρήσεων (2 βρέφη με τη μητέρα και τον πατέρα τους) ύστερα από τυχαία επιλογή.

Η αξιοπιστία υπολογίστηκε με τη χρήση του τύπου:

$$\frac{\text{Αριθμός Συμφωνιών}}{\text{Αριθμός Συμφωνιών} + \text{Αριθμός Διαφωνιών}}$$

και καθορίστηκε ως η αναλογία του χρόνου κατά τον οποίο οι δυο παρατηρήτριες επέλεξαν τον ίδιο κώδικα, στο ίδιο χρονικό διάστημα των δευτερολέπτων.

Έλλειψη συμφωνίας υπήρχε όταν οι δυο παρατηρήτριες κωδικοποιούσαν διαφορετικές συναισθηματικές εκφράσεις ή συμπεριφορές, κατά το ίδιο διάστημα των δευτερολέπτων ή όταν επέλεξαν τον ίδιο κώδικα, αλλά διαφωνούσαν ως προς τον χρόνο που παρατηρήθηκε. Αντίθετα, συμφωνία υπήρχε όταν και οι δύο κωδικοποιούσαν την ίδια συναισθηματική έκφραση ή συμπεριφορά στο ίδιο χρονικό διάστημα των δευτερολέπτων. Ο αριθμός των δευτερολέπτων όπου και οι δυο παρατηρήτριες συμφωνούσαν ότι κάποια συμπεριφορά ή συναισθηματική έκφραση δεν συνέβαινε δεν υπολογίστηκε εξαιτίας της πιθανότητας διόγκωσης του βαθμού συμφωνίας. Εξαιρέση αποτέλεσαν η συναισθηματική έκφραση του Αρνητικού Συναίσθηματος τόσο του γονέα, όσο και του βρέφους και η συμπεριφορά της Ενίσχυσης των Κοινωνικών Δεξιοτήτων, διότι δεν παρατηρήθηκαν ούτε από την ερευνήτρια, ούτε από τη δεύτερη παρατηρήτρια κατά τη διάρκεια των συγκεκριμένων βίντεο που χρησιμοποιήθηκαν για τη μέτρηση της αξιοπιστίας, με

αποτέλεσμα να υπάρχει απόλυτο ποσοστό συμφωνίας για τις παραπάνω κωδικοποιήσεις των μεταβλητών.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν οι μέσοι όροι των ποσοστών συμφωνίας των παρατηρήσεων της έρευνας, οι οποίοι κρίνονται ως αρκετά ικανοποιητικοί έως υψηλοί.

Όσον αφορά στις παρατηρήσεις που αφορούν στη συναισθηματική έκφραση του γονέα, το ποσοστό συμφωνίας υπολογίστηκε 97% για το Θετικό Συναίσθημα, 96% για το Ουδέτερο και 100% για το Αρνητικό. Όσον αφορά στις παρατηρήσεις που αφορούν στη συμπεριφορά του γονέα τα αποτελέσματα έχουν ως εξής: Για την Τρυφερότητα το ποσοστό συμφωνίας ήταν 91%, για την Ευαισθησία στα σήματα του βρέφους 82%, για τη Διδακτική Συμπεριφορά 82%, για την Ενίσχυση των Κοινωνικών Δεξιοτήτων 100%, για τον Τρόπο Απόσπασης της Προσοχής του Βρέφους 78%, για το Είδος Παιχνιδιού που παρουσιάζεται 82%, για την Παρεμβατική Συμπεριφορά 78%, για τη μεταβλητή ο Γονέας ως Παρατηρητής 96% και για τη Μη Εμπλοκή του Γονέα σε δράση 100%. Η μέση τιμή του ποσοστού συμφωνίας για το σύνολο των παρατηρήσεων που αφορούν στο γονέα υπολογίστηκε 90%.

Όσον αφορά στις παρατηρήσεις που αφορούν στο βρέφος, τα αποτελέσματα ήταν ως εξής: Για το Θετικό Συναίσθημα το ποσοστό συμφωνίας υπολογίστηκε 85%, για το Ουδέτερο 98% και για το Αρνητικό 100%. Η Ανταπόκριση στο Γονέα υπολογίστηκε 72% και η Αποφυγή του Γονέα 79%. Η μέση τιμή του ποσοστού συμφωνίας για το σύνολο των παρατηρήσεων που αφορούν στο βρέφος υπολογίστηκε 87%. Τέλος το ποσοστό συμφωνίας της παρατήρησης που αφορά στη Μοιρασμένη Προσοχή ήταν 82%.

Κεφάλαιο 9: Αποτελέσματα

9.1 Στατιστική Ανάλυση

Η συγκεκριμένη έρευνα μελέτησε την αλληλεπίδραση μητέρων-βρεφών και πατέρων-βρεφών σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού. Επίσης, εξέτασε τη διαφορά ως προς το βαθμό και τις συγκεκριμένες δραστηριότητες καθημερινής ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος τους, το κατά πόσο συσχετίζονταν οι συμπεριφορές τους κατά την αλληλεπίδραση μαζί του, καθώς και το κατά πόσο διαφοροποιούσαν τη δυαδική επικοινωνία γονέα-βρέφους, παράγοντες όπως το φύλο και η σειρά γέννησης του βρέφους, η μητρική εργασία, η παρουσία του πατέρα στον τοκετό και οι ώρες ενασχόλησης του γονέα με το βρέφος.

Τα δεδομένα από τα φύλλα παρατήρησης και τα ερωτηματολόγια των καθημερινών δραστηριοτήτων, αναλύθηκαν με το Στατιστικό Πακέτο για τις Κοινωνικές Επιστήμες (SPSS, έκδοση 17.0).

Για τη μέτρηση του κατά πόσο συσχετίζονταν η συμπεριφορά της μητέρας και του πατέρα κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους, εφαρμόστηκε ο μη παραμετρικός συντελεστής συσχέτισης Spearman.

Για τη μελέτη των διαφορών ως προς τις ώρες ενασχόλησης των μητέρων και των πατέρων με το βρέφος τους και ως προς τον τρόπο που αλληλεπιδρούν στο παιχνίδι μαζί του, εφαρμόστηκε ο μη παραμετρικός έλεγχος Wilcoxon (διπλής κατεύθυνσης) για συζευγμένα δείγματα στην ακριβή του μορφή (Wilcoxon exact test).

Τέλος, για τη σύγκριση των ωρών ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος ανάλογα με το εάν η μητέρα εργάζεται ή όχι και για τη μελέτη του κατά πόσο διαφοροποιούσαν την αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους παράγοντες ανεξάρτητοι από το φύλο του γονέα, εφαρμόστηκε ο μη παραμετρικός έλεγχος U των Mann-Whitney (διπλής κατεύθυνσης) για ανεξάρτητα δείγματα στην ακριβή του μορφή (Mann-Whitney exact test). Για τις ώρες ενασχόλησης του γονέα με το βρέφος, χρησιμοποιήθηκε η διάμεσος για τον υπολογισμό της υψηλής και χαμηλής τιμής ενασχόλησης.

9.2 Αποτελέσματα σχετικά με τις ώρες ενασχόλησης και τις δραστηριότητες των γονέων με το βρέφος

Ως προς το γενικό σύνολο των ωρών ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος, βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ($p=0.01$). Σύμφωνα με τους μέσους όρους φαίνεται ότι οι μητέρες ($\mu.o.=45.4$) ασχολούνται περισσότερο με το βρέφος τους σε καθημερινή βάση σε σχέση με τους πατέρες ($\mu.o.=34.5$).

Πίνακας 9.2.1 Μέσος όρος και στατιστική σημαντικότητα των ωρών ενασχόλησης των μητέρων και των πατέρων με το βρέφος τους, με τον έλεγχο Wilcoxon

	M.O. μητέρων	M.O. πατέρων	<i>p</i>
Ώρες ενασχόλησης	45.4	34.5	0.01

Ως προς τις ώρες ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος, ανάλογα με το εάν η μητέρα εργάζεται ή όχι, βρέθηκε στατιστικώς σημαντική διαφορά ($p=0.03$) μόνο ως προς τις ώρες ενασχόλησης των πατέρων. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι οι πατέρες με μη εργαζόμενες συζύγους, ασχολούνταν περισσότερες ώρες καθημερινά με το βρέφος τους ($\mu.o.=39.2$), σε σχέση με τους συζύγους των εργαζόμενων μητέρων ($\mu.o.=31.3$). Αντίθετα, δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς τις ώρες ενασχόλησης των εργαζόμενων μητέρων σε σχέση με τις μητέρες που δεν εργάζονταν ($p>0.05$).

Πίνακας 9.2.2 Μέσος όρος και στατιστική σημαντικότητα των ωρών ενασχόλησης των πατέρων, ανάλογα με το εάν η σύζυγός τους εργάζεται ή όχι, με τον έλεγχο Mann-Whitney

	M.O. πατέρων με εργαζόμενη σύζυγο	M.O. πατέρων με μη εργαζόμενη σύζυγο	<i>p</i>
Ώρες ενασχόλησης	31.3	39.2	0.03

9.3 Αποτελέσματα σχετικά με τις συσχετίσεις των συμπεριφορών μητέρων-πατέρων κατά το παιχνίδι τους με το βρέφος

Στατιστικά σημαντική θετική σχέση σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\alpha=0.05$ ανάμεσα στις μητέρες και στους πατέρες βρέθηκε ως προς τη χρήση ήπιων σωματικών παιχνιδιών ($\rho=0.86$, $p=0.001$) και ως προς τη χρήση γνωστικών παιχνιδιών ($\rho=0.71$, $p=0.02$). Αντίθετα δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά για καμία άλλη από τις παρατηρούμενες συμπεριφορές ($p>0.05$).

Πίνακας 9.3 Βαθμός συσχέτισης των μεταβλητών στις μητέρες και στους πατέρες, όπως μετρήθηκαν με το συντελεστή συσχέτισης Spearman

	Συσχέτιση	<i>p</i>
Ήπια σωματικά παιχνίδια	0.86	0.001
Γνωστικά παιχνίδια	0.71	0.020

9.4 Αποτελέσματα σχετικά με τις διαφορές των δύο γονέων κατά την αλληλεπίδραση

Παρακάτω παρατίθενται οι μέσοι όροι και το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας για τις συμπεριφορές οι οποίες είχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές για τις μητέρες και τους πατέρες.

Πίνακας 9.4 Μέσοι όροι και επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας για το θετικό και το ουδέτερο συναίσθημα γονέα και για την τρυφερότητα, με τον έλεγχο Wilcoxon

	M.O. μητέρων	M.O. πατέρων	<i>p</i>
Θετικό συναίσθημα γονέα	0.63	0.37	0.01
Ουδέτερο συναίσθημα γονέα	0.33	0.58	0.01
Τρυφερότητα	0.12	0.06	0.04

Σύμφωνα με τον έλεγχο Wilcoxon φαίνεται ότι οι μητέρες και οι πατέρες διέφεραν ως προς το θετικό συναίσθημα κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους ($p=0.01$), όπου οι μητέρες παρουσίαζαν πιο θετική συναισθηματική έκφραση ($\mu.o.=0.63$) σε σχέση με τους πατέρες ($\mu.o.=0.37$). Αντίστοιχη διαφορά υπήρχε και ως προς την εκδήλωση ουδέτερου συναισθήματος ($p=0.01$), όπου οι πατέρες ήταν περισσότερο ουδέτεροι συναισθηματικά ($\mu.o.=0.58$), σε σχέση με τις μητέρες ($\mu.o.=0.33$). Μία τρίτη στατιστικά σημαντική διαφορά σημειώθηκε ως προς την εκδήλωση τρυφερότητας προς τα βρέφη ($p=0.04$), όπου οι μητέρες ($\mu.o.=0.12$) φάνηκε να είναι πιο τρυφερές με τα βρέφη τους σε σχέση με τους πατέρες ($\mu.o.=0.06$). Αντίθετα, δεν παρατηρήθηκαν διαφορές ($p>0.05$) ανάμεσα στις μητέρες και στους πατέρες κατά το παιχνίδι τους με τα βρέφη, ως προς την

εκδήλωση αρνητικού συναισθήματος του γονέα, την ευαισθησία στα σήματα του βρέφους, τη διδακτική συμπεριφορά, την ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων, τον τρόπο που προσπαθούσαν να του αποσπάσουν την προσοχή, το είδος παιχνιδιού που παρουσίαζαν, την παρεμβατική συμπεριφορά και ως προς τον αριθμό των επεισοδίων που παρέμεναν παρατηρητές ή δεν εμπλέκονταν καθόλου στο παιχνίδι. Διαφορές δεν σημειώθηκαν επίσης ($p>0.05$) ως προς το βαθμό ανταπόκρισης του βρέφους στο γονέα, ως προς το βαθμό αποφυγής του γονέα, αλλά και ως προς τα επεισόδια της μοιρασμένης προσοχής κατά την αλληλεπίδραση.

9.5 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-βρεφών και πατέρων-βρεφών ως προς το φύλο του βρέφους

Ως προς το φύλο του βρέφους, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μόνο για τους πατέρες και όχι για τις μητέρες. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι οι πατέρες έδειχναν περισσότερη τρυφερότητα με τα κορίτσια ($\mu.ο.=0.10$) σε σχέση με τα αγόρια ($\mu.ο.=0.03$) ($p=0.04$). Επίσης, βρέθηκε ότι οι πατέρες εμπλέκονταν λιγότερο σε δράση με τα κορίτσια ($\mu.ο.=0.13$) σε σχέση με τα αγόρια ($\mu.ο.=0.00$) ($p=0.04$). Τέλος, παρατηρήθηκε ότι οι πατέρες ήταν πιο παρεμβατικοί με τα αγόρια ($\mu.ο.=0.35$) σε σχέση με τα κορίτσια ($\mu.ο.=0.15$) ($p=0.01$). Για όλες τις υπόλοιπες συμπεριφορές δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές όσον αφορά στην αλληλεπίδραση πατέρα-βρέφους ανάλογα με το φύλο του βρέφους ($p>0.05$).

Πίνακας 9.5 Μέσοι όροι και επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας για την τρυφερότητα, τη μη εμπλοκή σε δράση και την παρεμβατικότητα του πατέρα ως προς το φύλο του βρέφους, με τον έλεγχο Mann-Whitney

	M.O. κοριτσιών	M.O. αγοριών	p
Τρυφερότητα	0.10	0.03	0.04
Μη εμπλοκή σε δράση γονέα	0.13	0.00	0.04
Παρεμβατικότητα	0.15	0.35	0.01

9.6 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-πατέρων ως προς τη σειρά γέννησης του βρέφους

Ως προς τη σειρά γέννησης του βρέφους, διαφορές βρέθηκαν μόνο ως προς την αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους. Συγκεκριμένα, τα πρωτότοκα βρέφη φάνηκε ότι παρουσίαζαν περισσότερα επεισόδια μοιρασμένης προσοχής με τις μητέρες τους ($\mu.o.=0.50$), σε σχέση με τα δευτερότοκα βρέφη ($\mu.o.=0.28$) ($p=0.04$), τα οποία απέφυγαν τη μητέρα τους πιο πολύ ($\mu.o.=0.11$) σε σχέση με τα πρωτότοκα ($\mu.o.=0.03$) ($p=0.04$).

Αντίθετα, σε όλες τις υπόλοιπες συμπεριφορές δεν σημειώθηκαν διαφορές που να είναι στατιστικά σημαντικές ανάμεσα στην αλληλεπίδραση του γονέα και τη σειρά γέννησης του βρέφους ($p>0.05$).

Πίνακας 9.6 Μέσοι όροι και επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας για την αποφυγή του βρέφους προς τη μητέρα του και τη μοιρασμένη προσοχή μαζί της ως προς τη σειρά γέννησης του βρέφους, με τον έλεγχο Mann-Whitney

	M.O. πρωτότοκων	M.O. υστερότοκων	<i>p</i>
Αποφυγή	0.03	0.11	0.04
Μοιρασμένη προσοχή	0.50	0.28	0.04

9.7 Διαφορά εργαζόμενων και μη εργαζόμενων μητέρων κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, στατιστικά σημαντική διαφορά ($p=0.03$) βρέθηκε μόνο ως προς τη διδακτική συμπεριφορά, όπου οι μη εργαζόμενες μητέρες ($\mu.o.=0.31$), ήταν πιο διδακτικές σε σχέση με τις μητέρες που εργάζονταν ($\mu.o.=0.13$). Στατιστικά σημαντική διαφορά δεν σημειώθηκε ανάμεσα σε αυτές τις δύο ομάδες μητέρων για καμία άλλη παρατηρούμενη συμπεριφορά ($p>0.05$).

Πίνακας 9.7 Μέσοι όροι και επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας για τη διδακτική συμπεριφορά των μητέρων, ανάλογα με την εργασιακή τους κατάσταση, με τον έλεγχο Mann-Whitney

	M.O. εργαζόμενων μητέρων	M.O. μη εργαζόμενων μητέρων	<i>p</i>
Διδακτική συμπεριφορά	0.13	0.31	0.03

9.8 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-πατέρων ως προς την παρουσία του πατέρα στον τοκετό

Ως προς την παρουσία του πατέρα στον τοκετό, βρέθηκε ότι οι πατέρες που δεν ήταν παρόντες είχαν κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους περισσότερη διδακτική συμπεριφορά ($\mu.o.=0.21$) σε σχέση με τους πατέρες που ήταν παρόντες στον τοκετό ($\mu.o.=0.04$) ($p=0.01$). Επίσης, οι πατέρες που δεν ήταν παρόντες στον τοκετό, βρέθηκε ότι ήταν πιο παρεμβατικοί με τα βρέφη τους ($\mu.o.=0.32$), σε σχέση με τους πατέρες που ήταν παρόντες κατά τον τοκετό ($\mu.o.=0.13$) ($p=0.03$).

Αντίθετα, σε όλες τις υπόλοιπες συμπεριφορές δεν σημειώθηκαν διαφορές που να είναι στατιστικά σημαντικές στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στους πατέρες που ήταν παρόντες στον τοκετό και σε αυτούς που δεν ήταν.

Πίνακας 9.8 Μέσοι όροι και επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας για τη διδακτική και παρεμβατική συμπεριφορά των πατέρων, ανάλογα με την παρουσία τους ή την απουσία τους από τον τοκετό, με τον έλεγχο Mann-Whitney

	M.O. πατέρων που ήταν παρόντες στον τοκετό	M.O. πατέρων που δεν ήταν παρόντες στον τοκετό	<i>p</i>
Διδακτική συμπεριφορά	0.04	0.21	0.01
Παρεμβατική συμπεριφορά	0.13	0.32	0.03

9.9 Διαφορά στην αλληλεπίδραση μητέρων-πατέρων με το βρέφος τους ανάλογα με τις ώρες ενασχόλησης μαζί του

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι ώρες ενασχόλησης με το βρέφος δεν βρέθηκε να διαφοροποιούν τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούσε ο γονέας με το βρέφος του κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Συγκεκριμένα, δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς καμία παρατηρούμενη συμπεριφορά ($p>0.05$) ανάμεσα στις μητέρες με υψηλή τιμή ενασχόλησης με το βρέφος και στις μητέρες με χαμηλή τιμή ενασχόλησης. Το ίδιο ισχύει και για τους πατέρες, οι οποίοι δεν βρέθηκε επίσης να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους κατά το παιχνίδι ανάλογα με τις ώρες ενασχόλησης με το βρέφος τους ($p>0.05$). Ακόμη και το ίδιο το βρέφος, δεν φάνηκε να τροποποιεί τη συμπεριφορά του, ανάλογα με το εάν ο γονέας του είχε υψηλή ή χαμηλή τιμή ενασχόλησης μαζί του ($p>0.05$).

Κεφάλαιο 10: Συζήτηση - Συμπεράσματα

10.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων

Η παρούσα μελέτη έθεσε ως στόχο τη σύγκριση της αλληλεπίδρασης των δυάδων μητέρα-βρέφους και πατέρα-βρέφους, ώστε να καταφανούν συγκεκριμένες διαφορές και ομοιότητες στην επικοινωνία ανάμεσα στους δύο γονείς και το βρέφος τους. Συγκεκριμένα, έγινε σύγκριση ως προς τις συνολικές ώρες ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος τους, διερευνήθηκε πιθανή συσχέτιση των συμπεριφορών των δύο γονέων κατά την αλληλεπίδραση μαζί του και εξέταση δημογραφικών μεταβλητών που σχετίζονται με τους τρόπους αλληλεπίδρασης των γονέων με το βρέφος τους όπως το φύλο του γονέα, το φύλο και η σειρά γέννησης του βρέφους, η μητρική εργασία, η παρουσία του πατέρα στον τοκετό και οι ώρες ενασχόλησης με το βρέφος. Από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας τέθηκαν ορισμένες υποθέσεις και ερωτήματα, σύμφωνα με τα οποία και θα συζητηθούν τα αποτελέσματα.

Αναφορικά με τις ώρες ενασχόλησης των δύο γονέων με το βρέφος, επιβεβαιώθηκε η πρώτη υπόθεση. Διαπιστώθηκε ότι οι μητέρες ασχολούνται περισσότερο με το βρέφος τους σε καθημερινή βάση σε σχέση με τους πατέρες. Το εύρημα αυτό είναι συναφές με προηγούμενα διεθνή βιβλιογραφικά δεδομένα (Acock & Demo, 1994· Barnett & Baruch, 1987· Belsky, 1979· Belsky et al., 1984· Clarke-Stewart, 1978· Marsiglio, 1991· McBride & Mills, 1993· Parke, 2002· Parke & Buriel, 2006· Parke & Sawin, 1980· Robinson & Godbey, 1997· Russell, 1983· Venuti & Giusti, 1996), αλλά και με ελληνικά δεδομένα, όπου έχει βρεθεί ότι στην ελληνική οικογένεια η μητέρα είναι παραδοσιακά το κύριο πρόσωπο φροντίδας των παιδιών (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Μαζηρίδου & Κιοσέογλου, 2007· Doumani, 1983).

Μάλιστα σε μια πρόσφατη διαπολιτισμική έρευνα σε 30 χώρες βρέθηκε ότι σε όλες τις χώρες η φροντίδα των παιδιών ήταν ως επί το πλείστον αρμοδιότητα της μητέρας (Georgas, Berry, van de Vijver, Kagitcibasi & Poortinga, 2009).

Το εύρημα αυτό μπορεί να εξηγηθεί λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία του φύλου, σύμφωνα με την οποία οι νόρμες που υπάρχουν για τα φύλα επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις του ατόμου αναφορικά με την καταλληλότητα συγκεκριμένων έργων για τον άνδρα και τη γυναίκα. Συνεπώς, οι ευθύνες στην οικογένεια κατανέμονται με βάση τις συγκεκριμένες πεποιθήσεις και όχι με βάση τη χρησιμότητα της κατανομής των καθηκόντων. Στις οικογένειες στις οποίες υπάρχει η αντίληψη ότι ο άνδρας είναι ο «κουβαλητής» και βασική προτεραιότητά του είναι η εργασία, ενώ η φροντίδα του παιδιού είναι ένα καθήκον παραδοσιακά συνδεδεμένο με τη μητέρα, αναμένεται ότι ο πατέρας θα ασχολείται σε

περιορισμένο βαθμό με τη φροντίδα και την κάλυψη των βασικών αναγκών των παιδιών του (Aldous et al., 1998· Barnett & Baruch, 1987· Crouter et al., 1987· Δραγώνα & Ναζίρη, 1995· Georgas et al., 2009).

Η οικογένεια στην Ελλάδα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από πολλά παραδοσιακά στοιχεία, όπως αξίες που επιβάλλουν πιο σταθερές σχέσεις μεταξύ των συζύγων. Στο παραδοσιακό οικογενειακό σχήμα οι ρόλοι εξαρτώνται από το φύλο και όχι από τις ικανότητες των ατόμων, ένα χαρακτηριστικό που μένει σταθερό για όλη τη ζωή (Μουσούρου, 1984).

Οι νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες επιτρέπουν την έξοδο της συζύγου-μητέρας από το μη εμπορευματικό ιδιωτικό χώρο, στην επαγγελματική της απασχόληση στο δημόσιο χώρο, γεγονός που ανατρέπει την παραδοσιακή δομή της οικογένειας, απορρίπτοντας τις παραδοσιακές αξίες (την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των δύο γονέων, τον απόλυτο έλεγχο των οικονομικών του σπιτιού και τον αυταρχικό ρόλο του πατέρα και την υποδεέστερη θέση της μητέρας) (Georgas et al., 2009).

Όντως, στην Ελλάδα παρατηρείται μια σημαντική εξέλιξη προς την κατεύθυνση της εξίσου συμμετοχής των γονέων στην ευθύνη ανατροφής των παιδιών, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ισχύει ακόμη η ίση κατανομή των ευθυνών και των ρόλων (Γεώργας, Γκαρή & Μυλωνάς, 2004· Georgas et al., 2009· Likeridou, Hyrkäs, Raunonem & Lehti, 2001· Μουσούρου, 1984· Νόβα-Καλτσούνη, 2004).

Βέβαια, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το επίπεδο ενασχόλησης του πατέρα πολλές φορές καθορίζεται από το βαθμό στον οποίο η μητέρα επιτρέπει τη συμμετοχή του (Beitel & Parke, 1998· Hoffman & Moon, 1999· Parke, 1996· Pleck, 1997). Η αντίληψη επίσης της μητέρας για την ικανότητα της ίδιας και του συζύγου της ως προς την εκπλήρωση των γονεϊκών καθηκόντων, υπάρχει πιθανότητα να επηρεάσαν το βαθμό εμπλοκής του συζύγου της στην ανατροφή του παιδιού.

Αλλά και η αντίληψη του πατέρα για το ρόλο του πιθανόν να επηρεάζει σημαντικά το βαθμό που θα συμμετέχει καθημερινά στην ανατροφή του παιδιού του. Πατέρες που θεωρούν σημαντικό τον πατρικό ρόλο, είναι πιο πιθανό να συμμετέχουν με πιο ενεργητικό τρόπο. Αντίθετα, άνδρες που έχουν παραδοσιακές αντιλήψεις γύρω από τους ρόλους των δύο φύλων και τα καθήκοντά τους μέσα στην οικογένεια, είναι πιο πιθανό να μην εμπλέκονται τόσο ενεργά, αφού θα πιστεύουν ότι η ανατροφή των παιδιών είναι κύρια αρμοδιότητα της μητέρας (Dickie & Carnahan, 1980· Feldman et al., 1983· Palkovitz, 1984· Parke, 1996).

Είναι πιθανό ακόμη, η έλλειψη επαγγελματικών ευκαιριών, καθώς και οι αρνητικές εμπειρίες από τον εργασιακό χώρο, όπως η ύπαρξη αρνητικού συναισθηματικού κλίματος

και η άσκηση επαγγελματίων τα οποία θεωρούνται ιδιαίτερα ψυχοπαιδαγωγικά να επηρεάζουν το επίπεδο ενασχόλησης του πατέρα με το παιδί του. Επίσης, σημαντικό είναι ότι οι πατέρες που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν σχετικά νέοι σε ηλικία, οπότε πιθανότατα να ασχολούνταν πολλές ώρες με το επάγγελμά τους, στην προσπάθεια να καθιερώσουν μια επιτυχημένη καριέρα (McHale & Huston, 1984· Nock & Kingston, 1988· Parke, 1996).

Αντίθετο από το αναμενόμενο ήταν το αποτέλεσμα στο κατά πόσο επηρεάζει η εργασία της μητέρας την εμπλοκή στην ανατροφή του βρέφους του συζύγου της. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι οι πατέρες με μη εργαζόμενες συζύγους, ασχολούνταν περισσότερες ώρες καθημερινά με το βρέφος τους, σε σχέση με τους συζύγους των εργαζόμενων μητέρων. Το αποτέλεσμα αυτό έρχεται σε αντίθεση με δεδομένα από προηγούμενες έρευνες (Bailey, 1994· Barnett & Baruch, 1987· Lamb, 1997· Pleck, 1985). Μια ερμηνεία θα μπορούσε να είναι ότι στις οικογένειες με μικρά βρέφη όπου οι μητέρες είναι εργαζόμενες, οι πατέρες ασχολούνται λιγότερο με το βρέφος από τις μητέρες, διότι πιστεύουν ότι η σχέση μητέρας-βρέφους είναι πιο σημαντική στη συγκεκριμένη ηλικιακή φάση (Zaslow et al., 1989). Το δεδομένο επίσης αυτό υποστηρίζει την άποψη ότι παρόλο που τείνουν να υπάρχουν διαφορές ως προς την αντίληψη του γυναικείου ρόλου ανάμεσα στις εργαζόμενες και μη γυναίκες (όπου για παράδειγμα στις εργαζόμενες ο ρόλος της γυναίκας φαίνεται να είναι λιγότερο παραδοσιακός), ο πατρικός ρόλος μοιάζει να μην επηρεάζεται από την επαγγελματική κατάσταση της συζύγου και να είναι πάντα απλά βοηθητικός στην ανατροφή του παιδιού (Stuckey, Tuckey & Bell, 1982).

Επίσης, μια άλλη εξήγηση λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο της ελληνικής οικογένειας, είναι ότι όταν εργάζεται η μητέρα, τη φροντίδα του βρέφους την αναλαμβάνουν πρόσωπα από το ευρύτερο υποστηρικτικό πλαίσιο ή αλλιώς την ευρύτερη εκτεταμένη οικογένεια, τα οποία είναι συνήθως άμεσοι συγγενείς των γονέων (γιαγιάδες-παππούδες-θείοι-αδέλφια), μένουν σε κοντινές γειτονιές και παρέχουν συναισθηματική αλλά και πρακτική υποστήριξη στην οικογένεια (Γεώργας, 2000· Γεώργας και συνεργάτες, 2004· Georgas et al., 2009· Likieridou et al., 2009· Μουσούρου, 1984· Μουσούρου & Στρατηγάκη, 2003).

Το γεγονός ότι η μητρική εργασία επηρεάζει μόνο την εμπλοκή του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού, πιθανότατα να εξηγείται από το ότι ο πατρικός ρόλος δεν είναι μέσα στην οικογένεια με σαφήνεια προσδιορισμένος. Στις οικογένειες το τι θα κάνει ο πατέρας με το παιδί ακόμα αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε αντίθεση με το τι θα κάνει η μητέρα. Παλαιότερα ήταν σαφές πως ο πατέρας ήταν η «κολώνα» του σπιτιού, δηλαδή αυτός που με την εργασία του παρείχε τα υλικά αγαθά στην οικογένειά του. Μετά την είσοδο όμως

των γυναικών στον εργασιακό χώρο, ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια γίνεται ανάλογος των γυναικών και αναμένεται πια από αυτόν να προσφέρει συναισθηματική υποστήριξη και φροντίδα στα παιδιά του όπως κάνει και η μητέρα.

Η μη ύπαρξη σχέσης των ωρών απασχόλησης της μητέρας με το βρέφος ανάλογα με το εάν εργάζεται ή όχι, πιθανόν να αντικατοπτρίζει τους παραδοσιακούς ρόλους της ελληνικής οικογένειας, σύμφωνα με τους οποίους ο γυναικείος ρόλος είναι συνυφασμένος με εκείνον της μητέρας και συζύγου και η μητρική εργασία (και κατ' επέκταση η άλλη αυτή διάσταση της ταυτότητάς της) είναι αποδεκτή μόνο εφόσον δεν θίγεται ο πρωταρχικός αυτός ρόλος (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή και συνεργάτες, 2007· Georgas et al., 1996).

Στο ερώτημα του κατά πόσο υπάρχει συσχέτιση στη συμπεριφορά των δύο γονέων κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους, σημαντική θετική σχέση βρέθηκε μόνο ως προς τη χρήση ήπιων σωματικών παιχνιδιών και ως προς τη χρήση γνωστικών παιχνιδιών. Το εύρημα αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι γενικότερα δεν επηρεάζεται η συμπεριφορά του ενός γονέα, από τη συμπεριφορά του άλλου. Βέβαια, ο πολύ μικρός αριθμός του δείγματος δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή σαφών συμπερασμάτων.

Η παραπάνω ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη παιχνιδιού έρχεται σε συμφωνία με το γεγονός της μη ύπαρξης διαφοράς ως προς τα παιχνίδια που χρησιμοποιούσαν οι γονείς με τα παιδιά τους, όπου αναμενόταν ότι οι πατέρες θα χρησιμοποιούν πιο πολλά μαζικά παιχνίδια κίνησης και παιχνίδια με απρόβλεπτο χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι μητέρες θα έπαιζαν συνήθως ήπια σωματικά και γνωστικά παιχνίδια. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με πολλά ερευνητικά δεδομένα (που όμως αναφέρονται κυρίως σε μικρότερα βρέφη από αυτά της έρευνας) που έχουν καταλήξει σε αυτές τις διαφορές ανάμεσα στους δύο γονείς (Clarke-Stewart, 1978· Feldman, 2003· Lindsay et al., 1997· Parke, 1981· Roopnarine & Mounts, 1998· Stevenson et al., 1988).

Μια πιθανή εξήγηση όσον αφορά στη χρήση σωματικών παιχνιδιών και παιχνιδιών με απρόβλεπτο χαρακτήρα είναι ότι και οι δύο γονείς στα πρώτα ειδικά λεπτά της βιντεοσκόπησης, χρησιμοποιούσαν τα συγκεκριμένα είδη παιχνιδιού για να αποσπάσουν την προσοχή του βρέφους τους και να το εμπλέξουν ευκολότερα σε αλληλεπίδραση μαζί τους.

Η μη ύπαρξη διαφοράς στον τύπο του παιχνιδιού που χρησιμοποιούσαν οι γονείς μπορεί επίσης να εξηγηθεί από την παρουσία της ερευνήτριας στο δωμάτιο, όπου επηρέαζε αναπόφευκτα το νατουραλισμό της αλληλεπίδρασης. Το ότι η παρουσία της ερευνήτριας επηρέαζε τους γονείς διαφαίνεται και από το γεγονός ότι οι περισσότερες μητέρες είχαν την τάση να δικαιολογήσουν τη συμπεριφορά τους μετά τη λήξη της παρατήρησης, λέγοντας για παράδειγμα ότι άλλες φορές είναι πιο ενεργητικές κατά την αλληλεπίδραση με τα βρέφη τους

ή ότι δεν παρενέβησαν τόσο πολύ κατά το παιχνίδι διότι ήθελαν να δουν τι μπορεί το βρέφος τους, μόνο του να καταφέρει.

Κάποιες άλλες πιθανές εξηγήσεις είναι ότι πολλές φορές οι μητέρες πρότειναν στο σύζυγό τους τα παιχνίδια με τα οποία θα μπορούσε να ασχοληθεί κατά τη διάρκεια της παρατήρησής τους με το βρέφος τους ή ότι πιθανότατα να επηρεάζονταν από την παρατήρηση του/της συζύγου τους, καθώς αλληλεπιδρούσε με το βρέφος, όντας σε διπλανό δωμάτιο.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί, ότι οι τιμές ως προς τη χρήση μαζικών σωματικών παιχνιδιών και παιχνιδιών με απρόβλεπτο χαρακτήρα ήταν αρκετά υψηλότερες από τις μητέρες αν και δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά, σημείο που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μη διαφορά ως προς το είδος παιχνιδιού που παρουσιάζονταν πιθανότατα να οφείλεται στο μικρό δείγμα της έρευνας ή στη μικρή διάρκεια των παρατηρούμενων συμπεριφορών.

Ως προς την ικανότητα ανταπόκρισης στα σήματα του βρέφους τους, επιβεβαιώθηκε η υπόθεση ότι και οι δύο γονείς είναι εξίσου ευαίσθητοι και ικανοί. Το αποτέλεσμα αυτό είναι σε συμφωνία με προηγούμενα ευρήματα (Brazelton & Cramer, 2009· Heermann et al., 1994· Parke, 2002· Pruett, 1985· Russell, 1983). Η από κοινού ικανότητα των δύο γονέων στο να ανταποκρίνονται με επιτυχία στα σήματα του βρέφους τους μπορεί να εξηγηθεί από τη θεωρία της έμφυτης συντροφικότητας (Trevarthen, 1982). Η διωποκειμενική φύση σημαίνει ότι οι άνθρωποι έχουν έμφυτα κίνητρα συνεργασίας και στη διάρκεια της αλληλεπίδρασης ο νους του ενός συντρόφου συμπράττει με το νου του άλλου. Με αυτόν τον τρόπο μεταδίδονται οι συγκινήσεις και οδηγούνται σε μια επιτυχή επικοινωνία. Η ικανότητα των μητέρων και των πατέρων στο να ανταποκρίνονται με επιτυχία στο βρέφος τους, θέτει υπό αμφισβήτηση τις απόψεις των Harlow και Lorenz, οι οποίοι συσχέτισαν αποκλειστικά την ευαισθησία και την ικανότητα ποιοτικής συναλλαγής με το βρέφος με το πρόσωπο της μητέρας (Frodi, 1980).

Όσον αφορά στη σύγκριση συγκεκριμένων συμπεριφορών των δύο γονέων η ερευνητική υπόθεση επαληθεύτηκε μερικώς. Συγκεκριμένα, οι μητέρες βρέθηκε να εκφράζουν πιο θετικό συναίσθημα και να είναι πιο τρυφερές, αλλά δεν βρέθηκε να επιδεικνύουν περισσότερη διδακτική συμπεριφορά κατά την αλληλεπίδραση με τα βρέφη τους σε σχέση με τους πατέρες. Παράλληλα, οι πατέρες βρέθηκε να είναι περισσότερο συναισθηματικά ουδέτεροι κατά την αλληλεπίδραση με το βρέφος τους.

Η θετικότερη συναισθηματική έκφραση των μητέρων και η εκδήλωση περισσότερης τρυφερότητας προς τα βρέφη τους, συμφωνεί με τα αποτελέσματα πολλών μελετών (Barnett

et al., 2008· Belsky & Volling, 1987· Briton & Hall, 1995· Parke, 1996· Power, 1985· Roopnarine et al., 2005· Wager & Ochsner, 2005).

Η διαφορά των δύο φύλων ως προς τη συναισθηματική τους έκφραση και την εκδήλωση τρυφερότητας μπορεί να αποδοθεί σε πολλαπλά αίτια, όπως για παράδειγμα στις διαφορές στην προσωπικότητα και στο διαφορετικό τρόπο κοινωνικοποίησης των δύο φύλων (Kuebli & Fivush, 1992), σε μια αλληλεπίδραση από βιολογικούς και πολιτιστικούς παράγοντες (Proverbio, Matarazzo, Brignone, Del Zotto & Zani, 2007), σε ορμονικές διαφορές (Hampson, van Anders & Mullin, 2006), καθώς και σε λειτουργία διαφορετικών κέντρων του εγκεφάλου (Hyde, 2007).

Η μη διαφορά ως προς τη διδακτική συμπεριφορά των δύο φύλων, πιθανότατα να οφείλεται στην πολύ μεγάλη επένδυση και των δύο γονέων της ελληνικής οικογένειας στην εκπαίδευση των παιδιών τους (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή και συνεργάτες, 2007), με αποτέλεσμα τόσο οι πατέρες, όσο και οι μητέρες να εκμεταλλεύονται κάθε δυνατή ευκαιρία για μάθηση, ακόμα και με τα μικρά βρέφη. Ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι γονείς έβλεπαν την παρατηρήτρια ως άτομο που θα έκρινε τις πράξεις τους, επομένως αφιέρωναν αρκετή ώρα σε διδασκαλία, θεωρώντας ότι αυτή η συμπεριφορά προάγει την αλληλεπίδρασή τους με τα παιδιά τους. Θα πρέπει βέβαια να ληφθεί υπόψη και η υψηλή συσχέτιση ως προς τη χρήση γνωστικών παιχνιδιών των δύο γονέων, η οποία πιθανότατα επηρεάζει τη μη ύπαρξη διαφοράς ως προς τις τιμές της συγκεκριμένης μεταβλητής.

Όσον αφορά στη συναισθηματική έκφραση των βρεφών κατά το παιχνίδι τους με τη μητέρα και τον πατέρα τους η υπόθεση επιβεβαιώθηκε, αφού δεν βρέθηκε να διαφέρει η συναισθηματική έκφρασή τους ανάλογα με το γονέα με τον οποίο αλληλεπιδρούσαν. Το αποτέλεσμα αυτό συνάδει με αντίστοιχη μελέτη με βρέφη ίδιας ηλικίας με της παρούσας έρευνας (Hirshberg & Svejda, 1990). Φαίνεται λοιπόν, ότι τα βρέφη του δείγματος εκφράζουν τη χαρά ή τη λύπη τους σε ίσο βαθμό και στους δύο γονείς, γεγονός που έμμεσα αντανακλά την ικανότητα και των δύο γονέων να παρέχουν ένα περιβάλλον εμπιστοσύνης, που να επιτρέπει την ανάπτυξη και εκδήλωση των συναισθημάτων των βρεφών τους.

Ως προς τις διαφορές στην αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους ανάλογα με το φύλο του παιδιού, η υπόθεση επιβεβαιώθηκε, αφού μόνο οι πατέρες βρέθηκε να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους ανάλογα με το εάν έπαιζαν με το αγόρι ή το κορίτσι τους. Το γεγονός ότι οι πατέρες τείνουν να διαφοροποιούν περισσότερο τη συμπεριφορά τους ανάλογα με τα δύο φύλα συνάδει με τα βιβλιογραφικά δεδομένα (Maccoby et al., 1984· McBride, Schoppe & Rane, 2002· Power, 1981· Roopnarine et al., 2005) και πιθανώς να οφείλεται στο ότι έχουν

πιο σταθερές αντιλήψεις για το διαφορετικό ρόλο των αγοριών και των κοριτσιών τους (Manlove & Vernon-Feagans, 2002).

Συγκεκριμένα, οι πατέρες βρέθηκε να εμπλέκονται περισσότερο σε κοινή δράση και να είναι πιο παρεμβατικοί με τους γιους, ενώ αντίθετα να είναι πιο τρυφεροί με τις κόρες.

Το γεγονός ότι εμπλέκονται πιο πολύ σε κοινή δράση με τα αγόρια συνάδει με τα αποτελέσματα πολλών μελετών (Barnett & Baruch, 1987· Lamb et al., 1988· Manlove & Vernon-Feagans, 2002· Marsiglio, 1991· Parke, 1996· Pleck, 1997). Μια εξήγηση αυτής της διαφοράς μπορεί να είναι ότι οι πατέρες μοιράζονται ίδιους έμφυτους τρόπους ρύθμισης συναισθημάτων με τα βρέφη του ίδιου φύλου με αυτούς (Feldman, 2003). Ίσως επίσης, αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους, ως πρότυπα για τους γιους τους πιο πολύ σε σχέση με τις κόρες τους και γι' αυτό να επιδιώκουν περισσότερο την εμπλοκή μαζί τους.

Το εύρημα ότι οι πατέρες είναι πιο παρεμβατικοί με τους γιους σε σχέση με τις κόρες συμφωνεί επίσης με τα αποτελέσματα πολλών παλαιότερων μελετών (Armentrout & Burger, 1972· Brachfeld-Child, 1986· Malone & Guy, 1982· Snow et al., 1983). Η μειωμένη ικανότητα του πατέρα σε σχέση με τη μητέρα ανοχής μιας ανεπιθύμητης συμπεριφοράς του παιδιού, σε συνάφεια με το ότι τα αγόρια τείνουν να είναι πιο ενεργητικά από τα κορίτσια (Campbell & Eaton, 1999), με αποτέλεσμα να προβαίνουν σε περισσότερες αταξίες θα μπορούσε να είναι μια άλλη πιθανή εξήγηση της διαφοράς αυτής, αφού μάλιστα στην Ελλάδα ιδιαίτερα οι κοινωνικοί κανόνες απαιτούν υπακοή και σεβασμό προς τον μεγαλύτερο.

Διαφορά ως προς την παρεμβατικότητα στα δύο φύλα πιθανώς να μη βρέθηκε στις μητέρες, διότι αν λάβουμε υπόψη το πλαίσιο της ελληνικής οικογένειας οι μητέρες και στα αγόρια και στα κορίτσια τους, τείνουν να ασκούν πλήρη έλεγχο σε σημείο που να εμποδίζει πολλές φορές την ανεξαρτητοποίησή τους (Georgas et al., 1996· Katitcibasi, 2003).

Παράλληλα, η διαφορά ως προς την έκφραση τρυφερότητας απέναντι στους γιους και στις κόρες τους, έχει διαπιστωθεί και από πολλές άλλες μελέτες (Dunn & Plomin, 1990· Snow et al., 1983). Τα κορίτσια γενικότερα, είναι περισσότερο κοινωνικά προσανατολισμένα (Maccoby, 1988), βρίσκονται και επιζητούν παράλληλα στενότερη επαφή με το γονέα (Draper, 1975) και διατηρούν ευκολότερα συναισθηματική αμοιβαιότητα σε σχέση με τα αγόρια (Weinberg, Tronick, Cohn & Olson, 1999), χαρακτηριστικά που επιτρέπουν ευκολότερα την εκδήλωση τρυφερότητας στα κορίτσια.

Επίσης, οι πατέρες μπορεί να αισθάνονται τα ίδια τρυφερά συναισθήματα για τους γιους και για τις κόρες τους, αλλά έχοντας στο νου το ανδρικό παραδοσιακό πρότυπο που χαρακτηρίζεται από τη σκληρότητα και τη δύναμη, το οποίο επικρατεί στην ελληνική

οικογένεια (Μουσούρου, 1984) και πιστεύοντας ότι αποτελούν πρότυπα προς μίμηση για τα αγόρια τους, τείνουν να εκδηλώνουν την τρυφερότητά τους περισσότερο στα κορίτσια.

Όσον αφορά στη σειρά γέννησης των βρεφών, επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι οι μητέρες παρουσιάζουν περισσότερα επεισόδια μοιρασμένης προσοχής με τα πρωτότοκα βρέφη τους σε σχέση με τα δευτερότοκα. Το αποτέλεσμα αυτό, συμφωνεί με τα βιβλιογραφικά δεδομένα (Jacobs & Moss, 1976· Mercer & Ferketich, 1995). Παράλληλα, βρέθηκε ότι τα δευτερότοκα βρέφη αποφεύγουν τη μητέρα τους περισσότερο από τα πρωτότοκα, εύρημα που δεν έχει παρατηρηθεί σε αντίστοιχες έρευνες. Μια υπόθεση που πιθανόν να εξηγεί τα ευρήματα αυτά είναι ότι οι μητέρες των πρωτότοκων βρεφών, είναι περισσότερο εμπλεκόμενες συναισθηματικά με το βρέφος τους, αλλά και περισσότερο αγχωμένες για τον τρόπο ανατροφής του με αποτέλεσμα να παρέχουν πλούσια ερεθίσματα και να προσπαθούν πιο πολύ στο να εμπλέξουν το παιδί στο παιχνίδι τους, σε αντίθεση με τις μητέρες υστερότοκων βρεφών, οι οποίες τείνουν να απασχολούνται περισσότερο με διαδικαστικά θέματα φροντίδας του βρέφους τους, αλλά παράλληλα και των υπολοίπων παιδιών της οικογένειας.

Το γεγονός αυτό πιθανόν να εξηγεί από τη μια πλευρά την αποφυγή των βρεφών προς τις μητέρες τους, δεδομένου του ότι αντιλαμβάνονται ότι κατά κάποιο τρόπο τις μοιράζονται με άλλα πρόσωπα(τα αδέρφια τους) και ίσως στο παρελθόν να είχαν βιώσει στιγμές μη εκπλήρωσης των επιθυμιών ή των αναγκών τους, λόγω των περισσότερων υποχρεώσεων της μητέρας τους και από την άλλη την υπεροχή των πρωτότοκων βρεφών στη γλωσσική ανάπτυξη (Landry & Chapieski, 1990), στη διερευνητική συμπεριφορά παιχνιδιού (Landry, Gamer, Denson, Swank & Baldwin, 1993), αλλά και στη θετική συναισθηματική έκφραση σε σχέση με τα υστερότοκα παιδιά (Garner & Landry, 1992).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η αλληλεπίδραση των πατέρων δεν βρέθηκε να διαφοροποιείται ανάλογα με τη σειρά γέννησης του βρέφους τους. Μια εξήγηση είναι ότι οι πατέρες πιθανότατα να έχουν περισσότερο χρόνο στη διάθεσή τους να ασχοληθούν με ποιοτικό τρόπο ξεχωριστά με το κάθε παιδί της οικογένειας, δεδομένου του ότι οι μητέρες είναι αυτές που όπως φαίνεται αναλαμβάνουν τις βασικές ευθύνες για την καθημερινή φροντίδα των παιδιών.

Ως προς την επιρροή της μητρικής εργασίας στον τρόπο αλληλεπίδρασης με το βρέφος, η υπόθεση επαληθεύτηκε μερικώς, αφού βρέθηκε ότι για μια μόνο συμπεριφορά, τη διδακτική συμπεριφορά, οι εργαζόμενες μητέρες είχαν χαμηλότερες τιμές σε σχέση με τις μητέρες που δεν εργάζονταν. Το παραπάνω αποτέλεσμα συνάδει με τα περισσότερα ευρήματα σχετικών μελετών (Hock, 1980· Rabinovich et al., 1984· Schubert et al., 1980).

Μάλιστα, συμφωνεί και με τις έρευνες που έχουν καταλήξει ότι η μητρική εργασία συνεπάγεται και θετικότερη αλληλεπίδραση με το βρέφος (Crockenberg & Litman, 1991· Hoffman, 1984).

Η λιγότερη διδακτική συμπεριφορά των εργαζόμενων μητέρων, πιθανόν να εξηγείται από το γεγονός ότι όταν είναι στο σπίτι, μακριά από τις δουλειές τους θέλοντας να αναπληρώσουν το κενό της απουσίας τους, αλληλεπιδρούν με τα βρέφη τους με ένα πιο παιγνιώδη τρόπο, με σκοπό να τα διασκεδάσουν. Παράλληλα, άλλη μια πιθανή εξήγηση είναι ότι οι μη εργαζόμενες μητέρες, ίσως έχουν πιο παραδοσιακές απόψεις για το μητρικό ρόλο τους και ενδεχομένως να προσπαθούν να ανταποκριθούν σε αυτόν με τη διδασκαλία του βρέφους, στοχεύοντας στην ανάπτυξη των γνωστικών του ικανοτήτων.

Ως προς την παρουσία του πατέρα στον τοκετό, επιβεβαιώθηκε η κατεύθυνση της σχέσης που είχε τεθεί στο ερώτημα, αφού οι πατέρες που ήταν παρόντες στον τοκετό βρέθηκε να επιδεικνύουν λιγότερη διδακτική και παρεμβατική συμπεριφορά κατά το παιχνίδι με τα βρέφη τους. Τα αποτελέσματα αυτά πιθανότατα να εξηγούνται από το γεγονός ότι οι πατέρες που τείνουν να είναι παρόντες στον τοκετό, έχουν συνήθως αναπτυγμένη μια πιο θετική σχέση με τη σύζυγό τους και είναι περισσότερο συναισθηματικά εμπλεκόμενοι μαζί της, άρα και αργότερα με το βρέφος τους σε σχέση με τους πατέρες που δεν ήταν παρόντες στον τοκετό.

Τέλος, ως προς το ερώτημα για το εάν οι ώρες ενασχόλησης των γονέων με το βρέφος συσχετίζονται με τον τρόπο αλληλεπίδρασης μαζί του, δεν βρέθηκε σχέση για καμία παρατηρούμενη συμπεριφορά. Το αποτέλεσμα αυτό συνάδει με ορισμένες μελέτες (Lamb et al., 1982), ενώ με άλλες έρχεται σε αντίθεση (Feldman, 2000· Field, 1978· Pedersen et al., 1987).

Χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα για γενίκευση λόγω του μικρού αριθμού των υποκειμένων της έρευνας, συμπεραίνεται για τουλάχιστον τα συγκεκριμένα άτομα που πήραν μέρος, ότι η ποσότητα της επαφής με το βρέφος, δεν έχει από μόνη της σημασία για την ανάπτυξη θετικών αλληλεπιδράσεων μαζί του.

10.2 Περιορισμοί της μελέτης

Η συγκεκριμένη μελέτη παρουσιάζει αρκετούς περιορισμούς, οι οποίοι είναι σκόπιμο να αναφερθούν. Ένα από τα βασικότερα αδύνατα σημεία της έρευνας είναι το περιορισμένο και μη αντιπροσωπευτικό δείγμα της, το οποίο δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων στο ευρύτερο ελληνικό πλαίσιο.

Τη μη γενίκευση των αποτελεσμάτων δεν επιτρέπει και η διάρκεια παρατήρησης της αλληλεπίδρασης, η οποία ήταν χρονικά περιορισμένη (10 λεπτά), έγινε μόνο μία φορά και όχι επαναλαμβανόμενα (σε διαφορετικές ημέρες και ώρες της ημέρας), με τη χρήση ενός εργαλείου κωδικοποίησης, σε ένα πλαίσιο (στο σπίτι) και σε συνθήκη μόνο ελεύθερου παιχνιδιού. Σε οποιαδήποτε περίπτωση θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η πιθανότητα μη ειλικρινούς απάντησης στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, καθώς ακόμη και το γεγονός ότι δεν ελέγχθηκε συστηματικά η κατάσταση της ψυχικής και σωματικής υγείας των γονέων, η οποία πιθανότατα να επηρέαζε τη σχέση με το βρέφος τους.

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη επίσης το γεγονός ότι παρατηρήθηκε η αλληλεπίδραση ενός μόνο γονέα με το βρέφος του κάθε φορά και ότι οι συμπεριφορές των γονέων πιθανόν να επηρεάστηκαν από την παρουσία της ερευνήτριας. Ίσως τα αποτελέσματα να ήταν διαφορετικά και να εμφανίζονταν διαφορετικά σχήματα επικοινωνίας αν η παρατήρηση περιελάμβανε το ελεύθερο παιχνίδι ολόκληρης της οικογένειας (μητέρας, πατέρα και βρέφους) μαζί ή αν μέσα στο δωμάτιο υπήρχε απλά η κάμερα σε αυτόματη λήψη.

Η απειρία των παρατηρητριών ακόμη, αναστέλλει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων, καθώς και η παρουσία της ερευνήτριας στο χώρο παρατήρησης, κάτι που πιθανόν να μην επέτρεψε τον αυθορμητισμό και την αυθεντικότητα των γονέων, αλλά και να επηρέασε τη συμπεριφορά του βρέφους.

Τέλος, η μη δυνατότητα ελέγχου πιο πολλών παραγόντων που πιθανόν να επηρεάζουν σημαντικά την αλληλεπίδραση των γονέων με το βρέφος δεν επιτρέπουν την εξακρίβωση μιας σαφέστερης εικόνας σχετικά με τους μηχανισμούς που ευθύνονται για τους διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας γονέα-βρέφους. Δεν θα μπορούσε να ισχύει το αντίθετο, αφού η κάθε οικογένεια έχει τη δική της ιστορία, απαρτίζεται από διαφορετικά, ξεχωριστά άτομα και η σχέση των προσώπων της επηρεάζεται από ένα συνδυασμό ποικίλων μεταβλητών.

10.3 Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της μικρής αυτής μελέτης, βοηθούν στην εξαγωγή ορισμένων διαπιστώσεων.

Αρχικά αναπαράγεται το συμπέρασμα πολλών ερευνών σε διεθνή και ελληνικό πληθυσμό ότι ενώ τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα (όπως και σε πολλά άλλα κράτη) παρατηρείται μια άμβλυνση των παραδοσιακών αξιών και αποδοχή περισσότερων σύγχρονων προτύπων συμπεριφοράς, οι αλλαγές στους ρόλους των συζύγων δεν είναι τόσο μεγάλες όσο συχνά υποθέτουμε και δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να συγκριθούν με τη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται στα επίπεδα της οικογενειακής ζωής με αντίστοιχες οικογένειες στην Ευρώπη. Η αμφισβήτηση των παραδοσιακών ρόλων δεν σημαίνει ότι αυτοί έχουν πάψει να διαδραματίζονται, ακόμα και από εκείνους που τους αμφισβητούν. Σημαίνει όμως πως έχουν συντελεστεί αλλαγές στην κοινωνική πραγματικότητα, στα πλαίσια της οποίας οι ρόλοι αυτοί διαμορφώθηκαν.

Συμπερασματικά, η λειτουργία της οικογένειας του μέλλοντος θα μεταβάλλεται σταδιακά, αλλά ενδέχεται να διατηρήσει αρκετές από τις παραδοσιακές πολιτισμικές ιδιαιτερότητές της. Ορισμένες μορφές συμπεριφοράς των μελών της είναι διαχρονικά σταθερές, φαινόμενο το οποίο ίσως υποδεικνύει ότι ορισμένες ψυχολογικές ανάγκες του ανθρώπου αντιστέκονται σε κοινωνικές αλλαγές.

Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο δύο πρόσωπα αλληλεπιδρούν, θα πρέπει να εξετάζεται κάθε φορά στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συστήματος, όπου διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ατόμων, παράγοντες οι οποίοι θα πρέπει να κατανοούνται συσχετιστικά και όχι μεμονωμένα.

Σίγουρα, τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης λόγω του μικρού αριθμού των υποκειμένων που έλαβαν μέρος και των μεθοδολογικών μειονεκτημάτων της, δεν μπορούν να έχουν άμεση πρακτική εφαρμογή, αλλά μπορούν κάλλιστα να ληφθούν υπόψη σαν ένα είδος μικρής πιλοτικής έρευνας, σχετικά με το συγκεκριμένο πεδίο μελέτης στον Ελλαδικό χώρο.

10.4 Η συγκεκριμένη μελέτη ως έναυσμα για περαιτέρω έρευνα

Με αφορμή τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να ακολουθήσουν εκτεταμένες μελέτες των αλληλεπιδραστικών σχημάτων που αναπτύσσουν οι έλληνες γονείς με τα βρέφη τους (με διαφορετικούς μεθοδολογικούς σχεδιασμούς) και να ληφθούν υπόψη πολλοί περαιτέρω παράγοντες οι οποίοι φαίνεται να επηρεάζουν τη δυαδική αυτή αλληλεπίδραση, οι οποίοι να αναλυθούν σε πολυπαραγοντικά σχέδια.

Για παράδειγμα, θα μπορούσε να μελετηθεί το κατά διαφοροποιείται η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους στις διάφορες κοινωνικές τάξεις ή να εξεταστεί η συσχέτιση άλλων μεταβλητών (όπως για παράδειγμα, η προσωπικότητα του γονέα, οι πεποιθήσεις αυτο-αποτελεσματικότητας για το γονεϊκό ρόλο, η ποιότητα της σχέσης των συζύγων, τα βιώματα από την οικογένεια καταγωγής και η ηλικία των γονέων, η ιδιοσυγκρασία του βρέφους, η σωματική και ψυχική υγεία του γονέα, η μέθοδος αναπαραγωγής οι συνθήκες εγκυμοσύνης, η υγεία του βρέφους και οι καθημερινές συνήθειες ανατροφής).

Επίσης, θα άξιζε να ερευνηθεί κατά πόσο επηρεάζει διαφορετικά η μητρική εργασία τα αγόρια και τα κορίτσια, με δεδομένο το μεγάλο αριθμό των εργαζομένων Ελληνίδων μητέρων ή και το κατά πόσο επηρεάζεται η αλληλεπίδραση πατέρα-βρέφους ανάλογα με το εάν εργάζεται ή όχι η σύζυγός του.

Ακόμη, ενδιαφέρον θα ήταν να μελετηθεί και να συγκριθεί η αλληλεπίδραση του βρέφους με πρόσωπα εκτός από τους γονείς του, που ασχολούνται και φροντίζουν καθημερινά το βρέφος (όπως οι γιαγιάδες, οι θείες ή και οι νταντάδες).

Η έρευνα σε αυτό το πεδίο μελέτης, θα πρέπει βέβαια να εξετάσει πέρα από τους συγκεκριμένους παράγοντες που επηρεάζουν τις συμπεριφορές των προσώπων σε κάθε αλληλεπίδραση, τους βαθύτερους μηχανισμούς οι οποίοι συνδέουν τις πρώιμες αυτές σχέσεις με τα μετέπειτα αναπτυξιακά επιτεύγματα.

Τα δεδομένα που θα υπάρξουν θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους ειδικούς τόσο στην πρωτογενή πρόληψη πιθανών μη λειτουργικών αλληλεπιδράσεων, μέσω ενημερώσεων στο ευρύ κοινό, αλλά εξίσου βοηθητικά θα ήταν και στον τομέα της δευτερογενούς πρόληψης με τη διεξαγωγή ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε συγκεκριμένες ομάδες ατόμων.

Βιβλιογραφία

Acock, A. C. & Demo, D. H. (1994). *Family diversity and well-being*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Adamson, L. (1995). *Communication development during infancy*. Madison, WI: Brown and Benchmark Publishers.

Aldous, J. (1996). *Family careers: Rethinking the developmental perspective*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Aldous, J., Mulligan, G. M. & Bjarnason, T. (1998). Fathering over time: What makes the difference? *Journal of Marriage and the Family*, 60, 809-820.

Almeida, D. M., Wethington, E. & Chandler, A. L. (1999). Daily transmission of tensions between marital dyads and parent-child dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 49-61.

Alvarez, A. & Phillips, A. (1998). The Importance of Play: A Child Psychotherapist's View. *Child Psychology & Psychiatry Review*, 3, 3, 99-103.

Amato, P. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.

Anderson, C. J. (1981). Enhancing reciprocity between mother and neonate. *Nursing Research*, 30, 89-93.

Ainsworth, M. D. S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. In C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (eds.), *The place of attachment in human behavior* (3-30). New York: Basic.

Ainsworth, M. D. S. & Bell, S. M. (1974). Mother-infant interaction and the development of competence. In K. Connolly & J. Bruner (eds.), *The growth of competence*. New York: Academic Press.

Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M. & Stayton, D. J. (1974). 'Infant–mother attachment and social development: “Socialization” as a product of reciprocal responsiveness to signals'. In P. M. Richards (eds.), *The Integration of a Child into a Social World* (99–135). Cambridge: Cambridge University Press.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Armentrout, J. A. & Burger, G. K. (1972). Children's reports of parental child-rearing behavior at five grade levels. *Developmental Psychology*, 7, 44-48.

Aydlett, L. A. (1983). Assessing infant interaction skills in interaction focused intervention. *Infants and Young Children*, 5, 4, 1-7.

Beckett, K. (1987). The negotiation of fatherhood. In C. Lewis & M. O' Brien (eds.), *Reassessing Fatherhood: New Observations on Fathers and the Modern Family*. Sage: Newbury Park, CA.

Bailey, W. T. (1994). Father's involvement and responding to infants: “More” may not be “better”. *Psychological reports*, 74, 92-94.

Bakeman, R. & Brown, J. V. (1980). Early interaction: Consequences for social and mental development at three years. *Child Development*, 51, 437-447.

Bakeman, R. & Gottman, J.M. (1992). *Observing Interaction: an introduction to sequential analysis*. Cambridge University Press. U.S.A.

Bakermans-Kranenburg, M.J., Van IJzendoorn, M.H. & Juffer, F. (2003). Less is more: Meta-analyses of sensitivity and attachment interventions in early childhood. *Psychological Bulletin*, 129, 2, 195-215.

Balen, van F. (1996). Child-Rearing Following In Vitro Fertilization. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 6, 687-693.

Barnard, K. E., Hammond, M. A., Booth, C. L., Bee, H. L., Mitchell, S.K. & Spieker, S. J. (1989). Measurement and meaning of parent-child interaction. In F.Morrison, C.Lord & D. Keating (eds.), *Applied developmental psychology*, 3, 40-80. San Diego, CA: Academic Press.

Barnard, K. E., Hammond, M. A., Sumner, G., Kang, R., Johnson-Crowley, N., Snyder, C., Speitz, A., Blackburn, S., Brandt, P. & Magyary, D. (1987). Helping parents with pre-term infants: Field test of a protocol. *Early Child Development and Care*, 27, 255-290.

Barnard, K.E. & Kelly, J.F. (1990). Assessment of parent-child interaction. In: Meisels, S.J. and Shonkoff, J.P. (eds.), *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1990.

Barnard, K. E., Magyary, D., Summer, G., Booth, C. L., Mitchell, S. K. & Spieker, S. (1988). Prevention of parenting alterations for women with low social support. *Psychiatry*, 51, 248–253.

Barnett, R. C. & Baruch, G. K. (1987). Determinants of fathers' participation in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 29-40.

Barnett, M. A., Deng, M., Mills-Koonce, W. R., Willoughby, M. & Cox., M. (2008). Interdependence of Parenting of Mothers and Fathers of Infants. *Journal of Family Psychology*, 22, 3, 561–573.

Barnett, R. C, Marshall, N. L. & Pleck, J. H. (1992). Men's multiple roles and their relationship to men's psychological distress. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 358-367.

Beck, C. T. (1998). The effects of postpartum depression on child development: A meta analysis. *Archives of Psychiatric Nursing*, 12, 12-20.

Beckwith, L. R. C. (1996). Dyadic processes between mothers and preterm infants at ages 2 and 5 years. *Infant Mental Health Journal*, 17, 4, 322–333.

Beebe, B., Lachmann, F. & Jaffe, J. (1997). Mother-infant interaction structures and presymbolic self and object representations. *Psychoanalytic Dialogues*, 7,2, 133-182.

Beeghly, M., Frank, D. A., Rose-Jacobs, R., Cabral, H. & Tronick, E. (2003). Level of prenatal cocaine exposure and infant caregiver attachment behavior. *Neurotoxicology and Teratology*, 25, 23-28.

Beitel, A. & Parke, R. D. (1998). Maternal and paternal attitudes as determinants of father involvement. *Journal of Family Psychology*, 12, 268-288.

Belsky, J. (1979). Mother-father-infant interaction: A naturalistic observational study. *Developmental Psychology*, 15, 601-607.

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.

Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. In J. Cassidy & P. R. Shaver (eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (249-263). New York: Guilford Press.

Belsky, J., Garduque, L. & Hrcir, E. (1984). Assessing Performance, Competence and Executive Capacity in Infant Play: Relations to Home Environment and Security of Attachment. *Developmental Psychology*, 20,3, 406-417.

Belsky, J., Gilstrap, B. & Rovine, M. (1984). The Pennsylvania infant and family development project, I: Stability and change in mother-infant and father-infant interaction in a family setting at one, three and nine months. *Child Development*, 55, 692-705.

Belsky, J. & Volling, B. L. (1987). Mothering, fathering and marital interaction in the family triad: Exploring family systems processes. In P. Berman & F. Pedersen (eds.), *Men's transition to parenthood: Longitudinal studies of early family experience* (37-64). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Belsky, J., Youngblade, L. & Rovine, M. & Volling, B. (1991). Patterns of marital change and parent-child interaction. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 487-498.

Berlin, L. J., Brady-Smith, C. & Brooks-Gunn, J. (2002). Links between childbearing age and observed maternal behaviours with 14-month-olds in the Early Head Start Research and Evaluation Project. *Infant Mental Health Journal*, 23, 104-129.

Biringen, Z. (2000). Emotional availability: Conceptualization and research findings. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70, 104-114.

Biringen, Z., Emde, R. N., Brown, D., Lowe, L., Myers, S. & Nelson, D. (1999). Emotional availability and emotional communication in naturalistic mother-infant interactions: Evidence for gender relations. *Journal of Social Behavior and Personality*, 14, 4, 463-478.

Biringen, Z. & Robinson, J. (1991). Emotional availability in mother-child interactions: A reconceptualization for research. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61, 258-271.

Blasco, P. M., Hrcir, E. J. & Blasco, P. A. (1990). The Contribution of Maternal Involvement to Mastery Performance in Infants with Cerebral Palsy. *Journal of Early Intervention*, 14, 2, 161-174.

Block, J. (1978). *The Q-Sort Method in Personality Assessment and Psychiatric Research*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Booth A. & Crouter A. C. (1998). *Men in Families*. Erlbaum, Mahwah, NJ.

Bornstein, M.H. (2002). Parenting infants. In M.H. Bornstein (eds.), *Handbook of parenting*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Bornstein, M.H. (2003). Parenting and child development: Intracultural and intercultural perspectives. In C. Poderico, P. Venuti & R. Marcone (eds.), *Diverse culture: Bambini diversi?* Rome,Italy: Unicopli.

Bornstein, M. H. & Tamis-LeMonda, C. S. (2001). Mother–infant interaction. In G. Bremner & A. Fogel (eds.), *Blackwell handbook of infant development*. Malden MA, US: Blackwell Publishing.

Boucher, J. (1999). Pretend play as improvisation: Conversation in the preschool classroom. *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 164–165.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.

Brachfeld-Child, S. (1986). Parents as teachers: Comparisons of mothers' and fathers' instructional interactions with infants. *Infant Behavior and Development*, 9, 127-131.

Brazelton, T.B. & Cramer, B. (2009). *Η πρώτη πρώτη σχέση. Γονείς βρέφη και το δράμα του πρώιμου δεσμού*. Επιστημονική επιμέλεια Γρ. Αμπατζόγλου & Ζαΐρα Παπαληγούρα-Ράλλη. Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Brazleton, T. B., Koslowski, B. & Main, M. (1974). The origins of reciprocity : The early mother - infant interaction. In M. Lewis & L. A. Rosenblum (eds.), *The effect of the infant on its caregivers*. London: Wiley Interscience.

Bretherton, I. (1984). *Symbolic play*. Orlando: Academic Press.

Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.

Brinker, R.P., Seifer, R. & Sameroff, A.J. (1994). Relations among maternal stress, cognitive development, and early intervention in middle- and low-SES infants with developmental disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 98, 463–480.

Briton, N. J. & Hall, J. A. (1995). Beliefs about female and male nonverbal communication. *Sex Roles, 32*, 79-90.

Bronfenbrenner, E. (1979). *The ecology of human development: Experiments by design and nature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U., Alvarez, W.F. & Henderson, C. R. Jr. (1984). Working and watching: Maternal employment status and parents' perceptions of their three-year-old children. *Child Development, 55*, 1362-1378.

Bronstein, P. (1984). Differences in Mothers' and Fathers' Behaviors Toward Children: A Cross-Cultural Comparison. *Developmental Psychology, 20*, 6, 995-1003.

Brooks-Gum, J. (1984). Maternal responsivity in interactions with handicapped infants. *Child Development, 55*, 3, 782-793.

Broom, B.L. (1998). Parental sensitivity to infants and toddlers in dual-earner and single-earner families. *Nursing Research, 47*, 3, 162-170.

Bruce, C. & Fox, G. L. (1999). Accounting for patterns of father involvement: Age of child, father-child coresidence, and father role salience. *Sociological Inquiry, 69*, 458-476.

Bruner, J.S. (1983). *Child's tail*. New York.:Norton.

Bruner, J. S., Jolly, A. & Sylva, K. (1976). *Play: Its role in development and evolution*. Harmondsworth, U.K.: Penguin.

Bullock, C.B. & Pridham, K.F. (1988). Sources of maternal confidence and perceptions of problemsolving competence. *Journal of Advanced Nursing, 13*, 321-329.

Burns, K., Chethik, L., Burns, W. J. & Clark, R. (1991). Dyadic disturbances in cocaine-abusing mothers and their infants. *Journal of Clinical Psychology, 47*, 316-319.

Butler, J. R. & Burton, L. M. (1990). Rethinking teenage childbearing: Is sexual abuse a missing link? *Family Relations: Journal of Applied Family & Child Studies, 39*, 1, 73-80.

Cabrera, N. J., Tamis-Le Monda, S., Bradley, R. H., Hofferth, S. & Lamp, M. E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child Development, 71*, 127-136.

Calkins, S. D., Hungerford, A. & Dedmon, S. E. (2004). Mothers' Interactions With Temperamentally Frustrated Infants. *Infant Mental Health Journal, 25*, 3, 219–239.

Campbell D. W. & Eaton, W. O. (1999). Sex Differences in the Activity Level of Infants. *Infant and Child Development, 8*, 1–17.

Campbell, S.B., Pierce, E.W., March, C.L. & Ewing, L.J. (1991). Noncompliant behavior, overactivity, and family stress as predictors of negative maternal control with preschool children. *Development and Psychopathology, 3*, 175–190.

Capuzzi, C. (1989). Maternal attachment to handicapped infants and the relationship to social support. *Research in Nursing and Health, 12*, 3, 161-167

Carlson, B. E. (1984). The father's contribution to childcare: Effects on children's perceptions of parental roles. *American Journal of Orthopsychiatry, 54*, 123-136.

Chess, S. & Thomas, A. (1991) Temperament and the Concept of Goodness of Fit. In Strelau, J. & Angleitner A. (eds.), *Explorations in Temperament*. Plenum Press.

Cicchetti, D. & Schneider-Rosen, K. (1984). Theoretical and empirical considerations in the investigation of the relationship between affect and cognition in atypical populations of infants. In C. Izard, J. Kagan & R. Zajonc (eds.), *Emotions, cognition and behavior* (366-408). Cambridge, England: Cambridge University Press.

Clark, R. (1999). The Parent-Child Early Relational Assessment: A factorial validity study. *Educational and Psychological Measurement, 59*, 5, 821-846.

Clark, R., Musick, J., Stott, F., Klehr, K. & Cohler, B. (1984). *Mother-child dyads at risk: Development of rating scales for early identification of disturbances in affect and behavior*. Paper presented at the International Conference on Infant Studies, New York.

Clarke-Stewart, K. A. (1978). Daddy makes three: The father's impact on mother and young child. *Child Development*, 49, 466-478.

Claussen, A. H. & Crittenden, P. M. (2003). 'Maternal sensitivity'. In P. M. Crittenden and A. H. Claussen (eds.), *The Organization of Attachment Relationships*, (115–122). Cambridge: Cambridge University Press.

Cohn, J. E, Matias, R., Tronick, E. Z., Connell, D. & Lyons-Ruth, K. (1986). Face-to-face interactions of depressed mothers and their infants. In E. Z. Tronick & T. Field (eds.), *Maternal depression and infant disturbance* (31--45). San Francisco: Jossey-Bass.

Collins, W. A., Maccoby, E. E., Steinberg, L., Hetherington, E. M. & Bornstein, M. H. (2000). Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture. *American Psychologist*, 55, 218 – 232

Comfort, M. & Farran, D., (1994). Parent-child interaction assessment in family-centered intervention. *Infants and Young Children*, 6, 4, 33-45.

Condon, W. & Sander, L. (1974). Synchrony demonstrated between movements of the neonate and adult speak. *Child Development*, 45, 456-462.

Connellan, J., Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Batki, A. & Ahluwalia, J. (2000). Sex differences in human neonatal social perception. *Infant Behavior and Development*, 23, 113-118.

Cooksey, E. C. & Fondell, M. M. (1996). Spending time with his kids: Effects of family structure on fathers' and children's lives. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 693-707.

- Cowan, P. A. (1997). Beyond meta-analysis: A plea for a family systems view of attachment. *Child Development, 68*,4, 601–603.
- Cowan, C. P. & Cowan, P. A. (1987). Men's involvement in parenthood. In P. W. Berman & F. A. Pedersen (eds.), *Men's transition to parenthood: Longitudinal studies of early family experience* (145-174). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cowan, C. P. & Cowan, P. A. (1992). *When partners become parents: The big life change for couples*. New York: Basic Books.
- Crnic, K.A., Greenberg, M.T., Ragozin, A.S. & Basham, R.B. (1983). Effects of stress and social support on mothers and premature and full-term infants. *Child Development, 54*, 209–217.
- Crockenberg S. & Leerkes E. (2000) Infant social and emotional development in family context. In *Handbook of Infant Mental Health*, Guilford Press, New York.
- Crockenberg, S. B. & Litman, C. (1991). Effects of maternal employment on maternal and two-year-old behavior. *Child Development, 62*, 930-935.
- Crouter, A. C., Perry-Jenkins, M., Huston, T. I. & McHale, S. M. (1987). Processes underlying father involvement in dual-earner and single-earner families. *Developmental Psychology, 23*, 431-440.
- Crowell, J. A. & Feldman, S. S. (1988). Mothers' internal models of relationships and children's behavioral and developmental status: A study of mother-child interaction. *Child Development, 59*, 1273-1285.
- Cummings, E. M. & Davies, P. (1994). *Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution*. New York: Guilford.
- De Casper, A. & Fifer, W. (1980). Of human bonding: newborns prefer mother's voices. *Science, 208*,1174-1176.

De Wolff, M.S. & van IJzendoorn, M.H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68,4, 571–591.

Del Carmen, R., Pedersen, F.A., Hoffman, L.C. & Bryan, V.E. (1993). Dyadic distress management predicts subsequent security of attachment. *Infant Behavior and Development*, 16,131-147.

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Μαζηρίδου, Ε., & Κιοσέογλου, Γ. (2007). Οι προσδοκίες των γονέων για το μέλλον των παιδιών τους: διαμορφώνοντας τις ταυτότητες φύλου στο οικογενειακό πλαίσιο. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Δ. Σακκά (επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: Μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Gutenberg.

Dennis, T. (2006). Emotional self-regulation in preschoolers: The interplay of child approach reactivity, parenting, and control capacities. *Developmental Psychology*, 42, 84–97.

Dickie, J. R. & Carnahan, S. (1980). Training in social competence: The effect on mothers, fathers, and infants. *Child Development*, 51, 1248-1251.

Dickie, J. R. & Matheson, P. (1984). *Mother-father-infant: Who needs support?* Paper presented at meeting of the American Psychological Association, Toronto.

Doherty, W. J., Kouneski, E. F. & Erickson, M. F. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and Family*, 60, 277-292.

Doumani, M. (1983). *Mothering in Greece: Collectivism to Individualism*. New York: Academic Press.

Δραγώνα, Θ. & Ναζίρη, Δ. (1995). *Οδεύοντας προς την πατρότητα: Εξιχνίαση μιας παραγνωρισμένης πορείας*. Αθήνα: Εξάντας, Τρίαψις Λόγος.

Draper, P. (1975). Cultural pressure on sex differences. *American Ethnologist*, 2, 602-616.

Driscoll, J. R. & Easterbrooks, M.A. (2007). Young Mothers' Play with Their Toddlers: Individual Variability as a Function of Psychosocial Factors. *Infant and Child Development*, 16, 649-670.

Dunn, J. (2008). *Family relationships: Children's perspectives*. London: One Plus One.

Dunn, J. & Plomin, R. (1990). *Separate lives: Why siblings are so different*. New York: Basic Books.

Durrett, M. E, Otaki, M. & Richards, P. (1984). Attachment and the mother's perception of support from the father. *International Journal of Behavioral Development*, 7, 167-176.

Easterbrooks, M. A. & Goldberg, W. A. (1984). Toddler development in the family: Impact of father involvement and parenting characteristics. *Child Development*, 55, 740-752.

Edhborg, M., Lundh, W., Seimyr, L. & Widstrom, A.M. (2003). The parentchild relationship in the context of maternal depressive mood. *Archives of Women's Mental Health*, 6, 211–216.

Eggebeen, D. J. & Knoester, C. (2001). Does Fatherhood Matter for Men? *Journal of Marriage and Family*, 63, 381–393.

Elder, G., Van Nguyen, T. & Caspi, A. (1985). Linking family hardship to childrens lives. *Child Development*, 56,361-375.

Emde, R. (1995). Το ατομικό νόημα και η αύξουσα πολυπλοκότητα: Η Συμβολή του Sigmund Freud και του Rene Spitz στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Στο Γιάννη Κουγιουμουτζάκης (επ.), *Αναπτυξιακή Ψυχολογία Παρελθόν, Παρόν και Μέλλο*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο

Emde, R.N. & Easterbrooks, M.A. (1985). Assessing emotional availability in early development. In D.K. Frankenberg, R. N. Emde & J. W. Sullivan (eds.), *Early identification of children at risk: Aninternational perspective* (79–101). New York: Plenum Press.

Etzel, B. C. & Gewirtz, J. L. (1967). Experimental modification of caretaker-maintained high-rate operant crying in a 6- and a 20-week old infant (Infant tyrannotearus). Extinction of crying with reinforcement of eye contact and smiling. *Journal of Experimental Child Psychology*, 3, 303-317.

Erickson, E. H. (1975). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία*. Έκδοση Καστανιώτη, Αθήνα.

Falco, S., Esposito, G., Venuti, P. & Bornstein, M.H. (2008). Fathers' play with their Down Syndrome children. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52, 6, 490–402.

Fagan, J., Palkovitz, R., Roy, K. & Farrie, D. (2009). Pathways to Paternal Engagement: Longitudinal Effects of Risk and Resilience on Nonresident Fathers. *Developmental Psychology* 45,5, 1389–1405.

Fagot, B. I. & Hagan, R. (1991). Observations of parent reactions to sex-stereotyped behaviour. *Child Development*, 62, 617-628.

Farran, D. C., Kasari, C., Comfort, M. & Jay, S. (1986). *The Parent/Caregiver Involvement Scale*. Greensboro: The University of North Carolina at Greensboro. Child Development and Family Relations, School of Human Environmental Sciences.

Feinberg, M. E. (2002). Coparenting and the transition to parenthood: A framework for prevention. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 5, 3, 173–195.

Feldman, R. (2000). Parents' convergence on sharing and marital satisfaction, father involvement, and parent-child relationship at the transition to parenthood. *Infant Mental Health Journal*, 20, 176–191.

Feldman, R. (2003). Infant-mother and infant-father synchrony: the coregulation of positive arousal. *Infant Mental Health Journal*, 24, 1-23.

Feldman, R., Greenbaum, C.W., Mayes, L.C. & Erlich, S.H. (1997). Change in mother–infant interactive behavior: Relation to change in the mother, the infant, and the social context. *Infant Behavior and Development*, 20, 151–163.

Field, T. (1978). Interaction behaviors of primary versus secondary caretaker fathers. *Developmental Psychology*, 14, 183-184.

Field, T. (1981). Fathers' interactions with their high-risk infants. *Infant Mental Health Journal*, 2, 249-256.

Field, T. (1994). The effects of mother's physical and emotional unavailability on emotion regulation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59, 240.

Field, T. (1998). Maternal depression effects on infants and early intervention. *Preventative Medicine*, 27, 200–203.

Field, T., Healy, B., Goldstein, S. & Guthertz, M. (1990). Behavior state matching in mother-infant interactions of nondepressed versus depressed mother-infant dyads. *Developmental Psychology*, 26,7-14.

Field, T., Sandberg, D., Garcia, R., Vega-Lahr, N., Goldstein, S. & Guy, L. (1985). Pregnancy problems, postpartum depression and early mother-infant interactions. *Developmental Psychology*, 21,6,1152-1 156.

Field, T., Woodson, R., Greenberg, R. & Cohen, D. (1982). Discrimination and imitation of facial expressions by neonates. *Science*, 218, 179-181.

Finkelstein, N. E & Ramey, C. T. (1977). Learning to control the environment in infancy. *Child Development*, 48, 806-819.

Floyd, K. & Morman, M. T. (2000). Affection received from fathers as a predictor of men's affection with their own sons: Tests of the modeling and compensation hypotheses. *Communication Monographs*, 67, 347-361.

Fogel, A. (1997). *Infancy: infant, family, and society*. St. Paul, MN: West.

Fogel, A. & Hsu, H. C. (2003). Stability and transitions in Mother-Infant face to face communication during the first 8 months: A microhistorical Approach. *Developmental psychology*, 39, 6, 1061-1082.

Fox, N.A., Kimmerly, N.L. & Schaffer, W.D. (1991). Attachment to mother, attachment to father: A metaanalysis. *Child Development*, 62, 1,210–225.

Frascarolo, F. (2004). Parental Involvement In Child Caregiving and Infant Sociability. *Infant Mental Health Journal*, 25, 6, 509–521.

Freud, A. (1936). The ego and the mechanisms of defense. In the Writings of Anna Freud, Vol. II New York: International Universities Press. Στο T. Brazelton & B. Cramer (2009), *Η πρώτη πρώτη σχέση. Γονείς βρέφη και το δράμα του πρώιμου δεσμού*. Επιστημονική επιμέλεια Γρ. Αμπατζόγλου & Ζαΐρα Παπαληγούρα-Ράλλη, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. In: A. Richards & A. Dickinson (eds.), *On Sexuality*. The Pelican Freud Library Penguin Books, Ltd. London, 1977.

Freud, S.,(1909). *Analysis of a phobia in a five-year-old boy*. Standard Edition, London: Hogarth.

Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle*. Standard Edition, London: Hogarth.

Frodi, A. M. (1980). Parental-baby responsiveness and involvement. *Infant Mental Health Journal*,1, 150-160.

Fromm, E. (1956). *The art of loving*. New York; Harper & Brothers.

Garner, P. W. & Landry, S. H. (1992). Preterm infants' affective responses in independent versus toycentered play with their mothers. *Infant Mental Health Journal*, 13,219-230.

Garner, P. M., Rennie, K. M. & Miner, J.L.(1996). Sharing Attention to Toys: Adolescent Mother-Toddler Dyads. *Early Development and Parenting*, 5,2, 101-110.

Garvey, C. (1977). *Play*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gelfand, D. M. & Teti, D. M. (1990). The effects of maternal depression on children. *Clinical Psychology Review*, 10, 3, 329–353.

Gergeley, G. & Watson, J. (1997). The social biofeedback theory of parental affect-mirroring. *The International Journal of Psycho-Analysis* , 77, 1181_1212.

Γεώργας, Δ. (2000). Η ψυχοδυναμική της Οικογένειας στην Ελλάδα: Ομοιότητες και Διαφορές με άλλες Χώρες. Στο: *Θέματα Επιμόρφωσης/Εναισθητοποίησης Στελεχών Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Georgas, D., Berry, J.W., van de Vijver, F.J.R., Kagitcibasi, C. & Poortinga, Y.H. (2009). Πολιτισμοί και οικογένειες: μια ψυχολογική μελέτη σε 30 χώρες. *Ψυχολογία*, 16,1, 1-27.

Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, H.Y., Angleitner, A., Goodwin, R. & Charalambous, N. (1996). *The relationship of family bonds to family structure and function across culture*. Athens: Manuscript of Lessons in University of Athens.

Γεώργας, Δ., Γκαρή, Α. & Μυλωνάς, Κ. (2004). Σχέσεις με συγγενείς στην ελληνική οικογένεια. Στο Λ.Μουσούρου & Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Gold, D. & Andres, D. (1978 a). Comparisons of adolescent children with employed and nonemployed mothers. *Merrill-Palmer Quarterly*, 24, 243-254.

Gold, D. & Andres, D. (1978 b). Developmental comparisons between ten-year-old children with employed and nonemployed mothers. *Child Development*, 49,75-84.

Goldberg, S. & DiVitto, B. (1995). Parenting children born preterm. In M. Bornstein (eds.), *Handbook of parenting, volume 1, children and parenting* (209–231). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Goldscheider F. K. & Waite, L. J. (1991). *New families, no families?* Berkeley: University of California Press.

Golombok, S. (1999). New family forms: children raised in solo mother families, lesbian mother families, and in families created by assisted reproduction. In L., Balter & Tamis-LeMonda (eds.), *Child Psychology: A Handbook of Contemporary Issues*. Psychology Press, 429–446.

Golombok, S. (2000). *Parenting: What really counts?* London: Routledge.

Golombok, S. & Badger, S. (2009). Children raised in mother-headed families from infancy: a follow-up of children of lesbian and single heterosexual mothers, at early Adulthood. *Human Reproduction, 0*, 1–8.

Golombok, S., Brewaeys, A., Cook, R., Giavazzi, M., Guerra, D., Mantovani, A., Hall, E., Crosignani, P. & Dexeus, S. (1996). The European study of assisted reproductive families: family functioning and Child development. *Human Reproduction, 11*, 10, 2324-2331.

Goodman, J. H. (2008). Influences of Maternal Postpartum Depression on Fathers and on Father-Infant Interaction. *Infant Mental Health Journal, 29*, 6, 624–643.

Gottfried, A. E., Bathurst, K. & Gottfried, A. W. (1994). Role of maternal and dual-earner employment status in children's development. In A. E. Gottfried & A. W. Gottfried (eds.), *Redefining families: Implications for children's development* (55–97). New York: Plenum Press.

Gottfried, A.E., Gottfried, A.W. & Bathurst, K. (1988). Maternal employment, family environment and children's development. In A.E. Gottfried and A.W. Gottfried (eds.), *Maternal Employment and Children's Development: Longitudinal Research*. New York: Plenum.

- Gottman, J. M., Katz, L. F. & Hooven, C. (1997). *Metaemotion*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Greenspan S. J. (1997). *Developmentally Based Psychotherapy*. International University Press, Madison, CT.
- Grossman, F. K. (1987). Separate and together: Men's autonomy and affiliation in the transition to parenthood. In P. W. Berman & F. A. Pedersen (eds.), *Men's transition to parenthood* (89-112). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gunnar, M.R. & Donahue, M. (1980). Sex differences in social responsiveness between six months and twelve months. *Child Development*, 51, 262-265.
- Hagan, J. C. & Myers, B. J. (1997). Mother-Toddler Play Interaction: A Contrast of Substance-Exposed and Nonexposed Children. *Infant Mental Health Journal*, 18, 1, 40–57.
- Hampson, E., Van Anders, S. M. & Mullin, A. L. (2006). A female advantage in the recognition of emotional facial expressions: test of an evolutionary hypothesis. *Evolution and Human Behavior*, 27, 401-416.
- Hanzlik, J. & Stevenson, M. (1986). Interaction of mothers with their infants who are mentally retarded, retarded with cerebral palsy, or nonretarded. *American Journal of Mental Deficiency*, 90, 5, 513-520.
- Harrison, M. J. (1990). A Comparison of Parental Interactions with Term and Preterm Infants. *Research in Nursing & Health*, 13, 173 – 179.
- Heath, D. H. (1976). Competent fathers: Their personalities and marriage. *Human Development*, 19, 26-39.
- Heermann, J.A, Jones, L.C. & Wikoff, R.L. (1994). Measurement of Parent Behavior During Interactions with Their Infants. *Infant Behavior and Development*, 17, 311-321.

Helm, J. M., Comfort, M., Donald, B. B. & Simeonsson, R. J. (1990). Adolescence and Adult Mothers of Handicapped Children: Maternal Involvement in Play. *Family Relations*, 39, 4, 432-437.

Hess, C. R., Papas, M. A. & Black, M. M. (2002). Resilience among African American adolescent mothers: Predictors of positive parenting in early infancy. *Journal of Pediatric Psychology*, 27, 7, 619–629.

Hirshberg, L. M. & Svejda, M. (1990). When Infants Look to Their Parents: Infants Social Referencing of Mothers compared to Fathers. *Child Development*, 61, 1175-1186.

Hittelman, J.H. & Dickes, R. (1979). Sex differences in neonatal eye contact time. *Merrill-Palmer Quarterly*, 25, 171-184.

Hock, E. (1980). Working and nonworking mothers and their infants: A comparative study of maternal caregiving characteristics and infant social behavior. *Merrill-Palmer Quarterly*, 26, 79-101.

Hofferth, S. (1999). *Race/ethnic differences in further involvement with young children: A conceptual framework and empirical test in two-parent families*. Paper presented at the Urban Seminar on Fatherhood, Harvard University, Cambridge, MA.

Hoffman, L. M. (1984). Maternal employment and the young child. In M. Perlmutter (eds.), *Parent-child interaction and parent-child relations in child development*. The Minnesota Symposia on Child Psychology, 197, 101-127. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hoffman, C. & Moon, M. (1999). Women's characteristics and gender role attitudes: Support for father involvement with children. *Journal of Genetic Psychology*, 160, 411–418.

Horowitz, J.A., Logsdon, M.C. & Anderson J.K. (2005). Measurement of Maternal-Infant Interaction. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 11, 3, 164-172.

Hossain, Z., Field, T., Gonzalez, J., Malphurs, J., Del Valle, C. & Pickens, J. (1994). Infants of “depressed” mothers interact better with their nondepressed fathers. *Infant Mental Health Journal*, 15,4, 348–357.

Huang, K., Caughy, M. O., Genevro, J.L. & Miller, T.L. (2005). Maternal knowledge of child development and quality of parenting among White, African-American and Hispanic mothers. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 26, 2, 149–170.

Huxley, P. & Warner, R. (1993). Primary prevention of parenting dysfunction in high-risk cases. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63,4, 582–588.

Hyde, J. S. (2007). New directions in the study of gender similarities and differences. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 5, 259-263.

Ihinger- Tallman, M., Pasley, K. & Buehler, C. (1993). Developing a Middle- Range Theory of Father Involvement Post Divorce. In W. Marsiglio (eds.), *Fatherhood: Contemporary Theory, Research and Social Policy* (57-77). London: Sage Publications.

Jacobs, B. S. & Moss, H. A. (1976). ‘Birth order and sex of sibling as determinants of mother-infant interaction.’ *Child Development*, 41, 315-322.

Jacobson, S. W. & Frye, K. F. (1991). Effect of maternal social support on attachment: Experimental evidence. *Child Development*, 62, 572–582.

Jaffe, J., Beebe, B., Feldstein, S., Crown, C. & Jasnow, M. (2001) Rhythms of dialogue in early infancy. *Monographs of the society for research in child development* , 66, 1-132.

Jain, A., Belsky, J. & Crnic, K. (1996). Beyond Fathering Behaviors: Types of Dads. *Journal of Family Psychology*, 10, 4, 431-442.

Johnson, M. M. (1982). Fathers and ‘femininity’ in daughters: a review of the research. *Sociology and Social Research*, 67, 1-17.

Jones, L. C. & Lenz, E. R. (1986). Father-newborn interaction: Effects of social competence and infant state. *Nursing Research*, 35, 149-153.

Jordan, R. (2003). Social play and autistic spectrum disorders—A perspective on theory, implications and educational approaches. *Autism*, 7, 4, 347–360.

Kagitcibasi, C. (2003). *Autonomy and relatedness in cultural context: Implication for family, parenting and adolescent adjustment*. Manuscript submitted for publication.

Klein M.(1975). *The Psych-Analysis of Children*.Alix Strachey. Virago Press. London.

Kelley, M. L. (1997). The division of family roles among low income African-American families. *Journal of African-American Men*, 2, 87-102.

Kiser, L. J., Bates, J. E., Maslin, C. A. & Bayles, K. (1986). Mother- Infant play at Six months as a predictor of Attachment Security at Thirteen Months. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25, 68- 75.

Kivijärvi, M., Räihä, H., Kaljonen, A., Tamminen, T. & Piha, J. (2005). ‘Infant temperament and maternal sensitivity behaviour in the first year of life’. *Scandinavian Journal of Psychology*,46, 5, 421–28.

Kochanska, G., Aksan, N., Prisco, T.R. & Adams, E.E. (2008). Mother – Child and Father – Child Mutually Responsive Orientation in the First 2 Years and Children’s Outcomes at Preschool Age: Mechanisms of Influence. *Child Development*,79,1,30- 44.

Krishnakumar, A. & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations*,49, 25–44.

Kuebli, J. & Fivush, R. (1992). Gender differences in parent-child conversations about past emotions.*Sex Roles*, 27, 683-698.

Lacan, J. (1966). *Ecris*. Paris: Editions du Seuil.

LaFlamme, D. (2002). A comparison of fathers' and mothers' involvement in childcare and stimulation behaviors during free-play with their infants at 9 and 15 months. *Sex Roles, 36*, 167-178.

Lamb, M. E. (1976). Interactions between eight-month-old children and their fathers and mothers. In M. E. Lamb (eds.), *The role of the father in child development*. New York: Wiley.

Lamb, M. E. (1977). Father-infant and mother-infant interaction in the first year of life. *Child Development, 48*, 167-181.

Lamb, M. E. (1986). The changing roles of fathers. In M. E. Lamb (eds.), *The father's role: Applied perspectives*. New York: John Wiley and Sons.

Lamb, M. E. (1997). *The role of father in child development* (3rd ed.). New York: Wiley.

Lamb, M.E., Frodi, A.M., Hwang, C.D., Frodi, M. & Steinberg, J. (1982). Mother- and father-infant interaction involving play and holding in traditional and nontraditional Swedish families. *Developmental Psychology, 18*, 215-221.

Lamb, M.E., Hwang, C.P., Broberg, A., Bookstein, F.L., Hult, G. & Frodi, M. (1988). The determinants of paternal involvement in primiparous Swedish families. *International Journal of Behavioral Development, 2*, 433-449.

Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L. & Levine, J. A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist, 25*, 883-894.

Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L. & Levine, J. A. (1987). A biosocial perspective on paternal behavior and involvement. In J. B. Lancaster, J. Altman, A. S. Rossi & L. R. Sherroa (eds.), *Parenting across the lifespan: Biosocial dimensions* (111-142). New York: Aldine de Gruyter.

Landry, S. H. & Chapieski, M. L. (1990). Joint attention of six-month-old Down syndrome and preterm infants: I. Attention to toys and mother. *American Journal on Mental Retardation*, 94,5, 488-498.

Landry, S. H., Gamer, P. W., Denson, S., Swank, P. R. & Baldwin, C. (1993). Low birth weight (LBW) infants' exploratory play behavior at 12 and 24 months: effects of intraventricular hemorrhage and mothers' attention directing behaviors. *Research in Developmental Disabilities*, 14, 237-249.

Lasko, J.K. (1954). Parent behaviors toward first and second children. *Genetic Psychology Monographs*,49, 97- 137.

Lavelli, M., & Fogel, A. (2002). Developmental changes in mother-infant face-to-face communication: birth to 3 months. *Developmental Psychology*, 38,2, 288-305.

Leadbeater, B. J. & Linares, O. (1992). Depressive symptoms in Black and Puerto Rican adolescent mothers in the first 3 years postpartum. *Development & Psychopathology*, 4, 3, 451-468.

Leadbeater, B. J. & Way, N. (2003). Growing up fast: Transitions to early adulthood of inner-city adolescent mothers. *Journal of Adolescence*, 26, 2, 251-252.

Lester, B.M., Hoffman, J . & Brazelton, T.B. (1985). The rhythmic structure of mother-infant interaction in term and preterm infants. *Child Development*, 56, 15-27.

Levy, J. & Heller, W. (1992). Gender differences in human neuropsychological function. In A.A. Gerall,H. Moltz & I.L. Ward (eds.), *Sexual differentiation*. Handbook of behavioral neurobiology (Vol.11, 245-274). New York: PlenumPress.

Levy-Shiff, R., Sharir, H. & Mogilner, M.B. (1989). Mother- and father-preterm infant relationship in the hospital preterm nursery. *Child Development*, 60, 93-102.

Lewis, C & O'Brien, M. (1987). Constraints on fathers: research, theory and clinical practice. In C. Lewis & M. O'Brien (eds.), *Reassessing Fatherhood: New Observations on Fathers and the Modern Family*. Sage: Newbury Park.

Likeridou, K., Hyrkäs, K., Paunonem, M. & Lehti, K. (2001). Family dynamics of child-bearing families in Athens, Greece: A Pilot Study. *International Journal of Nursing Practice*, 7, 30-37.

Lindahl, L. B. & Heimann, M. (1997). Research Report: Social Proximity in Early Mother-Infant Interactions: Implications for Gender Differences? *Early Development and Parenting*, 6,2, 83-88.

Lindsay, E.W., Mize, J. & Pettit, G.S. (1997). Differential play patterns of mothers and fathers of sons and daughters: Implications for children's gender role development. *Sex Roles*, 37, 643-661.

Lobo, M. L., Barnard, K. E. & Coombs, J. B. (1992). Failure to thrive: A parent-infant interaction perspective. *Journal of Pediatric Nursing*, 7, 251-261.

Lovas, G. S. (2005). Gender and patterns of emotional availability in mother-toddler and father-toddler dyads. *Infant Mental Health Journal*, 26, 327-53.

Luster, T., Perlstadt, H., McKinney, M., Sims, K. & Juang, L. (1996). The effects of a family support program and other factors on the home environment provided by adolescent mothers. *Family Relations*, 45, 255-264.

Maccoby, E. E. (1988). Gender as a social category. *Developmental Psychology*, 24, 755-765.

Maccoby, E. E. (1990). Gender and relationships: A developmental account. *American Psychologist*, 45, 513 - 520.

Maccoby, E. E., Jaddin, C. N. & DiPietro, J. (1984). Sextyping behavior and sex-typing pressure in child-parent interaction. *Archives of Sexual Behavior*, 13, 413-425.

Magill-Evans J. & Harrison, M.J. (1999). Parent-child interactions and development of toddlers born preterm. *Western Journal of Nursing Research*, 21, 292-307.

Mahler, M., Pine, F. & Bergman, A. (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. Basic Books Inc., N.Y.

Malone, M. J. & Guy, R. F. (1982). A comparison of mothers' and fathers' speech to their 3-year-old sons. *Journal of Psycholinguistic Research*, 11, 599-609.

Malatesta, C.Z., Grigoryev, P., Lamb, C., Albin, M. & Culver, C. (1986). Emotion socialization and expressive development in preterm and full-term infants. *Child Development*, 57, 316-330.

Malatesta, C. Z. & Haviland, J. M. (1982). Learning display rules: The socialization of emotion expression in infancy. *Child development*, 53, 991-1003.

Mangelsdorf, S. C., McHale, J. L., Diener, M., Goldstein, L. H. & Lehn, L. (2000). 'Infant attachment: Contributions of infant temperament and maternal characteristics'. *Infant Behavior and Development*, 23,2, 175-96.

Manlove, E.E, Vernon-Feagans, L. (2002). Caring for infant daughters and sons in dual-earner households: maternal reports of father involvement in weekday time and tasks. *Infant and Child Development*, 11, 305-320.

Marsiglio, W. (1991). Paternal engagement activities with minor children. *Journal of Marriage and Family*, 53, 973-986.

McBride, B. A. & Mills, G. (1993). A comparison of mother and father involvement with their pre-school age children. *Early Childhood Research Quarterly*, 8, 457-477.

McBride, B.A, Schoppe, S.J & Rane, T.R. (2002). Child characteristics, parenting stress and parental involvement: fathers versus mothers. *Journal of Marriage and Family*, 64, 998–1011.

McHale, S. M. & Huston, T. L. (1984). Men and women as parents: Sex role orientations, employment, and parental roles. *Child Development*, 55, 1349-1361.

Mckelvey, L. M., Fitzgerald, H., Schiffman, R. F. & Eye, A.V. (2002). Family Stress and Parent-Infant Interaction: the Mediating Role of Coping. *Infant Mental Health Journal*, 23, 164–181.

Meins, E., Fernyhough, C., Fradley, E. and Tuckey, M. (2001) ‘Rethinking maternal sensitivity: Mothers’ comments on infants’ mental processes predict security of attachment at 12 months’. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, 5, 637–48.

Mercer, R.T. & Ferketich, S. L. (1995). Experienced and inexperienced mothers. Maternal competence during infancy. *Research in Nursing and Health*, 18, 333-343.

Mertesacker, B., Bade, U., Haverkock, A. & Pauli-Pott, U. (2004). Predicting Maternal Reactivity/Sensitivity: The Role of Infant Emotionality, Maternal Depressiveness/Anxiety and Social Support. *Infant Mental Health Journal*, 25,1, 47–61.

Mezulis, A.H., Hyde, J.S. & Clark, R. (2004). Father involvement moderates the effect of maternal depression during a child’s infancy on child behavior problems in kindergarten. *Journal of Family Psychology*, 18, 575–588.

Milgrom, J., Westley, D. & Gemmill, A. W. (2004). The mediating role of maternal responsiveness in some longer-term effects of postnatal depression on infant development. *Infant Behavior and Development*, 27, 443–454.

Minde K, Whitelaw A, Brown J. & Fitzhardinge, P. (1983). Effect of neonatal complications in premature infants on early parent-infant interaction. *Dev Med Child Neurol*, 25,763–777.

Μουσούρου, Λ. (1984). *Η ελληνική οικογένεια*. Ίδρυμα Γουλιανδρή Χορν. Αθήνα, 1984.

Μουσούρου Λ. & Στρατηγάκη, Μ. (2003). *Εκθέσεις αποτελεσμάτων της έρευνας στην Ελλάδα*. IPROSEC-Ελλάδα. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Murray, L.(1992).The impact of postnatal depression on infant development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*,33, 543-561.

Νόβα-Καλτσούνη (2004). *Κείμενα Κοινωνιολογίας του Γάμου και της Οικογένειας*. Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός. Αθήνα.

Nock, S. & Kingston, P. (1988). Time with children: The impact of couples' work-time commitments. *Social Forces*, 67, 59-85.

Olrick, J. T., Pianta, R. C. & Marvin, R. S. (2002). Mothers'and fathers' responses to signals of children with cerebral palsy during feeding. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 14, 1 – 17.

Oxford, M. L., Gilchrist, L. D., Lohr, M. J., Gilmore, M. R., Morrison, D. M. & Speiker, S. J. (2005). Life course heterogeneity in the transition from adolescence to adulthood among adolescent mothers. *Journal of Research on Adolescence*, 15,4, 479–504.

Paavola, L., Kemppinen, K., Kunnari, S.,Kumpulainen, K., Moilanen, I. & Ebeling, H. (2006). Characteristics of mother–infant communicative interaction: relations to the ratings of maternal sensitivity and infant co-operation. *Journal of early childhood research*, 4,3, 203–222.

Palkovitz, R. (1984). Parental attitudes and fathers' interactions with their 5-month-old infants. *Developmental Psychology*, 20, 1054-1060.

Palkovitz, R. (1997). Reconstructing "involvement": Expanding conceptualizations of men's caring in contemporary families. In A.J. Hawkins & D.C. Dollahite (eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (200-216). Thousand Oaks. CA: Sage.

Πανοπούλου- Μαράτου, Ο. (1992). Διλήμματα που Θέτουν τα Ευρήματα Ερευνών με Νεογνά και Βρέφη στις Γενετικές Ψυχολογικές Θεωρίες. Στο Γιάννης Κουγιουμουτζάκης (επ.), *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Panzarine, S., Slater, E. & Sharps, P. (1995). Coping, social support and depressive symptoms in adolescent mothers. *Journal of Adolescent Health, 17*,2,113–119.

Papousêk, M. & Papousêk, H. (1982). Die Rolle der sozialen Interaktionen in der psychischen Entwicklung und Pathogenese von Entwicklungsstörungen im Säuglingsalter. In G. Nissen (Hg.), *Psychiatrie des Säuglings und des frühen Kleinkindalters: entwicklungspsychologische, psychodynamische und psychopathologische*. Bern: Verlag Hans Huber.

Paquette, D., Bolte, C., Turcotte, G. Dubeau, D. & Bouchard, C. (2000). A New Typology of Fathering: Defining and Associated Variables. *Infant and Child Development, 9*, 213–230.

Parke, D. R. (1981). *Fathers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Parke, D.R. (1995). Fathers and families. In M. Bornstein (eds.), *Handbook of parenting: Volume 3, Status and social conditions of parenting (27–64)*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Parke, D. R. (1996). *Fatherhood*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Parke, D. R. (2002). Fathers and families. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Being and becoming a parent (27-73)*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Parke, R.D. & Anderson, E.R. (1987). Fathers and their at-risk infants: Conceptual and empirical analyses. In P.W. Berman & F.A. Pedersen (eds.), *Men's transitions to parenthood: Longitudinal studies of early family experience (197-215)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Parke, R. D. & Buriel, R. (2006). Socialization in the family: Ethnic and ecological perspectives. In W. Damon & R. M. Lerner (Series eds.) & N. Eisenberg (Vol. eds.),

Handbook of child psychology. Social, emotional, and personality development (429- 504). New York: Wiley.

Parke, R. D. & Sawin, D. (1980). The family in early infancy: Social interactions and attitudinal analyses. In F. Pedersen (eds.), *The father-infant relationship: Observational studies in the family setting* (44-70). New York: Praeger.

Parke, R. D. & Tinsley, B. R. (1984). Fatherhood: Historical and contemporary perspectives. In K. McClusky & H. Reese (Eds.), *Life span development. Historical and generational effects* (203-248). New York: Academic Press.

Parten, M. B. (1932). Social Participation Among Pre-school Children. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 27, 243-269.

Patterson, G., Reid, J. & Dishion, T. (1992). *Antisocial Boys*. Eugene, OR: Castalia.

Pecheux, M., Labrell, F. & Pistorio, M. (1993). What do Parents Talk About to Infants? *Early Development and Parenting*, 2,2, 89-97.

Pedersen, F., Cain, R., Zaslow, M. & Anderson, B. Variation in infant experience associated with alternative family roles. In L. M. Laosa & I. E. Sigel (eds.), *Families as learning environments for children*. New York: Plenum Press, 1982

Pedersen, F. A., Suwalsky, J. T. D., Cain, R. L., Zaslow, M. J. & Rabinovich, B. A. (1987). Paternal care of infants during maternal separations: Associations with father-infant interaction at one year. *Psychiatry*, 50, 193-205.

Pederson, D., Moran, G., Sitko, C., Campbell, K., Ghesquire, K. & Acton, H. (1990). Maternal Sensitivity and the Security of Infant-Mother Attachment: A Q-Sort Study. *Child Development*, 61, 1974-19.

Pelchat, D., Bisson, J., Bois, S. & Saucier, J. (2003). The Effects of Early Relational Antecedents and Other Factors on the Parental Sensitivity of Mothers and Fathers *Infant and Child Development*, 12, 27-51.

Pellegrini, A. D. & Smith, P. K. (1998). Physical activity play: The nature and function of a neglected aspect of play. *Child Development*, 69,3, 577–598.

Perris, E., Myers, N. & Clifton, R. (1990). Long-term memory for a single infancy experience. *Child Development*, 61, 1796-1807.

Pettit, G.S., Brown, E.G., Mize, J. & Lindsey, E. (1998). Mothers' and fathers' socializing behaviors in three contexts: Links with children's peer competence. *Merrill Palmer Quarterly*, 44, 173–193.

Piaget, J. (1958). *Η ψυχολογία της νοημοσύνης* (Μετάφραση Ράλλη). Έκδοση Αθηνά. Αθήνα.

Pleck, J. H. (1985). *Working wives, working husbands*. Beverly Hills, CA: Sage.

Pleck, J. H. (1987) American fathering in historical perspective. In M. S. Kimmel (eds.), *Changing men: New directions in research on men and masculinity* (83-97). Newbury Park, CA: Sage.

Pleck, J. H. (1997). Paternal involvement: Levels, sources, and consequences. In M. E. Lamp (eds.), *The role of the father in child development* (3rd ed.,66-104). New York: John Wiley & Sons.

Poley-Strobel, B. A. & Beckman, C. A. (1987). The effects of a teaching-modeling intervention on early mother-infant reciprocity. *Infant Behavior and Development*, 10, 467-476.

Pollack, W. S. & Grossman, F. K. (1985). Parent-child interaction. In L. L'Abate (eds.), *The handbook of family psychology and therapy* (Vol. 1, 586-622). Homewood, IL: Dorsey Press.

Power, T. (1981). Sex typing in infancy: the role of the father. *Infant Mental Health Journal*, 2, 226-240.

Power, T. G. (1985). Mother- and father-infant play: A developmental analysis. *Child Development*, 56, 1514-1524.

Proverbio, A. M., Matarazzo, S., Brignone, V., Del Zotto, M. & Zani, A. (2007). Processing valence and intensity of infant expressions: the roles of expertise and gender. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48, 477-485.

Pruett, K. (1985). Oedipal configurations in young father-raised children. In A. J. Solnit, R. S. Eissler, & P. B. Neubauer (eds.), *The Psychoanalytic Study of the Child* (Vol. 40, 435-456). New Haven: Yale University Press.

Pruett, K. (1987). *The nurturing father*. New York: Warner Books.

Pruett, K. & Litzenburger, B. (1992). Latency development in children of primary nurturing fathers: Eight-year follow-up. *Psychoanalytic Study of the Child*, 4, 85-90.

Pryor, J. & Rodgers, B. (2001). *Children in Changing Families: Life after Parental Separation*. Oxford: Blackwell.

Rabinovich, B., Suwalsky, J. & Pedersen, F. (1984). *An observational study of the transition to maternal employment*. Paper presented at the International Conference on Infant Studies, New York.

Radin, N. (1988). Primary caregiving fathers of long duration. In P. Bronstein & C. P. Cowan (eds.), *Fatherhood today: Men's changing role in the family* (127-143). New York: Wiley.

Radin, N. (1994). Primary caregiving fathers in intact families. In A.E. Gottfried and A.W. Gottfried (eds.), *Redefining Families*. New York: Plenum.

Reddy, V. (1989). Playing with other's expectations: Teasing and mucking about in the first year. In A. Whiten (eds.), *Natural Theories of Mind*. Oxford, Blackwell.

Repetti, R. L. (1994). Short-term and long-term processes linking job stressors to father-child interaction. *Social Development*, 3, 1-15.

Roberts, P. (1998). Fathers' time. *Psychology Today*, 81, 48–55.

Robin, M. (1982). Neonate-mother interaction: tactile contacts in the days following birth. *Early Child Development and Care*, 9, 221-236.

Robinson, J. P. & Godbey, G. (1997). *True for life: The surprising ways americans use their time*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

Rogoff B. & Gardner W. (1984). Adult guidance of cognitive development. In B. Rogoff & J. Lave (eds.), *Everyday Cognition*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Roopnarine, J. L. (1986). Mothers' and Fathers' Behaviors Toward the Toy Play of Their Infant Sons and Daughters. *Sex Roles*, 14, 59-68.

Roopnarine, J., Fouts, H. N., Lamb, M. E. & Lewis-Elligan, T. Y. (2005). Mothers' and fathers' behaviors toward their 3- to 4-month-old infants in lower, middle, and upper socioeconomic African American families. *Developmental Psychology*, 41,5,723–732.

Roopnarine, J.L. & Mounts, N.S. (1998). Mother–child and father–child play. *Early Child Development and Care*, 20, 157–169.

Russell, G. (1983). *The changing roles of fathers*. St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press.

Russell, G. (1986). Primary caretakers and role sharing fathers. In M. E. Lamp (eds.), *The father's role: Applied perspectives (29-60)*. New York: Wiley.

Russell, G. & Radin, N. (1983). Increased paternal participation and child development outcomes. In M. E. Lamp & A. Sagi (eds.), *Fatherhood and family policy (139-165)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Russell, G. & Russell, A. (1987). Mother-child and father-child relationships in middle childhood. *Child Development*, 58, 1573-1585.

Sander, L.(1962). Issues in early mother-child interaction. *J Am Acad Child Psychiuf*, 1,141-166.

Sanderson, S. (2002). Factors associated with perceived paternal involvement in childrearing. *Sex Roles*, 25, 145-159.

Scholz, K. & Samuels, C. A. (1992). Neonatal bathing and massage intervention with fathers, behavioral effects 12 weeks after birth of the first baby: The Sunraysia Australia intervention project. *International Journal of Behavioral Development*, 15, 67–81.

Schoppe-Sullivan, S. J., Diener, M. L., Mangelsdorf, S.C., Brown, G. L., McHale, J. L. & Frosch, C. A. (2006). Attachment and sensitivity in family context: the roles of parent and infant gender. *Infant and Child Development*, 15, 367-385.

Schubert, J.B., Bradley-Johnson, S. & Nuttal, J. (1980). Mother-infant communication and maternal employment. *Child Development*, 51, 246-249.

Seifer, R., Sameroff, A.J., Anagnostopolou, R. & Elias, P.K. (1992). Mother–infant interaction during the first year: Effects of situation, maternal mental illness, and demographic factors. *Infant Behavior and Development*, 15, 405–426.

Servis, L. J. & Deutsch, F. M. (1992). *Paternal participation in childcare and its effects on children's self-esteem*. Paper presented at the Eastern Psychological Association Meeting, Boston.

Shannon J.D., Tamis-LeMonda C.S., London K. & Cabrera N. (2002). Beyond rough and tumble: low-income fathers' interactions and childrens' cognitive development at 24 months. *Parenting: Science and Practice*, 2,1, 77–104.

Sharp, D., Hay, D., Pawlby, S., Schmucker, G., Allen, H. & Kumar, R. (1995). The impact of postnatal depression in boys' intellectual development. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 36, 1315-1336.

Silvén, M., Niemi, P. & Voeten, M. J. M. (2002). 'Do maternal interaction and early language predict phonological awareness in 3- to 4-year-olds?'. *Cognitive Development*, 17, 1, 1133-55.

Smith, P. B. & Pederson, D. R. (1988). Maternal sensitivity and patterns of infant-mother attachment. *Child Development*, 59, 1097-1101.

Snarey, J. (1993). *How fathers care for the next generation: A four-decade study*. Cambridge, MA: Harvard University Press

Snow, M., Jacklin, C. & Maccoby, E. (1983). Sex-of-child differences in father-child interaction at one year of age. *Child Development*, 54, 227-232.

Spitz, R. (1946). Anaclitic depression. *Psychoanalytic study of the child*, 2, 313-342 Στο T. Brazelton & B. Cramer (2009) *Η πρώτη πρώτη σχέση. Γονείς βρέφη και το δράμα του πρώιμου δεσμού*. Επιστημονική Επιμέλεια Γρ. Αμπατζόγλου & Ζαΐρα Παπαληγούρα-Ράλλη. Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Stern, D.N. (1971). A Micro-analysis of Mother-Infant Interaction: Behavior Regulating Social Contact Between a Mother and her 3 ½ -Month-Old Twins. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 10, 501-517.

Stern, D. (1985). *The interpersonal world of the infant*. New York: Basic Books.

Stevens, E., Blake, J., Vitale, G. & MacDonald, S. (1998). 'Mother-infant object involvement at 9 and 15 months: Relation to infant cognition and early vocabulary'. *First Language*, 18, 2, 203-22.

Stevens, M., Golombok, S. & Golding, J. (2002). Does father absence influence children's gender development? Findings from a general population study of pre-school children. *Parenting Sci Pract*, 2, 49–62.

Stevenson, M.B., Leavitt, L.A., Thompson, R.H. & Roach, M.A. (1988). A social relations model analysis of parent and child play. *Developmental Psychology*, 24, 101–108.

Stevenson, M.B., Roach, M.A., Ver Haeve, J.N. & Leavitt, L.A. (1990). Rhythms in the dialogue of infant feeding: Preterm and term infants. *Infant Behavior and Development*, 13, 51–70.

Stuckey, M., Tuckey, P. McGhee & BELL, N. (1982). Parent-Child Interaction: The Influence of Maternal Employment. *Developmental Psychology*, 18, 4, 635-644.

Sullivan, B. (1991). Growth-enhancing interventions for nonorganic failure to thrive. *Journal of Pediatric Nursing*, 6, 236-242.

Sullivan, M.C. & McGrath, M.M. (1999). Proximal and Distal Correlates of Maternal Control Style. *Western Journal of Nursing Research*, 21, 3, 313-334.

Sumner, G. & Spietz, A. (1994). *NCAST caregiver/parent-child interaction teaching manual*. Seattle: NCAST Publications, University of Washington, School of Nursing.

Taylor, N., Donovan, W. & Leavitt, L. (2008). Consistency in infant sleeping arrangements and mother-infant interaction. *Infant Mental Health Journal*, 29, 2, 77–94.

Tinsley, Barbara J., & Parks, R. D. (1987). Grandparents as interactive and social support agents for families with young infants. *International Journal of Aging and Human Development*, 25,4, 259–277.

Tomasello, M. (1995). 'Joint attention as social cognition'. In C. Moore & P. J. Dunham (eds.), *Joint Attention: Its Origins and Role in Development* (103–129). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Trevarthen, C. (1977). Descriptive studies in infant behavior. In H. Schaffer (eds.), *Studies in Mother-Infant Interaction: Proceedings of the Loch Lomond Symposium*. Ross Priory, University of Strathclyde. London: Academic Press.

Trevarthen, C. (1982). The primary motives for Cooperative understanding. In G. Butterworth & P. Light (eds.), *Social Cognition: Studies of the Development of Understanding*. Brighton. Harvest Press.

Troncich, E. Z. & Cohn, J. f. (1989). Monadic phases: A structural descriptive analysis of infant –mother face to face interaction: Age and gender differences in coordination and the occurrence of miscoordination. *Child development*, 60, 85-92.

Uddenberg, N. & Englesson, L. (1978). Prognosis of postpartummental disturbance: A prospective study of primiparous women and their 4 and 1/2 year old children. *Acta Psychiatria Scandinavia*, 58, 211-212.

Uzgiris, I.C. (1984). Imitation in Infancy: Its interpersonal aspects. In M. Perlmutter (eds.), *Parent-Child Interaction and Parent-Child Relations in Child Development*. Hillsdale, N.J. Erlbaum.

van den Boom, D. C. (1997). ‘Sensitivity and attachment: Next steps for developmentalists’. *Child Development*, 68,4, 592–4.

van den Boom, D. C. & Hoeksma, J. B. (1997). How is development conceptualized in mother-child interaction research? In W. Koops, J. B. Hoeksma & D.C. van den Boom (eds.), *Development of interaction and attachment: Traditional and non-traditional approaches*. Amsterdam:North-Holland.

Venuti, P., de Falco, S., Giusti, Z. & Bornstein., M. H. (2008). Play And Emotional Availability in Young Children with Down Syndrome. *Infant Mental Health Journal*, 29,2,133–152.

Venuti P. & Giusti F. (1996). *Madre e Padre: Antropologia, Scienze Dell'evoluzione E Psicologia*. Firenze, Giunti.

Volling, B. & Belsky, J. (1991). Multiple determinants of father-involvement during infancy in dual-earner and single-earner families. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 461-474.

Volling B. L., McElwain N. L., Notaro P. C. & Herrera C. (2002). Parents' emotional availability and infant emotional competence: predictors of parent–infant attachment and emerging self-regulation. *Journal of Family Psychology*, 16, 447–65.

Vorria, P., Papaligoura, Z., Dunn, J., Ijzendoorn, M., Steele, H., Kontopoulou, A. & Sarafidou, Y. (2003). Early experiences and attachment relationships of Greek infants raised in residential group care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44,8, 1208-1220.

Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Wachs, T. D. (1979). Proximal experience and early cognitive- intellectual development The physical environment. *Merrill-Palmer Quarterly*, 25,1, 3-41.

Wager, T. D. & Ochsner, K. N. (2005). Sex differences in the emotional brain. *NeuroReport*, 16, 2, 85-87.

Walker, L.O., Crain, H. & Thompson, E. (1986). Mothering behavior and maternal role attainment during the postpartum period. *Nursing Research*, 35 ,352-355.

Weinberg, M. K., Tronick, E. Z., Cohn, J. F. & Olson, K. L. (1999). Gender differences in emotional expressivity and self-regulation during early infancy. *Developmental Psychology*, 35, 1, 175-188.

White-Traut, R. C. & Nelson, M. N. (1988). Maternally administered tactile, auditory, visual, and vestibular stimulation: Relationship to later interactions between mothers and premature infants. *Research in Nursing and Health*, 11, 31-39.

Whitt, J.K. & Casey, P.H. (1982). The mother-infant relationship and infant development: The effect of pediatric intervention. *Child Development*, 53, 948-956.

Wiefel A., Wollenweber S., Oepen G., Lenz K. & Lehmkuhl, U. (2005). Emotional availability in infant psychiatry. *Infant Mental Health Journal*, 26, 392-403.

Williams, E. (2003). A comparative review of early forms of object directed play and parent-infant play in typical infants and young children with autism. *Autism*, 7,4, 361-377.

Winnicott, D.W. (1986). The Newborn and his mother. In. Winnicott et al.,(eds.), *Babies and their mothers*. Στο T. Brazelton & B. Cramer, (2009), *Η πρώτη πρώτη σχέση. Γονείς βρέφη και το δράμα του πρώιμου δεσμού*. Επιστημονική Επιμέλεια. Γρ. Αμπατζόγλου & Ζαΐρα Παπαληγούρα-Ράλλη. Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Winnicott, D.W. (1991). *Playing & Reality*. Tavistock Publications, London.

Wolchik, S.A., Wilcox, K.L., Tein, J.Y. & Sandler, I.N. (2000). Maternal acceptance and consistency of discipline as buffers of divorce stressors on children's psychological adjustment problems. *Abnormal Child Psychology*, 28, 87-102.

Woodhead, J., Bland, K. & Baradon, T. (2006). Focusing the lens: The use of digital video in the practice and evaluation of parent- infant psychotherapy. *Infant Observation*, 9,2, 139-150.

Χριστοπούλου, Α. (2001). *Ψυχοθεραπείες Α'*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Αθήνα.

Yeung, W. J, Sandberg, J. F., Davis-Kean, P. E. & Hofferth, S. L. (2001). Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 136-154.

Yogman, M. (1981). Games fathers and mothers play with their infants. *Infant Mental Health Journal*, 2, 241-248.

Yogman, M. (1987). Father-infant caregiving and play with preterm and full-term infants. In P.W. Berman & F.A. Pedersen (eds.), *Men's transitions to parenthood: Longitudinal studies of early family experience* (175- 195). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Zahr, L. K. (1993). The confidence of Latina mothers in the care of their low birth weight infants. *Research in Nursing & Health*, 16, 5, 335–342.

Zarling, C.L., Hirsch, B.J. & Landry, S. (1988). Maternal social networks and mother–infant interactions in full term and very low birthweight preterm infants. *Child Development*, 59, 178–185.

Zaslow, M.J., Pedersen, F.A., Suwalsky, J. T.D. & Rabinovich, B.A. (1989). Maternal Employment and Parent-Infant Interaction at One Year. *Early Childhood Research Quarterly*, 4, 459-478.

Zelkowitz, P. & Milet, T.H. (1997). Stress and support as related to postpartum paternal mental health and perceptions of the infant. *Infant Mental Health Journal*, 18,4, 424–435.

Παράρτημα Α

Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων και λοιπών πληροφοριών για την οικογένεια

Κωδικός:.....

Ημερομηνία συμπλήρωσης ερωτηματολογίου:.....

Τόπος διαμονής:.....

Στοιχεία που αφορούν στο βρέφος

Φύλο (κυκλώστε): A K

Ημερομηνία γέννησης:.....

Σειρά γέννησης:.....

Το έχετε θηλάσει NAI Μήνες θηλασμού:..... OXI

Πόσα βράδια ανά εβδομάδα κοιμάται το μωρό μαζί σας στο κρεβάτι 0 1 2 3 4 5 6 7

Πόσα βράδια ανά εβδομάδα κοιμάται το μωρό στη δική σας κρεβατοκάμαρα, αλλά στην κούνια του

0 1 2 3 4 5 6 7

Συνθήκες σύλληψης-εγκυμοσύνης-τοκετού-νεογνικής και πρώτης βρεφικής περιόδου

Ήταν προγραμματισμένη η εγκυμοσύνη NAI OXI

Είχατε δυσκολίες σύλληψης NAI OXI

Η σύλληψη έγινε με υποβοηθούμενη αναπαραγωγή NAI OXI

Είχατε πριν τη σύλληψη του παιδιού προηγούμενες εγκυμοσύνες οι οποίες διακόπηκαν λόγω επιπλοκής

NAI OXI

Η εγκυμοσύνη είχε φυσιολογική πορεία NAI OXI

Αν όχι αναφέρετε επιπλοκές:.....

Ήταν τελειόμηνο το μωρό NAI OXI

Ήταν ο πατέρας παρών στον τοκετό NAI OXI

Βάρος γέννησης:.....kg

Τοκετός: Φυσιολογικός Καισαρική τομή

Αν έγινε καισαρική τομή αναφέρετε την αιτιολογία:.....

Υπήρξαν επιπλοκές κατά τον τοκετό NAI OXI

Αν ναι αναφέρετε σχετικά:.....

Χρειάστηκε να μπει σε θερμοκοιτίδα ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν απαντήσατε θετικά αναφέρετε πόσες ώρες ήταν η παραμονή του σε θερμοκοιτίδα.....

Υπήρξε κατά τη διάρκεια της πρώτης νεογνικής και βρεφικής περιόδου κάποια επιπλοκή στην υγεία του μωρού σας, η οποία να έχρηζε ιδιαίτερης ιατρικής φροντίδας ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν η απάντηση είναι θετική αναφέρετε σχετικά:.....

Πληροφορίες που αφορούν στη μητέρα

Ηλικία (σε έτη):.....

Μορφωτικό επίπεδο: Απόφοιτη Δημοτικού
 Απόφοιτη Γυμνασίου
 Απόφοιτη Λυκείου
 Απόφοιτη Τεχνικής Σχολής
 Απόφοιτη Ανώτερης Εκπαίδευσης (ΤΕΙ)
 Απόφοιτη Ανώτατης Εκπαίδευσης

Επάγγελμα:.....

Στην παρούσα φάση εργάζεστε ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι, αναφέρετε πόσες ώρες την εβδομάδα εργάζεστε.....

Πληροφορίες που αφορούν στον πατέρα

Ηλικία (σε έτη):.....

Μορφωτικό επίπεδο: Απόφοιτος Δημοτικού
 Απόφοιτος Γυμνασίου
 Απόφοιτος Λυκείου
 Απόφοιτος Τεχνικής Σχολής
 Απόφοιτος Ανώτερης Εκπαίδευσης (ΤΕΙ)
 Απόφοιτος Ανώτατης Εκπαίδευσης

Επάγγελμα:.....

Στην παρούσα φάση εργάζεστε ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι, αναφέρετε πόσες ώρες την εβδομάδα εργάζεστε.....

Παρακάτω αναφέρονται κάποιες δραστηριότητες που ένας γονέας μπορεί να κάνει με το μωρό του. Παρακαλώ σημειώστε πόσο συχνά κάνετε ως πατέρας και ως μητέρα αυτές τις δραστηριότητες μαζί με το δικό σας μωρό, βάζοντας ένα √.

		ποτέ	περιστασιακά	συχνά	πολύ συχνά	πάντα
Το ντύνετε	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το ταΐζετε	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το αλλάζετε	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το βάζετε για ύπνο	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το ηρεμείτε, αν είναι αναστατωμένο	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Παίζετε μαζί του	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το κάνετε μπάνιο	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το πάτε στο γιατρό	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το πηγαίνετε βόλτα	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Του μαθαίνετε νέες δεξιότητες	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					
Το παίρνετε μαζί σας σε μια επίσκεψη	Η μητέρα					
	Ο πατέρας					

Παράρτημα Β

Συγκατάθεση κατόπιν ενημέρωσης για τη συμμετοχή στην έρευνα

Δέχομαι να συμμετάσχω στην έρευνα με θέμα: *Διαφοροποιήσεις στην αλληλεπίδραση μητέρων και πατέρων με το βρέφος τους σε συνθήκη ελεύθερου παιχνιδιού*. Η έρευνα αυτή διεξάγεται από τη Μαρία-Άννα Μπαχά στα πλαίσια των απαιτήσεων του μεταπτυχιακού προγράμματος Εξελικτικής-Σχολικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Κατανοώ ότι μπορώ να διακόψω τη συμμετοχή μου όποτε το επιθυμώ.

Η ερευνήτρια μου εξήγησε το στόχο της συγκεκριμένης μελέτης. Εξουσιοδοτώ δια του παρόντος την ερευνήτρια, να προβεί στις μετρήσεις που η έρευνα απαιτεί. Κατανοώ πως οι διαδικασίες των μετρήσεων περιλαμβάνουν βιντεοσκόπηση της συμπεριφοράς μου και τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου.

Η συμμετοχή μου στην έρευνα υπόκειται στους ακόλουθους όρους:

1. Ότι θα διαφυλαχθεί η ανωνυμία μου.
2. Ότι το ονοματεπώνυμό μου δεν θα χρησιμοποιηθεί για την αναγνώριση των απαντήσεών μου αλλά θα χρησιμοποιηθούν κωδικοί αριθμοί αντί αυτού.
3. Ότι δεν θα αναφερθούν εξατομικευμένα αποτελέσματα αλλά οι απαντήσεις και τα αποτελέσματα από την παρατήρηση της αλληλεπίδρασής μου με το παιδί μου θα αναφερθούν υπό μορφή μέσων όρων ή άλλων αντιπροσωπευτικών τιμών.

(ονόματα συμμετεχόντων)

(υπογραφή των συμμετεχόντων)

(υπογραφή της ερευνήτριας)

